

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

ВАСИЛЬ ОЖОГАН

**СИНТАКСИС
СКЛАДНОПІДРЯДНОГО
ЕЛЕМЕНТАРНОГО РЕЧЕННЯ**

КІРОВОГРАД – ЛОВ - 2006

ББК Ш12 = 411.4*22

О-90

УДК.808. 8

Ожоган Василь. Синтаксис складнопідрядного елементарного речення/ Міністерство освіти і науки України. Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. - Кіровоград: ЛОВ, 2006. – 123 с.

Табл.3, бібліогр. назв 28.

У навчальному посібнику з позицій семантико-граматичного синтаксису запропоновано курс лекцій із складнопідрядного елементарного речення розчленованої й нерозчленованої структури, подано таблиці. Після кожної лекції вміщено запитання для контролю, які уможливають глибше розуміння й засвоєння теоретичного матеріалу.

Для студентів-філологів, учителів-словесників, викладачів вищих навчальних закладів спеціальності „Українська мова та література”.

Рецензенти: **Анатолій Загнітко**, доктор філологічних наук, професор (Донецький національний університет);

Каленик Шульжук, доктор філологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Володимир Олексенко, доктор філологічних наук, професор (Херсонський державний університет).

Відповідальний редактор: **Катерина Городенська**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник (Інститут української мови НАН України).

ЗМІСТ

СКЛАДНОПІДРЯДНІ ЕЛЕМЕНТАРНІ РЕЧЕННЯ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ	6
1. ПОНЯТТЯ ПРО СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ.....	12
2. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ З ПРИСЛІВНИМ ВЛАСНЕ-ПРИСЛІВНИМ ТИПОМ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ	13
2.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою підрядною предикативною частиною	14
2.1.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою з'ясувально-об'єктною підрядною частиною.....	15
2.1.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою компаративно-об'єктною підрядною предикативною частиною.....	22
2.1.3. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою локативною підрядною частиною	24
2.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленою підрядною предикативною частиною.....	25
2.2.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленою квалітативною підрядною предикативною частиною	26
2.2.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленою присубстантивно-атрибутивною підрядною предикативною частиною.....	27
3. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ З ПРИСЛІВНИМ ПРИСЛІВНО-КОРЕЛЯЦІЙНИМ ТИПОМ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ.....	35
3.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною.....	38
3.1.1. Складнопідрядні речення нерозчленовані з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричної структури	44
3.1.1.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з	

прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричною субстанційною	45
3.1.1.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричною атрибутивною	47
3.1.1.3. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричною адвербіально-атрибутивною	48
3.1.1.4. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричною адвербіальною	49
3.1.1.4.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої симетричної структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною локативною	49
3.1.1.4.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої симетричної структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною темпоральною	60
3.1.1.4.3. Складнопідрядні речення нерозчленованої симетричної структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною кондиціональною	71
3.1.2. Складнопідрядні речення нерозчленовані з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною несиметричної структури	72
3.1.2.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною несиметричною субстанційною	73
3.1.2.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною несиметричною адвербіально-атрибутивною	73
ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	76
СКЛАДНОПІДРЯДНІ ЕЛЕМЕНТАРНІ РЕЧЕННЯ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ	78
1. ПОНЯТТЯ ПРО СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ З ПІДРЯДНИМИ ПРЕДИКАТИВНИМИ ЧАСТИНАМИ ДЕТЕРМІНАНТНОГО ТИПУ	81

2. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ З ДЕТЕРМІНАНТНИМ ВЛАСНЕ-ДЕТЕРМІНАНТНИМ ТИПОМ СИНТАКИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ	83
2.1. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з локативною підрядною предикативною частиною	83
2.2. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з темпоральною підрядною предикативною частиною	85
2.3. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною кондиціональною (умови).....	89
2.4. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною каузальною (причини).....	93
2.5. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною концесивною (допусту).....	95
2.6. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною фінальною (цільовою, мети).....	101
2.7. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з компаративною підрядною предикативною частиною	105
2.8. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом зв'язку з підрядною предикативною частиною консекутивною (наслідку)	109
3. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ З ДЕТЕРМІНАНТНИМ ДЕТЕРМІНАНТНО-КОРЕЛЯЦІЙНИМ ТИПОМ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ	111
3.1. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним детермінантно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з експлікативною (присднувальною, супровідною) підрядною предикативною частиною	112
ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ	115
ТАБЛИЦЯ № 1 Складнопідрядні елементарні речення нерозчленованої структури	117
ТАБЛИЦЯ № 2 Складнопідрядні елементарні речення розчленованої структури	121

СКЛАДНОПІДРЯДНІ ЕЛЕМЕНТАРНІ РЕЧЕННЯ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ

Студент повинен знати:

- визначення складнопідрядного речення нерозчленованої структури;
- принципи класифікації складнопідрядних речень нерозчленованої структури;
- засоби зв'язку предикативних частин у складнопідрядному реченні нерозчленованої структури;
- семантичні й асемантичні сполучники, які функціонують у складнопідрядних реченнях;
- різницю між складнопідрядними реченнями нерозчленованої та розчленованої структури;
- диференційні ознаки речень з прислівним та прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку.

Студент повинен уміти:

- виокремлювати складнопідрядні речення нерозчленованої структури з-поміж інших синтаксичних конструкцій;
- аналізувати зазначені складнопідрядні речення;
- з'ясовувати засоби зв'язку предикативних частин у складнопідрядному реченні;
- визначати складнопідрядні речення з прислівними та прислівно-кореляційними предикативними частинами;
- характеризувати складнопідрядні речення нерозчленованої структури;
- встановлювати складнопідрядні речення валентно зумовлені/ не зумовлені;
- розрізняти омонімічні засоби зв'язку.

Терміни:

складнопідрядне речення нерозчленованої структури, семантичні/ асемантичні сполучники, релят, корелят, опорний (контактний) компонент, синсемантичний/ автосемантичний компонент-слово, прислівний тип синтаксичного зв'язку, власне-прислівний тип синтаксичного зв'язку, прислівно-кореляційний тип синтаксичного зв'язку, валентно зумовлена/ не зумовлена підрядна предикативна частина, складнопідрядне речення із з'ясувально-об'єктною підрядною предикативною частиною, складнопідрядне речення з компаративно-об'єктною підрядною предикативною частиною, складнопідрядне речення з локативною підрядною предикативною частиною,

складнопідрядне речення з квалітативною (міри і ступеня) підрядною предикативною частиною, складнопідрядне речення з присубстантивно-атрибутивною предикативною частиною, складнопідрядне речення прономінативно-співвідносного типу, складнопідрядне речення прономінативно-співвідносного типу симетричної структури, складнопідрядне речення прономінативно-співвідносного типу асиметричної структури, асинкретичні/ синкретичні семантико-синтаксичні відношення, субстанційні/ об'єктні/ атрибутивні/ адвербіальні/ атрибутивно-адвербіальні семантико-синтаксичні відношення.

Логіка викладу:

1. Поняття про складнопідрядні речення з підрядними предикативними частинами нерозчленованої структури.

2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку.

2.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою підрядною предикативною частиною:

2.1.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою підрядною предикативною частиною з'ясувально-об'єктною.

2.1.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою підрядною предикативною частиною компаративно-об'єктною.

2.1.3. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою підрядною предикативною частиною локативною.

2.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленою підрядною предикативною частиною:

2.2.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленою підрядною предикативною частиною квалітативною (міри і ступеня).

2.2.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленою підрядною предикативною частиною присубстантивно-атрибутивною.

3. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку:

3.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною:

3.1.1. Складнопідрядні речення нерозчленовані з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричної структури:

3.1.1.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричною субстанційною.

3.1.1.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричною атрибутивною.

3.1.1.3. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричною адвербіально-атрибутивною.

3.1.1.4. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричною адвербіальною.

3.1.1.4.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої симетричної структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною локативною.

3.1.1.4.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої симетричної структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною темпоральною.

3.1.1.4.3. Складнопідрядні речення нерозчленованої симетричної структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною кондиціональною.

3.1.2. Складнопідрядні речення нерозчленовані з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною несиметричної структури

3.1.2.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною несиметричною субстанційною.

3.1.2.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною несиметричною адвербіально-атрибутивною.

ЛІТЕРАТУРА

I. Основна:

1. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові. – К.: Вид-во Київ. держ. пед. ін-ту, 1987. – С. 38 – 46.
2. Богдан М. М. Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними // Укр. мова і літ. в шк. – 1981. – № 7. – С. 41 – 48.
3. Богдан М. М. Складнопідрядні речення з підрядними означальними // Укр. мова і літ. в шк. – 1986. – № 6. – С. 36 – 41.
4. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 237, 313 – 339.
5. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – С. 198 – 200.
6. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2-е вид., доопрац. і доп. – К.: Вища шк. Головне вид-во, 1989. – С. 289 – 295.
7. Герман К. Ф. Критерії розрізнення омонімічних сполучників і сполучних слів // Укр. мова і літ. в шк. – 1970. – № 5. – С. 54 – 57.
8. Зарицька В. Г. Синкретичні типи підрядності в системі складного речення: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дніпропетр. нац. ун-т. – Дніпропетровськ, 2005. – 19 с.
9. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. – К.: Рад. шк., 1965. – Ч. II: Синтаксис. – С. 193 – 211.
10. Скуратівський Л. В., Шелехова Г. Т., Остаф Я. І. Рідна мова: Пробний підручник для 8 кл. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Освіта, 1992. – С. 165 – 184.
11. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1994. – С. 424 – 519.

12. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 311 – 332, 344 – 347.

II. Додаткова:

1. Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю. Современный русский язык: Учеб. для студ. пед. ин-тов: В 3 ч. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1987. – Ч. 3: Синтаксис. Пунктуация. – С. 189 – 202.
2. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 182 – 191.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. – 3-е изд. – М.: Высш. шк., 1991. – С. 301 – 331.
4. Вихованець Іван, Городенська Катерина. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – С. 201.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 364 – 373, 383 – 405.
6. Нагіна В., Олексєко В., Тихоша В. Сучасна українська літературна мова. Складне речення: Посіб. для студ.-філол. денної, заочної та екстернатної форм навчання. – Херсон: Айлант, 2000. – С. 45 – 62.
7. Огаренко Тетяна. Складні засоби номінації з адвербіальною семантикою // Наук. зап. Кіровогр. держ. пед. ун-ту імені Володимира Винниченка. – Серія: Філол. науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2006. – Вип. 67. – С. 88 – 92.
8. Ожоган Василь. Семантико-синтаксична структура складнопідрядних речень адвербіального типу з прономінативними локативними компонентами // Наук. зап. Кіровогр. держ. пед. ун-ту імені Володимира Винниченка. – Серія: Філол. науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2006. – Вип. 67. – С. 102 – 116.
9. Ронгинская Н. В. Указательные местоимения, соотносительные с наречиями, в современном русском языке: Учеб. пособ. – Симферополь, 1992. – С. 25.
10. Современный русский язык: Теория. Анализ языковых единиц: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений: В 2 ч. – М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – Ч. 2: Морфология. Синтаксис / В. В. Бабайцева, Н. А. Николина, Л. Д. Чеснокова и др.; Под ред. Е. И. Дибровой. – С. 522 – 542.

11. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. высших учеб. заведений / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др.; Под ред. В. А. Белошапковой. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Азбуковник, 2002. – С. 846 – 848, 859.
12. Сучасна українська літературна мова / Керівник авт. колективу А.П. Медушевський. К.: Вища шк., 1975. – 343 с.
13. Сучасна українська літературна мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; За ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – С. 311 – 329.
14. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С. 359 – 367.
15. Украинская грамматика / Отв. ред. В. М. Русановский. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 316 – 325.
16. Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. – Чернівці: Вид-во Чернівець. ун-ту, 1959. – С. 100, 103, 107, 111, 113, 135.
17. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – С. 251 – 258, 263 – 277.

1. ПОНЯТТЯ ПРО СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ

Складнопідрядне речення нерозчленованої структури – це така граматична конструкція, у якій залежна предикативна частина поєднується з опорним компонентом головної прислівним синтаксичним типом зв'язку за допомогою сполучників чи сполучних слів, напр.: *Не зраджував України мій Батько! Він їй служив з-під царської руки не гірш, ніж вороги його служили з-під польської корони* (Леся Українка); *Здавалось нам, ніби її зовсім ніхто й не будував, а виросла вона сама, як печериця, між грушею і погребом, і схожа була також на стареньку білу печерицю* (Олександр Довженко); *О гроно п'ятірне нездоланих співців, крізь бурю й сніг гримить твоїй переможний спів, що розбиває лід одчаю і зневіри* (Михайло Драї-Хмара) й под.

Головна частина в реченнях нерозчленованої структури, за винятком деяких різновидів, виступає несаможитньою, оскільки в її складі функціонують синсемантичні компоненти – опорні реляти, предикати, лексико-граматичні класи слів, які потребують доповнення, конкретизації, уточнення, заповнення валентнісної рамки за рахунок підрядної предикативної частини або які за своїм лексичним значенням уможливають, допускають додаткову характеристику, напр.: *І доти на київських вежах стоятиме золотий архангел, доки не оживуть студені серця і не стане гаслом живим: – Вірним будь у малому, патхнення шукай у великому!* (Наталена Королева); *Ах той гомін!.. За ним не чути, що друг твоїй каже* (Павло Тичина); *Я зір будив – обводив кругогляд і відчував крізь димку нерухому, Як обсипався дах княжого дому, Як крякав крук і як клубочивсь гад* (Микола Зеров); *Немає нічого більш жахливого, ніж становище нації, яка розуміє, що вона гине і втрачає свої сили* (Роман Андрияшик); *Люблю слова ще повнодзвонні, як мед, пахучі та п'янкi, слова, що в глибині бездонній пролежали глухі* (Михайло Драї-Хмара); *Ти краплі, немов долоні Мої безсоромні і спрагли, Долонями відбивала, Та в мене було без ліку Тих рук, що тебе ловили, В обіймах стискали ніжно, Наповнювали поволі Твоє невтоленне тіло, Неначе водою землю, Піснями з безодні світу* (Дмитро Павличко) тощо.

Основними засобами зв'язку в складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури виступають асемантичні (поліфункціональні) сполучники й сполучні слова займенникового чи прислівникового типу, яким (як корелятам) досить часто у головній відповідають дейктичні співвідносні компоненти-реляти, напр.: *Чи зумієш ти кохати, Щоб за все, про все забути,*

Щоб усі зірвати пути, Щоб усі зламати грати (Микола Вороний); ...В "Одержимії" є нечуване морально-етичне відкриття, котре могло б бути актуальним для духовного життя людства (Ліна Костенко); *Ні! Я жива! Я вічно буду жити! Я в серці маю те, що не вмирає* (Леся Українка) та ін.

За формою підрядного синтаксичного зв'язку складні речення нерозчленованої структури зараховують до підрядних конструкцій прислівного синтаксичного типу зв'язку, який належить до сильних зв'язків. Підрядна предикативна частина є передбачуваною й може бути обов'язковою (облігаторною) чи необов'язковою (необлігаторною).

З-поміж складнопідрядних речень нерозчленованої структури з урахуванням особливостей поєднання залежної предикативної частини й опорного контактного компонента розрізняють 1) складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку і 2) складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку: *Тоді Довженко спитав, звідки я, з якої сім'ї, скільки у нас дітей, яка в нас річка...* (Микола Вінграновський); *Яка ж гірка, о Господи, ця чаша, Ця старосвітчина, цей дикий смак, Ці мрійники без крил, якими так Поезія прославилась наша!* (Микола Зеров); *Хто забуде всі скарби землі І над все їх полюбить, Той і сам стане їхнім рабом, Скарби духу загубить* (Іван Франко) тощо. Див. Табл. 1 (с. 117).

2. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ З ПРИСЛІВНИМ ВЛАСНЕ-ПРИСЛІВНИМ ТИПОМ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ

В утвореннях нерозчленованої структури з власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку підрядна предикативна частина поєднується з валентно зумовлювальним компонентом-предикатом чи валентно незумовлювальним лексико-семантичним компонентом головної, напр.: ...*І слово уста мої німії оживило, і я вчинила диво... Я збагнула, що забуття не суджено мені* (Леся Українка); *Дивується хлопчина і жаліє, Що на тонкому пагоні антени Защебетала зірка світанкова* (Дмитро Павличко); *З глибини вічності падають зерна В душу. І там, у храмі душі, над яким у недосяжній високості в'ються голуби-молитви, Там, У повнозвучнім храмі акордами розцвітають, Натхненними, як очі предків!* (Павло Тичина) й под.

Залежно від того, з яким опорним контактним компонентом головної предикативної частини поєднується підрядна – валентно зумовлювальним або

валентно незумовлювальним, виокремлюють серед конструкцій власне-прислівного типу: 1) одиниці з валентно зумовленою підрядною предикативною частиною й 2) одиниці з валентно не зумовленою підрядною предикативною частиною: *Думав я, що в кожному серці є сьогодні, вчора й завтра. Є минуле і сучасне, перевтом гіркий вантаж* (Борис Олійник); *Краще нам німими стати, Легше гори нам нести, Ніж тебе розір'ясти, Наша мова, наша мати!* (Олександр Олесь).

2.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою підрядною предикативною частиною

Складнопідрядним реченням нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно-зумовленою підрядною предикативною частиною називається таке складне речення, у якому в головній функціонують синсемантичні опорні компоненти, зазвичай предикатного типу, що своєю семантико-синтаксичною правобічною валентністю прогнозують залежну підрядну частину, напр.: *Я чув кризь сон, як тихо плаче твоя зоря в моїх очах* (Іван Драч); *І здається мені, що я вхожу в синє небо, беру з нього свою зірку та й навпростець полями поспішаю в село* (Михайло Стельмах) і т. ін. З-поміж складнопідрядних речень з валентно-зумовленою підрядною частиною виокремлюють: 1) складнопідрядні речення розчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою з'ясувально-об'єктною предикативною частиною; 2) складнопідрядні речення розчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою компаративно-об'єктною (порівняльно-об'єктною) предикативною частиною; 3) складнопідрядні речення розчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою локативною предикативною частиною: *Ти чуєш, як солов'ї весільним співом дзвонять* (Леся Українка); *Вона [доля] монтується з багатьох складників, про неї просто неможливо сказати всю правду, але ми настільки наївні, що пробуємо; а циганові байдуже; він кудись поспішає з сином за поясом, як кенгуру, і завертає його назад, до зганьбленої жінки тільки думка, що та заслуговує стусана* (Роман Андрияшик); *Порожній човен загойдався на хвилях і поплив собі, куди хотів* (Борис Харчук); *Це легше... легше малювати блискучі медалі, ніж зазирати в душі* (Роман Федорів) й под.

2.1.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою з'ясувально-об'єктною підрядною частиною

Складнопідрядне речення з підрядною предикативною частиною з'ясувально-об'єктною – це така конструкція нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою підрядною частиною, у якій головна є семантично і структурно неповною, а підрядна частина компенсує цю неповноту, напр.: *Я не боюся, що на ринь тверду Чи на колючі гостряки покосу, Немов доспіле яблуко, впаду...* (Дмитро Павличко); *Спинюся я і довго буду слухать, як бродить серпень по землі моїй* (Ліна Костенко); *В селі не бачили й не чули, де вона поділась* (Тарас Шевченко) тощо. Підрядна предикативна з'ясувально-об'єктна частина, відповідаючи на питання *хто?, що?, кого?, чого?* й ін., посідається з опорним компонентом головної за допомогою: 1) сполучників *що, мов, немов, ніби, наче, щоб, якби, чи* й под. – *Я просто хочу, щоб до наступної ери з кожного сьогоднішнього злочину не виросло завтрашніх двісті* (Ліна Костенко); *Знову чую, мов співає мати, долітає голос до зорі* (Микола Сингаївський); *Коли то правда, що говорять люди, немов і ти зазнала раз кохання, – на ймення чистої любові, благаю, зглянься!* (Леся Українка); *Хто сказав, ніби квітка вмира, Ніби сонце згасає щоднини?* (Павло Филипович); *Раз вночі прокинувся вітер і угледіть захотів – чи ніхто не порушусь тиші мертвої гаї* (Олександр Олесь) тощо; 2) сполучних слів: *що, який, чий, котрий, як, де, куди, звідки, поки, коли, доки, чому, скільки, наскільки, навіщо* й ін. – *Червоніючи за своє невігластво, я розпитував його, як годиться поводитись за столом, у вітальні, про що можна починати розмову, а де краще промовчати* (Борис Антоненко-Давидович); *Тимко приблиз із темряви, тихо спитав, де хлопці* (Григорій Тютюнник); *Люблю, коли зоря покрівлі золотить і світанковий спів пташки кругом разносять, коли од моря зір звільняється блакить і падають з квіток на землю сльози-роси* (Володимир Сосяра); *Навряд чи хто знав і коли-небудь узнає, скільки їх, безіменних героїв, у ці штурмові години.. назавжди пішли в провалля Сиваша* (Олесь Гончар); *Роман крадькома поглядав на притихлу дівчину і навіть не догадувався, наскільки зараз його серце було близьке до серця Христини* (Михайло Стельмах) й под. Підрядні частини складних конструкцій з'ясувально-об'єктного типу описово заступають відсутні в головній частині підмети чи додатки: *Ніхто з нас,*

чоловіків, не знає, звідки *появляються у нашому житті жінки*; і ніхто з нас, чоловіків, не збагнув іще жіночої суті (Роман Федорів).

У головній частині складнопідрядного речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно-зумовленою об'єктною підрядною здебільшого функціонують дієслівні предикати з семантикою:

1) мовлення, повідомлення, передачі інформації (*говорити, казати, сказати, мовити, сповістити, повідомляти, нагадувати, розповідати, заявляти, кричати, читати, шептати, писати, мовчати, питати, наслідувати, зауважувати, запевняти, дякувати, підкреслювати, передавати, інформувати та ін.*): *Якими я скажу тобі словами, що ти в мені повік не одболиш!* (Ліна Костенко); *Хто скаже, де кордон між дійсністю і грою В дитини, в отрока, у юнака й дідка* (Максим Рильський); *От чому я й говорю, що найважливіша краса – це краса вірності* (Олесь Гончар); *Мати каже, що я (її м'ятежний син) зовсім замучив себе* (Микола Хвильовий);

2) мислення, розумової діяльності (*думати, розуміти, знати, пам'ятати, мислити, гадати, міркувати, припускати, збагнути, з'ясовувати, вважати, планувати, передбачати, зазначати, переконуватись, усвідомлювати тощо*): *Я змалку знаю, де яке зело* (Ліна Костенко); *Мислив я, що кожне серце має інший ритм одмінний, інший біль і іншу радість, інший стук і іншу кров* (Максим Рильський); *Після того, як Тимко покинув рідний двір, брати не бачилися і, зустрівшись тепер, не знали, про що говорити* (Григорій Тютюнник); *І не збагну ніколи, як вмістилось моє життя в маленькім слові хліб* (Дмитро Павличко); *Не забуло серце ще й понині, Що тут стояв мого дитинства дім* (Анатолій Пономарьов);

3) волевиявлення, спонукання (*хотіти, бажати, прагнути, вимагати, жадати, загадувати, застерігати, забороняти, наказувати, веліти, наполягати, просити, прохати, умовляти, радити, примушувати, приневолювати, попереджувати, дозволяти, заохочувати і т. ін.*): *Хочу, щоб усе поетичне золото світу в моїх руках було* (Павло Тичина); *Я бажаю, щоб сеє перше і безмірне горе Було останнім у твоїм житті* (Лєся Українка);

4) сприйняття, відчуття (*бачити, дивитися, додивлятися, вдивлятися, оглядати, розглядати, споглядати, спостерігати, слідкувати, стежити, помічати, примічати, слухати, чути, відчувати, почувати, уявляти тощо*): *Отак і я, привикну, якимось житиму. Ніхто і не побачить, як тужитиму* (Ліна Костенко); *Ми збирали з сином на землі каштани, ми дивилися, як хмаринка тане, як хмаринка тане, як синіє синь, як колише вітер струни павутинь*

(Максим Рильський); *Я з землею зрісся – не вирену, тільки чую під спів бджоли, як ремигають сумирно десь на стерні воли* (Михайло Драй-Хмара); *Він був зайнятий своїми думками і навіть не чув, про що балахтасить Марко* (Григорій Тютюнник); *Не раз мені здається, що я прожив тисячу років* (Дмитро Павличко); *Ви навіть і не підозрювали, що у вашому селі стільки криниць* (Євген Гуцало); *Він хотів дати повністю відчутти, наскільки Дороги від нього залежний* (Григорій Тютюнник); *Людські приснилися потоки, Здалось мені, що знов я йду Там, де мої лунали кроки В тисячозвуковому ладу* (Максим Рильський);

5) психічні процеси, почуття та їх виявлення (радіти, сумувати, журитися, боятися, ображатися, соромитися, любити, жалкувати, шкодувати, сумніватися, тишатися, дивуватися, вітати та ін.): *Я не боюся, що на ріль тверду Чи на колючі гостряки покосу, Немов доспіле яблуко, впаду...* (Дмитро Павличко); *Читаємо списки розстріляних і дивуємось, що на провінції погроми* (Павло Тичина);

6) сподівання, віри (чекати, ждати, сподіватися, надіятися, вірити, довіряти, впевнюватися й под.): *Андрій чомусь вірив, що Ольга прийде по квіти* (Василь Симоненко); *Дивлюся й слухаю: прозоро співає струмінь биття, і віриться, що скоро-скоро так само заспіваю я* (Михайло Драй-Хмара);

7) піклування, турботу (дбати, піклуватися, турбуватися, клопотатися, старатися і т. ін.): *Мусить пташка малесенька дбати, Де б водиці дістати краплинку* (Леся Українка);

8) буття, виявлення (бувати, статися, траплятися, виявлятися, вияснятися, з'ясовуватися, свідчити тощо): *А завтрашній бій покаже, хто є хто* (Михайло Стельмах).

Підрядна предикативна частина складнопідрядного речення з'ясувально-об'єктного типу може поєднуватися не тільки з опорними дієслівними предикатами у формі індикатива (теперішнього, минулого чи майбутнього часу), а й з іншими компонентами – інфінітивом, дієприслівником, дієприкметником, безособовою формою на -но, -то, напр.: *І тільки б знати, що немарно є світі цім Топтав дорогу, сиву од століть* (Борис Олійник); *Люди, затаївши подих, дивилися на нього здивовано, не розуміючи, що він хоче робити* (Григорій Тютюнник); *...побачивши нараз, як море почорніло під подихом вітрів і переплеском пін* (Микола Зеров); *Не перестану вірити в доброго Діда Мороза, Якщо навіть буде доведено, що такого нема* (Ліна Костенко) й под.

У головній частині функціонують і опорні компоненти-предикати, виражені словами категорії стану або предикативними прикметниками, які валентно зумовлюють з'ясувальню-об'єктну підрядну, напр.: *Адже давно відомо вже, що сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною потрясіння* (Олександр Довженко); *І добре, що нема нікому вороття, Що на одну любов дано одне життя* (Дмитро Павличко) тощо.

Як нерегулярні виступають утворення з підрядною частиною, яка взаємодіє в головній з предикатом, вираженим фразеологізмом, напр.: *Що чудовий обіцяний край, Що смарагди й сапфіри Їже ось-ось за горою блистять – З них ніхто не йме віри* (Іван Франко); *Дядьки гомоніли собі та ламали голови, куди то їм випаде їхати, а в кабінеті Гната йшла таємна нарада* (Григорій Тютюнник). Зрозуміло, такі одиниці не виходять за рамки згадуваних семантичних дієслівних компонентів.

Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною з'ясувальню-об'єктною зазвичай належать до конструкцій негнучкої структури – підрядна частина щодо опорного предиката головної виступає в постпозиції: *Бо хочу я, щоб на чолі народу Світився знак і від мого життя* (Микола Вінграновський); *І часом чує ліс в пітьмі нічній, Як десь на кобзі золотій струна застигне і порветься* (Олександр Олесь); *Юля здивовано дивилася на все, що її оточувало, і відчувала, що вона теж оновлюється, заспокоюється і що все стає на своє місце* (Григорій Тютюнник). Щоправда, зрідка фіксуються утворення, підрядна частина яких може стояти і в препозиції – *Скільки дядьку Оверку весел, запитайте в гаю зозулю* (Василь Симоненко); *Хто й коли збудував нашу хату, які майстри – невідомо* (Олександр Довженко), що зумовлено комунікативною настановою, коли необхідно логічно виокремити валентно пов'язаний об'єктний компонент реченнєвої структури.

За характером семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами – підрядною й опорним предикатним компонентом головної – складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку із з'ясувальню-об'єктною валентно зумовленою підрядною частиною диференціюють на: 1) складнопідрядні речення нерозчленованої структури прислівного власне-прислівного типу зв'язку із залежною предикативною власне-об'єктною (асинкретичною) і 2) складнопідрядні речення нерозчленованої структури прислівного власне-

прислівного типу зв'язку із залежною предикативною невластиво-об'єктною (синкретичною).

1. До складнопідрядних речень нерозчленованої структури прислівного власне-прислівного типу синтаксичного зв'язку з валентно-зумовленою предикативною частиною власне-об'єктною належать такі складні речення, у яких виражається основне об'єктне значення без додаткових семантичних нашарувань, напр.: *Не знаю, чи побачу Вас, чи ні* (Ліна Костенко); *Чи й справді необхідно, щоб жінка була мужня?* (Ліна Костенко); *Я певен, що кожна людина здатна на подвиг* (Олександр Довженко) та ін.

2. Складнопідрядне речення нерозчленованої структури прислівного власне-прислівного типу синтаксичної зв'язку з валентно-зумовленою предикативною частиною невластиво-об'єктною – це така конструкція, у якій виражаються синкретичні семантико-синтаксичні відношення. З урахуванням поєднуваності основної з'ясувально-об'єктної семантики з додатковими субстанційними, адвербіальними чи атрибутивними нашаруваннями синкретичні конструкції розподіляються на: 1) об'єктно-суб'єктні; 2) об'єктно-каузальні (причини); 3) об'єктно-кондиціональні (умовні); 4) об'єктно-атрибутивні, напр.: *Благословен, чий труд прекрасний життя здіймає із руїн* (Володимир Сосюра); *З того часу я почав утішати себе химерною думкою, що бездоганність людська є в більшій мірі ділом удачі й щастя, аніж наслідком чеснот* (Олександр Довженко); *Як дух, розвіявся він серед полів, і більше ми його ніколи не бачили, він пропав у глибинах підпільної боротьби, прийнявши псевдонім, як тоді вимагала потреба, і тільки зрідка до нашої мами добувалася з підпільних глибин скупа звістка, що живий, здоровий, воює, а далі, як Бог дасть* (Роман Федорів) й под.

Об'єктно-суб'єктні значеннєві відношення проявляються в підрядних конструкціях з підрядними предикативними частинами, які поєднуються в головній з предикативними прикметниками або дієприкметниками, напр.: *Блажен, хто гордо кинув рідний край і з посохом в руці пішов шукати На чужині незнаній дальній край, Куди веде його весна крилата* (Юрій Клен). У подібних утвореннях залежні частини зумовлюються лівобічною валентністю опорних предикатів, про що свідчить функціонування їх на формально-граматичному рівні в ролі підметів.

У підрядних конструкціях із залежною предикативною частиною об'єктно-кондиціональною, крім основної об'єктної семантики, реалізується додаткова умовна. Синкретичні об'єктно-умовні семантико-

синтаксичні відношення маємо в складних реченнях нерозчленованої структури з валентно зумовленою підрядною частиною, яка залежить від опорних предикатів-слів категорії стану оцінної семантики *добре, гаразд, погано, кепсько, краще, гірше* і поєднується з ними зазвичай за допомогою гіпотактичного сполучника *якщо*, напр.: *Добре, якщо є кому стару матір доглянути* (Олександр Довженко). Підрядна частина, виражаючи об'єктні відношення, вказує ще й на умову того, про що йдеться в головній.

Семантико-синтаксичні синкретичні об'єктно-каузальні відношення з'являються переважно в підрядних конструкціях, залежна частина яких поєднується з опорним дієслівним предикатом головної із значенням внутрішнього (емоційного) стану, почуття, враження. У підрядній предикативній частині функціонує гіпотактичний сполучник *що*, напр.: *Щиро сподіваємося, що до нашої групи приєднаються й інші молодіжні організації* (Україна молода) тощо.

3-поміж складнопідрядних речень нерозчленованої структури прислівного власне-прислівного типу синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою предикативною частиною помітно вирізняються конструкції з синкретичними об'єктно-атрибутивними семантико-синтаксичними відношеннями. Підрядна частина в такому типі речень взаємодіє з девербативними субстантивами й здебільшого поєднується з ними за допомогою гіпотактичних сполучників, напр.: *Злякалася не дівчина, а тієї думки, що колись у надто скрутні хвилини вповзала в мозок і не давала спати по ночах, настирливо спонукуючи скоритися* (Роман Іваничук); *Дияволи ж, що суцї серед нас, ходять з привітними і добрими лицями, з обіцянкою на губах, але усміх та обіцянка – це лише маскара, під маскарою аж клекоче лють... якась незрозуміла, як на мій хлопський розум, звіринність, яку не можна ні виміряти, ні уласкавити, ні пояснити... пояснити хіба можна припущенням, що котрогось дня Господь не запримітив, як із привідчених дверей пекла викралися нечисті, жорстокі й підступні, й заходилися сіяти зло, плюгавити землю і плодити до себе подібних, а хто їм не покориться бодай у думці, того знищують* (Роман Федорів). Синкретизм залежної в подібних утвореннях зумовлений лексико-семантичною природою віддієслівного субстантива, який, належачи до периферії іменника (називає опредмечену дію), своєю субстантивною властивістю іменника детермінує атрибутивну предикативну частину, а дієслівною – об'єктну.

У таких складнопідрядних реченнях опорними компонентами переважно виступають лексеми із семантикою: 1) мовлення, повідомлення, передачі,

сприйняття одержання інформації (доповідь, звістка, повідомлення, поговор, питання, порада, чутка й ін.); Потім вибухнула війна, Львів зайняли німці й по місту розкотилася жахлива звістка, що енкаведисти, втікаючи, вимордували тисячі в'язнів (Роман Федорів); Іншим разом син надіслав повідомлення, що неодмінно буде – коли не в цьому місяці, то конче в наступнім (Юрій Яновський); Павло подумав, дивлячись у землю і ніби питаючи в неї поради, скільки ж коштує його труд на ній... (Григорій Тютюнник); Та ще хтось пустив провокаційну чутку, ніби попадає у великий піст їла скоромне, яке вона одержувала вприпуст з закритого попівського розподільника (Олександр Довженко); 2) знання, мислення, роздумів, пам'яті (гадка, вигадка, думка, здогад, міркування, спогад тощо): Мене обсідали гадки, що цього не слід робити (Роман Андріяшик); Аж розпука бере, коли в голову приходить думка, в якому глибокому сні остигають ще нині жінки, як мало журяться про свою самостійність (Ольга Кобилянська); І кожен з нас має взяти на себе частку покути, кожен має проїнятися думкою, що ти вартувий планети, відповідаєш на ній за всіх і за все, інакше... інакше... (Олесь Гончар); Жирування Анемподиста ніяк не пасувало до того урочистого настрою, який охопив мене від думки, що ось-ось я буду сидіти в театрі близько Мері (Борис Антоненко-Давидович); – Ви тієї думки, що міцну владу можна здобути силами однієї добре збудованої партії? (Роман Андріяшик); 3) внутрішнього (емоційного) стану, почуття, враження (хвилювання, надія, сподівання, захоплення, почуття та ін.): І, нарешті, ще одно стримувало його від будь-якого божевільного вчинку, це явно ідіотична, підступна, але настирлива надія, що все може скінчитися щасливо, нічим (Іван Багряний); 4) обов'язку, необхідності виконання дії, обов'язковості (клятва, клятва, наказ, вимога, обіцянка, заклик і т. д.): Я взяв з них обіцянку, що вони збережуть цей епізод у таємниці (Юрій Збанацький); 5) упевненості, результативності (твердження, посвідчення, доказ, переконання, запевнення, висновок тощо): Андрій ще раз дістав підтвердження, що поза тією лінією, що він обрав і на яку поставив Давида, нема рятунку (Іван Багряний); 6) невпевненості припущення, можливості (уява, припущення, сумнів, натяк і под.): З'явився сумнів, чи син дома, і застрахав можливий поворот подій: от вона приїжджає в село, якраз – коли син, шукаючи її, добіжить до цієї станції, бо тут загубив маму (Василь Барка); Є припущення, що квіти занесені до нас з інших планет (Олесь Гончар); 7) назви паперів, ділового листування (довідка, заява, розпорядження, доручення й ін.): Ми написали сотенному заяву, щоб нам повернули бунчужного, бо він гарна людина і нам потрібний (Володимир

Сосюра). Варто зазначити, що в останній аналізованій складній підрядній конструкції реалізуються ще й цільові (фінальні) семантичні відношення.

В українській мові поширеними виступають і конструкції, у яких підрядні предикативні частини поєднуються з девербативами за допомогою спеціалізованих сполучних слів *який, яка, яке, які*. Їх, на відміну від вище зазначених утворень, кваліфікують як складнопідрядні речення власне-атрибутивного (асинкретичного) різновиду, напр.: *І знову – думки, гадки, припущення, від яких тільки болить голова, але так ні до чого й не додумаєшся* (Борис Антоненко-Давидович); *Увечері вони сиділи біля вогнища, що його розіклали собі в котловані щойно виритого ставка, і слухали розмову, яку вів з робочими водяний механік Привалов* (Олесь Гончар).

2.1.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою компаративно-об'єктною підрядною предикативною частиною

Складнопідрядне речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою порівняльно-об'єктною підрядною предикативною частиною являє собою конструкцію, у якій підрядна частина, пов'язуючись з опорним компаративом (формами вищого ступеня порівняння), позначає об'єкт порівняння, напр.: *Та він упорався швидше, ніж ми добігли* (Роман Андрияшик); *Не було, мабуть, кращої людини на світі, як дідусь* (Олесь Гончар) та ін.

Підрядна предикативна частина поєднується з опорним компонентом головної частини за допомогою сполучників *ніж (аніж)*, *рідше – як, чим*: *Краще в ріднім краї милім Полягти кістками, сконати, Ніж в землі чужій, ворожій В славі й шані пробувати!* (Микола Вороний); *Просто навіть в першому наближенні тема виявилась куди багатограннішою, аніж я сподівався* (Віталій Коротич); *Немає гірше, як в неволі про волю задумувать* (Тарас Шевченко); *Якби я вас любила так, легенько, а себе більше, чим вас, так я і часу не думала б* (Григорій Квітка-Основ'яненко) тощо. У сучасній українській літературній мові поширеними виступають конструкції зі сполучниками *ніж (аніж)*, *як*. Складнопідрядні речення, у яких підрядна поєднується з компаративом головної за допомогою *чим*, зараховують до застарілих і використовують їх сучасні автори зазвичай для стилізації, пор.: *Любов відкрити важче, ніж Америку* (Ліна Костенко); *Між друзями в*

кайданах ліпше бути, аніж в саду сидіти з чужаками (Роман Іваничук); *Нема нічого жахливішого, як шукати й нічого не знайти* (Павло Загребельний) — *В переломових часах заєжди безпечніше у місті, чим на селі* (Ірина Вільде); *Проте розслідування велося трохи інакше, чим уявляв собі Улас...* (Григорій Тютюнник) і под.

Опорними компонентами в головній частині виступають якісні прикметники і якісно-означальні прислівники у формі вищого ступеня порівняння, напр.: *Страшнішого ж горя нема, ніж те, коли старість мати в домівці стрічає сама* (Басиль Симоненко); *Нема більшого гріха перед Богом, як забути ім'я його...* (Гнат Хоткевич); *Запорожці використали в походах проти Туреччини підводні човни набагато раніше, ніж це було в Західній Європі* (Олена Апанович); *Трудніше прожити день, ніж написати книгу* (Адам Міцкевич) і т. д. Вони належать до двовалентних синтаксем, правобічна позиція яких обов'язково заповнюється одиницею з об'єктною семантикою. Підрядні предикативні частини більшою мірою взаємодіють із синтетичними формами компаратива, аналітичні в головній частині функціонують як нерегулярні, пор.: *І ти стоїш тепер передо мною стократ молодший, ніж колись стояв...* (Максим Рильський); *Здавалося, іти нагору гірш, Ніж під гору тепер ступати* (Євген Маланюк) — *Не можна вважати ворога більш слабим і дурним, аніж він є насправді* (Андрій Головка).

Окрім компаратива, складнопідрядні речення порівняльно-об'єктного типу можуть структурувати означальні займенник *інший* і займенникові прислівники *інакше, по-інакшому*, які характеризуються вказівкою на порівняння: *Виснажені, вони в чомусь невідомому всі змінилися, і навіть сам світ став якийсь інший, ніж був* (Василь Барка); *Вдалині за Стрипою вирізьбилися на небосхилі контури дрімучої діброви, вона густо шумить і стугонить — той шум теж зовсім інший, ніж у лісі над Качею* (Роман Іваничук). *Бачу, що ти інше, небесне створіння, ніж усі ми* (Олександр Довженко); *Юзефа Дзвонковська свою долю вирішила трохи інакше, ніж пропонував їй Франко* (Роман Горак) тощо.

Складнопідрядні речення прислівного власне-прислівного типу зв'язку з підрядною порівняльно-об'єктною предикативною частиною прикомпаративною належать до конструкцій негнучкої структури — залежна частина щодо опорного компонента головної завжди виступає в постпозиції, напр.: *Се гірше, ніж непрошена провина, ніж муки совісті* (Леся Українка); *Немає мудріших, ніж народ, учителів* (Максим Рильський); *Коли людина молода, счі її краще дивляться, ніж думає голова...* (Роман Іваничук); *Та*

людей у Царгороді було більше, ще й на той час, ніж будь-де (Юрій Логвин) та ін.

Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою порівняльно-об'єктною підрядною частиною малопродуктивні, оскільки в сучасній українській мові при дво-, тривалентних компаративних предикатах поширеними виступають субстанційні синтаксеми об'єкта порівняння (просте елементарне речення), напр.: *Господиня була.. старша за Оксану* (Вадим Собко); *Син старший за Василя..* (Марія Сом) чи відокремлені ускладнювальні порівняльні компоненти (просте неелементарне речення), напр.: *..людина споживає за добу.. більше повітря, ніж води та їжі* (З час.) й под.

2.1.3. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою локативною підрядною частиною

Складнопідрядне речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою локативною підрядною предикативною частиною – це така конструкція, у якій підрядна частина, виражаючи просторові відношення, пов'язуються з опорним дієслівним компонентом з семантикою місцезнаходження чи напрямку, напр.: *Ми підем, де трави похилі, Де зорі в ясній далині* (Андрій Малишко); *Думкою за любими синами вона ішла, куди ішли вони* (Микола Бажан).

Залежна локативна частина відповідає на питання *де?*, *куди?*, *звідки?*, а засобами зв'язку тут виступають сполучні слова *де*, *куди*, *звідки*: *Де курява стоїть у літній день, Лежить великий камінь посивілий* (Андрій Малишко); *Хай, іде, куди хоче* (Григорій Тютюнник).

За характером семантико-синтаксичних відношень між підрядною частиною й опорним дієслівним компонентом складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою локативною підрядною предикативною частиною розподіляють на два різновиди:

1) складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою локативною підрядною предикативною частиною, яка підпорядковується опорному дієслівному предикатові статичної семантики (із значенням

місцезнаходження, перебування – *бути, перебувати, стояти, сидіти, лежати* та ін.): *Трава росте, де захоче* (Павло Тичина);

2) складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою локативною підрядною предикативною частиною, яка підпорядковується опорному дієслівному предикатові динамічної семантики (із значенням переміщення, руху – *іти, їхати, мчати, летіти, везти, вести, плисти* тощо), напр.: – *Але сама я її не карала б... – гріх. Нехай іде, куди хоче* (Семен Скляренко); *“Молодой человек” ніяко всміхається й рушає за земським начальником, силкуючись ступати, де поменше шпоришу* (Володимир Винниченко).

Підрядна валентно зумовлена локативна предикативна частина не має чіткої закріпленості: вона щодо опорного дієслівного компонента головної частини може виступати як постпозиційна, так і препозиційна, напр.: *Ось перший сніг. І зникла вишина. Де вчора ще блакить текла й бриніла Крізь золото, тепер лягла безкрила Глухоніма шпитальна тишина* (Євген Маланюк); *В важкі хвилини скорбі та недуг я тихо йшов, куди гляділи очі* (Агатангел Кримський) і т. ін. Інверсійний порядок більшою мірою характерний для поетичного мовлення.

2.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленою підрядною предикативною частиною

До конструкцій нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку належать і складнопідрядні речення із валентно не зумовленою підрядною предикативною частиною. Напр.: *Я ж ніс за вас камінного хреста, аж захлинулась у сльозах земля* (Іван Драч); *Твої очі – тихий вечір, Що спускається безгучно, Несучи на землю спокій На своїх сріблястих крилах. Твої очі – сизі хмари, Крізь які у день похмурий Пробивається проміння Твого серця золотого* (Олександр Олесь). У головній предикативній частині таких підрядних конструкцій функціонують опорні компоненти-дієслова, -іменники. Структура зазначених реченнєвих конструкцій визначається їхньою граматичною частиномовною семантикою, а не валентністю предикатів, як у складнопідрядних утворень нерозчленованої структури з валентно зумовленими підрядними предикативними частинами, напр.: *Буває така година, Коли повертав глузд Моєму життю єдина*

Усмішка милих уст (Дмитро Павличко); *То Трясило йде, – аж земля гуде* (Володимир Сосюра) тощо.

Складнопідрядні речення з валентно не зумовленими предикативними частинами диференціюють на: 1) складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленою квалітативною (міри і ступеня) підрядною предикативною частиною, напр.: *Нещасний ухопився обіруч за той пас, аж руки йому залякли* (Михайло Старицький); 2) складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленою присубстантивно-атрибутивною підрядною предикативною частиною: *Високий, рівний степ. Зелений ряд могил і мрійна далечінь, що млою синіх крил чарує і зове до еллінських колоній* (Микола Зеров); *Віддайте мені мову, якою мій народ мене благословив* (Ліна Костенко).

На відміну від складнопідрядних речень розчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленими підрядними предикативними частинами, у яких підрядні предикативні частини при опорних компонентах (предикатах і компаративах) виступають як передбачувані й облігаторні (обов'язкові), складнопідрядні речення розчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленими підрядними предикативними частинами характеризуються передбачуванним, проте необов'язковим (факультативним) реченневотвірним синтаксичним зв'язком: *Віють вітри, віють буйні, Аж дерева гнуться* (Іван Котляревський); *Надворі лютує зима-лихоманка, А в мене у хаті щебече веснянка, Аж серце радіє* (Леонід Глібов); *Сліпучі “зайчики” сонця, що танцювали на Ташані, химерними тінями ворухнулися в нього на обличчі* (Григорій Тютюнник); *Серце, що ритмами билось, Вже заміло навіки* (Микола Вороний); *А туман, де луки, ломить білі руки, глушить ночі звуки маревом густим* (Володимир Сосюра).

2.2.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленою квалітативною підрядною предикативною частиною

Складнопідрядним реченням нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленою квалітативною підрядною предикативною частиною називають таку

конструкцію, у якій підрядна частина, стосуючись дієслівного предиката, вказує на міру чи ступінь вияву ознаки або дії і відповідає на питання *наскільки?*, *у якій мірі?*, *якою мірою?*, *до якої міри?*, напр.: *Виспівує, вимовляє, аж калина плаче* (Тарас Шевченко) та ін. Залежна частина поєднується з дієслівним компонентом за допомогою сполучника *аж* і сполучних слів *скільки*, *наскільки*, напр.: *Висока, в чорній хустині, пов'язаній по-старосвітському, вона не знала, де подіти свої руки, що не знаходили спокою й увесь час мучилися, перепліталися, аж потріскували пальці, обличчя її зблідло, а сухі губи ворушилися, дрібно вишіптуючи якісь слова, якусь молитву, якусь, може, осторогу* (Роман Федорів); *Вигострю, виточу зброю іскристу, скільки достане сили мені й хисту* (Леся Українка); *Вона почала придивлятися до нього, наскільки це було в її змозі* (Михайло Коцюбинський) тощо.

Складнопідрядні речення з квалітативною підрядною предикативною частиною переважно належать до складних конструкцій нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з фіксованим порядком складників (негнучкої структури) – залежна зразу слідує після опорного компонента, напр.: *Злісно зареготав Іслам, аж кінь схарпудився* (Роман Іваничук) тощо. Інверсійний порядок зумовлений комунікативною настановою: *Катря не жаліла своїх ніг: скільки хопало духу, мчалася, спотикалася об груду, падала у високі кучугури снігу* (Панас Мирний).

2.2.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленою присубстантивно-атрибутивною підрядною предикативною частиною

Складнопідрядне речення з присубстантивно-атрибутивною підрядною предикативною частиною – це така конструкція нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку, у якій валентно не зумовлена підрядна предикативна частина, виражаючи атрибутивне відношення, стосується опорного іменника (чи його еквівалента) головної, напр.: *Звідти, звідкіля почав свій біг чорний лахман, позіхнула вже холоднорота Зневажниця квітів, і це осіннє дихання відчув на собі перш за все наймит, якого не брав сьогодні сон і який сидів просто неба, схиливши на руки голову* (Валерій Шевчук); *Я одкидаю вії і згадую... воістину моя мати – втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на гранях невідомих*

віків (Микола Хвильовий); *Блукай та їж недолі хліб і вми, Як гордий флорентієць, у вигнанні. Та перед смертю дітям повтори Ту казку, що лишилася як спомин Прадавньої, забутої пори, Як у грозі, у блискавиці й громі Колись страшну почвару переміг Святий Георгій в ясному шоломі...* (Юрій Клен) й ін. Означальна підрядна частина відповідає на питання який?, яка? яке?, які? чий?, чия?, чие?, чиї?, котрий?, котра?, котре?, котрі? та похідні від них у яку?, на якому?, з якого? й ін. і поєднується з субстантивним компонентом (контактним словом) головної за допомогою сполучних слів який, котрий, що, хто, чий, де, куди, звідки, коли, як, скільки та сполучників що, щоб, аби, мов, немов, немовби, ніби, нібито, наче, неначе, начебто, буцім, буцімто: *Все, про що б Микола не заводив мови, оживало і починало сплітатися у неосяжне, суперечливе полотно, над яким сизим голубом витала занепокоєність* (Роман Андріяшик); *Іди, скажи товаришам скільком, хто мешкає найближче, І вертайся...* (Леся Українка); *І в серце моє вливається якась незрима сила, що на віки вічні прив'яже мене до цієї землі, до співучої тихої мови* (Василь Симоненко); *Я побачив такі добрі засмучені очі, що й мене обняв жаль* (Михайло Коцюбинський); *Уперше в житті, за весь вік, за все літо, уперше в роду, де не знали страху, я вижити мушу, я мушу вціліти, я мушу об'їхати смерть на шляху* (Ліна Костенко); *І океанів тих немає, щоб вірні роз'єднать серця* (Максим Рильський) тощо.

Сполучні слова який, котрий, що в підрядній предикативній частині виступають як спеціалізовані, оскільки виражають загальну атрибутивну семантику; де, куди, звідки, коли, чий, як, скільки характеризують означуваний субстантивний опорний компонент через його відношення до локативних, темпоральних, посесивних, квалітативних й ін. ознак, а тому належать до неспеціалізованих сполучних слів, напр.: *А я стою у білому плащі під чорним деревом, на котрім птиці сниться весна* (Ірина Жиленко); *Нещасна, неправдива людина, що добровільно й легко зрікається рідної мови. Щаслива, праведна людина, що в радості й горі будує слово своєї землі. Нещасні, прокляті батько й мати, що сплджують перевертнів. Щасливий, непереможний народ, що породжує своїх захисників і оборонців* (Борис Харчук); *Самотній Бульба, як корабель у морі, мчить степом, де так недавно тішили йому серце його синочки, і небо, і безмежна просторінь* (Олександр Довженко); *Це була дика місцина, куди не заходили ні люди, ні звірі* (Євген Гуцало); *Ранок, коли Корній вперше поїхав у Каїр, був напрочуд приємний* (Анатолій Хижняк) і под.

Валентно не зумовлена підрядна предикативна частина може взаємодіяти з опорним субстантивом (чи його еквівалентом) за допомогою аналітичних контамінувальних засобів зв'язку – сполучників *що, щоб* або сполучного слова *скільки* з формами непрямих відмінків (безприйменникових або прийменникових) особових анафоричних займенників *він, вона, воно, вони* (*що його, що її, що їх; щоб ним, щоб нею, щоб ними; скільки їх*), які функціонально близькі до спеціалізованого сполучного слова *який*, напр.: *Побачила й батьківське подвір'я і ту вербу кучеряву, гіллясту, що малою дитиною під нею гралась* (Марко Вовчок); *Ти вся ще провесна, о Беатріче! В тобі все світло ранкове зорі, Що ним співці, поети й маларі Колись наситили середньовіччя* (Юрій Клен); *Та є такі дороги, що їх самі ми вибираємо собі на щастя або на лихо* (Валерій Шевчук); *Моя мати була гарна з лиця, краща од усіх молодниць, скільки я бачила їх на світі* (Іван Нечуй-Левицький). Складнопідрядні речення із залежною предикативною присубстантивно-атрибутивною частиною зі сполучними засобами зв'язку *що його, що її, що їх, щоб ним, щоб нею, щоб ними* легко трансформувати в конструкції з відносним анафоричним прономінативом, пор.: *Колисав мою колиску Звук підгірської трембіти, Що від неї зорі меркнуть І росою плачуть квіти* (Богдан Лепкий) → *Колисав мою колиску Звук підгірської трембіти, від якої зорі меркнуть І росою плачуть квіти; Високий мур чекістської в'язниці Тоді мене на місяць поріднив З гуртком людей, що в них серця, як птиці, Летіли до невиданих раїв, Дарма що смертний холод Їм в зіниці Уже блакитну вологість улив* (Юрій Клен) → *Високий мур чекістської в'язниці Тоді мене на місяць поріднив З гуртком людей, в яких серця, як птиці, Летіли до невиданих раїв, Дарма що смертний холод Їм в зіниці Уже блакитну вологість улив; Мій сину, нема такого зілля на землі, щоб серце лікувати ним* (Дмитро Павличко) → *Мій сину, нема такого зілля на землі, яким би серце лікувати тощо.*

У головній частині при означуваннях субстантивних компонентах функціонують дейктичні займенники *той, цей, такий*, які служать засобом виокремлення предмета з-поміж інших подібних, напр.: *А борони притихли, земля подавалася, розсипувала, Максимові ноги чули під собою м'якість, ту м'якість, яка дуже рідко гостить у душі мужика; земля дає йому ту м'якість, і за те він її так любить* (Василь Стефаник); *Де ж те сяєво, що сміялося, Де ціловані є снах слова? Все минулося, все розпалося, Наче гілочка снігова* (Дмитро Павличко); *У сивій завірюсі голосінь ці грона болю, що падуть в глибінь, безсмертною бідою окошились* (Василь Стус); *Тебе співець, піднісши*

понад зорі, Таким безсмертним світлом оточив, Що досі ще крізь далечинь віків Пронизують нас промені прозорі (Юрій Клен).

Субстантиви головної частини, означувані підрядною, виконують функцію будь-якого члена речення: підмета – *Буває така розмова, Що ув'язнює, наче кліть* (Дмитро Павличко); компонента складеного іменного присудка – *Я єсть народ, якого Правди сила ніким звойована ще не була* (Павло Тичина); компонента головного члена генітивної односкладної частини – *Мій сину, нема такого зідля на землі, щоб серце лікувати ним* (Дмитро Павличко); додатка – *Цілую руки, що крутили жорна у переддень космічної доби* (Василь Симоненко); обставини – *Ще в дитинстві я ходив у трави, В гомінливій, трепетній ліси, Де дуби мовчали величаво У краплинах ранньої роси* (Василь Симоненко); детермінанта – *З долини, де колись били камінь, викочується та розкладається по снігу димовий валун* (Улас Самчук); уточнювального компонента – *Деся високо в небі, під самими зорями, що вже меркли і гасли, важко погуркував літак* (Григорій Тютюнник) та ін. Інколи підрядна предикативна частина може поєднуватися з опорним іменником, який не є членом речення, а виступає ускладнювальним компонентом (звертанням) головної частини, напр.: *Оспівані, смріяні каштани, що пелюстками застелили брук, пишнота ваша, знаю не зів'яне* (Євген Долoman).

Зазвичай сполучники та сполучні слова функціонують на початку залежної валентно не зумовленої предикативної атрибутивної частини (*З бляшаної дахівки хліва, переливаючись і виблискуючи, стікала на землю місячна повінь, підмивала окоренки старих верб, що росли на городі, перехлюпувала через тин і котилася ген далі аж до Ташані росянистими рукавами, слалася по тихій воді іскристими спалахами* (Григорій Тютюнник); *Пригадую підвал чеки в Полтаві, Де я колись години три чекав* (Юрій Клен), проте іноді анафоричний відносний займенник-сполучне слово може стояти і в середині підрядної (*Найближчим йому з усіх фольклорних жанрів була пісня, елементи якої він здебільшого трансформував у майстерно-стилізаційному ключі* (Людмила Коваленко)). Щоправда, такі конструкції нерегулярні.

Складнопідрядні речення розчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з присубстантивно-атрибутивною підрядною предикативною належать до конструкцій негнучкої структури – підрядна частина щодо контактного опорного іменникового компонента завжди виступає постпозиційною, хоча може стояти в кінці чи середині речення, розриваючи головну частину, напр.: *Земля, котру*

я не за своєю волею покидав, здавалась мені ворожою пустою... (Роман Андріяшик); *Се Мойсей, позабутий пророк, Се дідусь слабосилий, Що без роду, без стад і жінок Сам стоїть край могили* (Іван Франко); *А черешні пахнуть, одурюючи, чад дивний розливають, тягнуть в блакитність піль, з якої все пливуть хвилі над землею, над селом, над гаєм* (Галина Журба); *Де ж того євшану взяти, Того зілля-привороту, Що на певний шлях направить, – Шлях у край свій повороту?!* (Микола Вороний); *Обабіч залізниці, де колись був голий степ, тепер рясніли сади* (Олесь Гончар).

Опорні субстантиви головної предикативної частини є визначальними компонентами структурування складнопідрядного присубстантивно-атрибутивного речення. Їх розподіляють на синсемантичні (узагальненого значення), які вимагають конкретизації, уточнення, доповнення (сюди належать лексеми *вид, тип, рід, клас, розряд, зовнішність, ріст, обличчя, колір, звук, голос, людина, річ, епізод, ситуація, становище, факт, випадок, стан, почуття* й ін.), й автосемантичні (самодостатні в значеннєвому плані) іменники, що не потребують конкретизації, доповнення, уточнення. Залежно від характеру опорного (контактного) субстантива – його синсемантичності/ автосемантичності – з-поміж складнопідрядних речень розчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з присубстантивно-атрибутивною підрядною предикативною частиною розрізняють два різновиди: 1) атрибутивно-видільні; 2) атрибутивно-поширювальні (присднувальні). Диференційною ознакою перших є те, що залежна частина, пояснюючи опорний компонент-субстантив головної, насамперед вказує на таку ознаку предмета, яка виокремлює його з низки подібних, напр.: *Для мене ж той край найкращий, де вирости крила мої* (Ліна Костенко); *Та мить, яка надходить після болю, Тобою завданого, – ніжна мить...* (Дмитро Павличко). Головна частина в такому типові конструкцій не може функціонувати без підрядної: синтаксичний зв'язок між частинами хоч і валентно не зумовлений, проте облігаторний (обов'язковий).

У складнопідрядних реченнях атрибутивно-поширювального різновиду підрядна частина не є структурно й семантично необхідною, бо не виділяє, не обмежує, не конкретизує контактний означуваний субстантив головної, а вказує лише на нові відомості, додаткову інформацію. При опорних субстантивах не буває і не може бути дейктичних слів *той, цей, такий*, напр.: *Не доїжджаючи до ташанського мосту, Оксен круто звернув праворуч і поїхав ступською дорогою, що пролягла поміж піданими горбами* (Григорій Тютюнник).

З урахуванням семантико-синтаксичних відношень між складниками конструкцій з присубстантивно-атрибутивними підрядними предикативними частинами виокремлюють складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з власне-атрибутивною підрядною частиною і складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленою невластиве-атрибутивною підрядною частиною.

У складнопідрядних реченнях із залежною предикативною частиною власне-атрибутивного типу підрядна вказує на означальне значення опорного іменникового компонента головної частини без додаткових семантичних нашарувань, тобто виступає асинкретичною, напр.: *В Заячій балці кроків за сто попереду гострозорий Марко помітив биків, що стояли, прип'яті до телеграфного стовпа* (Григорій Тютюнник); *Я пізнаю тебе. Ти наче птах. Нічого не лишилося з полону... Лише в сльозі, що згасла на вустах, Я вчув далінь палаючу й солону* (Дмитро Павличко); *Увечері вони сиділи біля вогнища, що його розіклали собі в котловані щойно виритого ставка, і слухали розмову, яку вів з робочими водяний механік Привалов* (Олесь Гончар).

Конструкції з підрядною предикативною частиною невластиве-атрибутивного типу характеризуються контамінувальними властивостями: на основне значення атрибутивності нашаровуються додаткові, у результаті чого утворюються синкретичні – атрибутивно-посесивні, -компаративні, -квалітативні, -локативні, -темпоральні й -фінальні – семантико-синтаксичні відношення.

1. У складнопідрядних реченнях з підрядними присубстантивно-атрибутивними частинами, у яких поширеними є атрибутивно-посесивні семантичні відношення між предикативними частинами, функціонує сполучне слово *чий*, яке, передаючи значення належності, поєднує залежну частину з опорним субстантивним компонентом-назвою особи, напр.: *Співають чабани, пахне чебрецем. І юний ватажок, чий зір такий безсонний, неначе умочив в огонь своє лице* (Володимир Сосюра); *І в Марка нема жінки, нема доньки, але є стара мати, чий руки завжди так добре пахнуть то весняним зіллям, то соняшником, то чорнобривцями, то осінніми грибами, то свіжим хлібом* (Михайло Стельмах). Складнопідрядні конструкції атрибутивно-посесивного типу корелюють з аналогічними утвореннями зі сполучним словом *який*, пор.: *ватажок, чий зір — ватажок, зір якого; мати, чий руки — мати, руки якої*. Пор.: *Все важче знаходити квіти, мед*

яких обіцяє бути цілющим (Ліна Костенко). Специфіка цього різновиду складнопідрядних речень з присубстантивно-атрибутивною підрядною предикативною частиною в тому, що сполучний компонент *чий* і семантично, і граматично поєднується з іменником залежної частини, водночас виступаючи засобом зв'язку всієї підрядної частини з опорним субстантивом головної (до речі, подібну функцію виконує й відносний анафоричний займенник *який*). І. Г. Чередниченко такі конструкції зараховує до підрядних атрибутивних внутрішнього узгодження¹.

2. Конституентом складнопідрядних речень нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно не зумовленою атрибутивно-компаративною підрядною предикативною частиною виступають порівняльні сполучники *як, мов, немов, наче, неначе, ніби, нібито* й ін., напр.: *Немидорі приснився сон, ніби вона блукає з Миколою* (Іван Нечуй-Левицький); *Весь час у мене таке відчуття, наче я знаю вас дуже давно* (Андрій Головка) тощо.

3. Атрибутивно-квалітативні семантико-синтаксичні відношення формуються в конструкціях, підрядні частини яких поєднуються із субстантивно-прономінативними опорними сполуками головної за допомогою гіпотактичного асемантичного сполучника *що* (часто разом з підсилювальними частками *й, аж*) або сполучного слова *який*, напр.: *Старий Якименко оженив сина, та таку-то вже невісточку собі взяв, що й не сказати!* (Марко Вовчок); *Настала така тиша, якої не створював жодний артист від самого заснування театру* (Олександр Довженко) і под. У головній предикативній частині іменник здебільшого функціонує в поєднанні з неозначено-кількісним числівником *стільки*, виступаючи складеним підметом чи додатком, напр.: *В заморожені вікна лилося стільки сонця, що кришталеві квітки на шибках миготіли і видзвонювали* (Григорій Тютюнник); *Ми стільки істин вам за мить націдим, що подив назавжди заціпить рот* (Василь Симоненко); *До вечора випало стільки снігу, що перестали ходити трамваї...* (Роман Андрияшик) та ін.

4. Підрядна предикативна атрибутивна частина, пояснюючи опорний компонент-субстантив з виразною просторовою адвербіальною семантикою, набуває додаткового локативного відтінку, у результаті чого утворюються конструкції з синкретичними атрибутивно-локативними семантико-синтаксичними відношеннями, напр.: *Якось влітку року 1925 чи 1926 Комаха*

¹ Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. – Чернівці: Вид-во Чернівець. ун-ту, 1959. – С. 135.

не витримав спеки великого міста... й вирішив податись до невеличкого якого провінційного міста, де тиша, спокій, дерева, садки, річка... (Володимир Домонтович); Може, там десь, в глибоких долинах, звідки гори починають рости, і лунають сміх людський і голоси... (Михайло Коцюбинський); Від будинку, де жили інші вчителі, відокремилась якась тінь і пішла мені назустріч (Юрій Збанацький); Вона стояла поміж дерев, де розтиснувався тимчасовий табір, і спостерігала за роботою (Олесь Гончар); Ти бігла і розглядалась Налякано в тому полі, Де схову нема від грому, Від зливи і від кохання (Дмитро Павличко); В краю, де зірка на копрі горить до ранку в далині, вручали хлопці-трударі шахтарську лампочку мені (Степан Олійник); Майор подивився в той бік, де осінніми вітрами нуртували дніпрові хвилі, й нахмурився (Олександр Довженко); На тихім озері, де мліють верболози, давно приборкані, і влітку, й восени то плюскоталися, то плавали вони лебеді, і ший гнулися у них, як буйні лози (Михайло Драй-Хмара). Підрядна предикативна частина поєднується з контактним субстантивом за допомогою сполучних слів де, куди, звідки: Я славлю злотокошу осінь, де смуток мій – немов рубін, у перстень вправлений; ще й досі не випав з мого серця він (Михайло Драй-Хмара); Сосни немов розступились і обгорнули поляну, свіжсу, похмуру, куди, як на ложе, спадали сині роси (Михайло Коцюбинський); Та на подвір'ї, куди вона повагом вийшла, нікому було милуватися красунею (Михайло Коцюбинський); Стали спускатися в темний яр, звідки повіяло холодом і проваллям (Григорій Тютюнник) і под.

5. Додаткові часові семантичні відношення формуються в складнопідрядних реченнях, у яких підрядна означальна предикативна частина поєднується з іменником темпорального значення головної (вік, пора, рік, місяць, тиждень, день, година, хвилина тощо) за допомогою сполучників коли, як: Дівчина була об тій порі, коли кожного мачить щось загадкове, незбагненне, таємниче (Василь Симоненко); Згадай той час, як ти ягнята пасла (Леся Українка); Почував, що з часу, як зоставив він Кринички, дечого справді вже навчився поміж добрими людьми (Олесь Гончар); Чекаю дня, коли собі скажу: оця строфа, нарешті, досконала (Ліна Костенко); Благословенна та ясна година, коли буквар до рук бере дитина (Дмитро Павличко) та ін.

6. 3-поміж складнопідрядних речень нерозчленованої структури власне-прислівного типу помітно виділяються конструкції з синкретичними атрибутивно-фінальними семантико-синтаксичними відношеннями. Засобом зв'язку тут виступає синтетичний гіпотактичний цільовий сполучник щоб або ж поєднання цього самого сполучника з анафоричним особово-

предметним займенником *він* – *щоб ним* (аналітичний компонент, який корелює семантично з відносним займенником *який*), у силу чого формується додаткове фінальне значення, напр.: *І де в світі тая сила, щоб в бізу її спинила* (Іван Франко); *Як викресать в людей такого гніву, щоб спопелити на землі байдужість?* (Вадим Крищенко); – *Мій сину, нема такого зілля на землі, щоб серце лікувати ним* (Дмитро Павличко) тощо.

У мовознавчій літературі, як відомо, складнопідрядні речення, у яких залежні предикативні частини поєднуються з віддієслівними субстантивами за допомогою сполучників, кваліфікують як конструкції з синкретичними – об'єктно-атрибутивними – семантико-синтаксичними відношеннями, напр.: *Сумніви, що він її вже не любить, все більше оволодівають нею* (Роман Горак); – *Ця біда, візирю, почалася з фальшивого твердження, буцімто не може бути різних народів на лоні ісламу* (Роман Іваничук); *І раптом прийшла матері думка, що ніякого кошмару нема і що все, що діється зараз, є звичайне й природне явище* (Микола Хвильовий); *Одного разу в степу роздався короткий, різкий свист, і люди біля вогнища насторожилися, а хтось із новобранців висловив припущення, що то чоловік заблудився в степу і зараз прийде на вогник* (Григорій Тютюнник) й ін. Якщо в головній предикативній частині маємо девербатив, до якого приєднується підрядна аналітичними сполучними засобами *що його, що її, що їх*, то такі складнопідрядні речення варто зараховувати до складнопідрядних речень присубстантивно-атрибутивного типу, оскільки зазначені засоби зв'язку корелюють з анафоричними сполучними словами *який, яка, яке, які*, що є виразниками спеціалізованої атрибутивної семантики, пор.: *Важко переоцінити вплив, що його справив на перебіг української історії Богдан Хмельницький* (Орест Субтельний) — *Важко переоцінити вплив, який справив на перебіг української історії Богдан Хмельницький* й под.

3. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ З ПРИСЛІВНИМ ПРИСЛІВНО-КОРЕЛЯЦІЙНИМ ТИПОМ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ

В українській мові з-поміж складнопідрядних речень нерозчленованої структури прислівного типу виокремлюють конструкції, у яких підрядна предикативна частина поєднується з дейктичним займенниковим чи прислівниковим компонентом-релятом у головній за допомогою корелятивів – сполучних слів чи сполучників – прислівно-кореляційним синтаксичним зв'язком, напр.: *Ті, що знаходять підкову, ніколи не думають про того, хто*

загубив її (Василь Симоненко); *Університет, музеї й бібліотеки не дадуть того, що можуть дати карі, сірі, блакитні...* (Павло Тичина); *А я пам'ятаю все, про що ми балакали* (Роман Андрияшик); *Ми з Молотковським порозумілися приблизно настільки, наскільки б я порозумівся, посвистуючи, з мешканцями того острова* (Григорій Тютюнник). Прислівно-кореляційний зв'язок – це такий різновид прислівного синтаксичного зв'язку, за якого наявна кореляція між підрядною предикативною частиною зі сполучним засобом (сполучним словом/ сполучником) й релятом головної. До складнопідрядних речень прислівного прислівно-кореляційного типу належать складні речення нерозчленованої структури з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною.

У мовознавчій науці складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівно-кореляційним зв'язком диференціюють на: 1) корелятивно-уточнювальні; 2) напівкорелятивні; 3) некорелятивні². До підрядних конструкцій нерозчленованої структури корелятивно-уточнювального різновиду зараховують складні речення, підґрунтям для яких виступають симетричні корелятивні пари на зразок *той – хто, той – що, цей – який, цей – що, такий – який, такий – що, так – як, там – де, туди – куди, тоді – коли, тоді – як* і под. У свою чергу з-поміж підрядних конструкцій корелятивної уточнювальної будови виокремлюють: 1) складнопідрядні речення з підрядними предикативними частинами субстанційними, у яких залежні разом з релятами *той, та, те, ті, цей, ця, це, ці* та ін. на формально-синтаксичному рівні виступають у функції головного члена речення підмета чи другорядного – додатка, напр.: *Хто звірився тобі, ласкавий і прозорий, Хто сподівається на щедрі й теплі дні, – О той не знає ще, яке облудне море, Яка в твоїх очах погибель спить на дні* (Микола Зеров); *І те, що він побачив, скрутило його холодним жахом, стисло німотою горло* (Юрій Логвин); *Ця, що сиділа сьогодні поруч зі мною, не послана була для спокуси й для гріха, послана була для свята, для радості...* (Роман Федорів); *Забуду все, чого ви мене навчили, і ніколи того не зголошу* (Валерій Шевчук). Підрядна предикативна частина поєднується з дейктичним опорним компонентом головної зазвичай за допомогою сполучних слів *хто, що* в різних відмінкових формах; 2) складнопідрядні речення з підрядними предикативними частинами ад'єктивними (підрядна частина, у структурі якої поширені засоби зв'язку – сполучні слова-кореляти *який, котрий, що*, пояснює

² Загітко А. П. Теоретична грамати́ка української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 404 – 405.

дейктичні слова-реляти *такий, така, таке, такі* й под., що виступають іменною частиною аналітичного присудка), напр.: *Наслідки з усього цього на сьогодні такі, що величезна частина нашого, особливо міського, населення з національного погляду являє собою не що інше, як юрбу, що не належить ні до якого народу...* (Улас Самчук); *Які діла, така й нагорода* (Леся Українка); 3) складнопідрядні речення з підрядними предикативними частинами адвербіальними локативними. В таких конструкціях підрядна взаємодіє зі сполучними словами *тут, там, туди, звідти* тощо головної за допомогою корелятив-прислівників займенникового походження просторової семантики, напр.: *Там, де мене чекають, тримають пучки коло вуст, Дотеп тримають померлим і сльози тримають сухими* (Іван Драч); *Жінки в один голос пригрозили, що сплять йому обійстя, що буде падати на нього каміння звідти, звідки він і не очікує* (Роман Федорів); 4) складнопідрядні речення з підрядними предикативними частинами адвербіальними темпоральної семантики, де залежна частина корелює з часовими релятами головної *тепер, завжди, назавжди, іноді, тоді, відтоді, потім, доти, поти* і поєднується з ним за допомогою сполучних слів *коли, як, поки, доки, допоки*, напр.: *Я житиму доти, Допоки горіти буде Долоні твоєї дотик* (Дмитро Павличко); 5) складнопідрядні речення з підрядними предикативними частинами адвербіально-атрибутивними, у яких підрядна сполучається з релятом *так* головної предикативної частини за допомогою корелятивів *як*, напр.: *Як обаси, так і маєш* (Нар. тв.).

Підрядні утворення напівкорелятивної будови вирізняються тим, що в них залежна предикативна частина поєднується з релятами-компонентами атрибутивної чи адвербіально-атрибутивної семантики *так, такий, стільки, до такої міри* за допомогою гіпотактичних асемантичних сполучників *що, аж, щоб* і порівняльних сполучників *мов, немов, наче, неначе, ніби* й под., напр.: *Була гроза, і грім гримів, Він так любить гриміти, Що аж тремтів, що аж горів На трави і на квіти* (Микола Вінграновський).

Складнопідрядні речення некорелятивної будови характеризуються наявністю в головній предикативній частині семантично знівельованого (спустошеного) релята *те*, якому в підрядній відповідають майже всі сполучні слова й асемантичні сполучники *що, щоб*, напр.: *Я вірю в те, що вернеться весна* (Олександр Довженко); *Ніколи раніше я не думав про те, що трава може бути лункою, тужливою* (Сава Чабанівський); *Я вдячний за те, що послушали мою композицію* (Іван Пільгук); *...тридцять два роки пішло в мене на те, щоб бути грамотною людиною* (Остап Вишня).

Очевидно, що така класифікація прислівного прислівно-кореляційного типу синтаксичного зв'язку вимагає певної корекції, уточнення. По-перше, до корелятивно-уточнювального різновиду прислівно-кореляційного зв'язку варто зараховувати, крім конструкцій з субстанційними, атрибутивними, адвербіальними (локативними, темпоральними), адвербіально-атрибутивним, ще й адвербіальні умовні (пор.: *Мати тоді сита, коли діти не голодні* (Кость Гордієнко); по-друге, адвербіально-атрибутивні слід диференціювати на квалітативні, способу дії, по-третє, виокремлення конструкцій некорелятивної будови, та й сама назва, на нашу думку, не є логічно вмотивованою, бо якщо погодитися з таким формулюванням, то їх взагалі не потрібно відносити до утворень прислівно-кореляційного типу. Складнопідрядні речення третього різновиду варто кваліфікувати як конструкції напівкорелятивної будови, оскільки релят головної частини – спустошене слово *те* – переважно поєднується з підрядними предикативними частинами, у яких функціонують здебільшого гіпотактичні асемантичні сполучники *що, щоб*, хоч дослідники вказують на необмежений діапазон його сполучуваності.

3.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною

Складнопідрядне речення нерозчленованої структури прислівного прислівно-кореляційного типу зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною – це така синтаксична конструкція, у якій підрядна, пояснюючи опорний займенниковий/прислівниковий компонент-релят головної частини, вказує на його субстанційні, атрибутивні чи адвербіальні ознаки, напр.: *Все, що було, згубилось уві сні, Лиш те, що буде, володіє мною* (Дмитро Павличко); *Я заздрю всім, у кого є слова. Немає в мене слів. Розстріляні до слова. Мовчання тяжко душу залива. Ословленість – дурна і випадкова* (Іван Драч); *Блажен, хто гордо кинув рідний край / з посохом в руці пішов шукати На чужині незнаній дальній край, Куди веде його весна крилата. Та тричі той блажен, який за чай / хліб теж не схотів себе продати, Але, минаючи тропу розлук, Зостався, щоб зазнати хресних мук...* (Юрій Клен); *Я не з таких, які всліпу промишляють* (Михайло Стельмах); *Тепер я скрізь, де світло і любов* (Павло Филипович); *Тимко добрався додому тоді, коли за Бєєвою горою світліло небо* (Григорій Тютюнник); *Посіє дощик, потім линує так, що враз калюжі стали, але скоро*

і *вишух* (Василь Барка); Він дивиться *так*, *наче його проклинали*: по обличчю *повзе змертва*ла хвиля, *обвуглює зморшки* (Євген Гуцало) тощо.

Підрядна предикативна частина складного речення займенниково-співвідносного типу відповідає на питання *хто?*, *що?*, *кого?*, *чого?*, *який?*, *яка?*, *яке?*, *які?*, *де?*, *куди?*, *звідки?*, *коли?*, *доки?*, *поки?* й ін.

У головній частині підрядної конструкції функціонують вказівні релятивні компоненти – займенники й займенникові прислівники, які розподіляють на власне-дейктичні: *той*, *та*, *те*, *такий*, *така*, *таке*, *тут*, *там*, *туди*, *звідти*, *стільки*, *так*, *тоді*, *доти* (Бо не мине *тому* без кари, *хто*, в серці *стамувавши* гнів, візьме нас на печалі мари *віддати* землі на *перегній* (Ігор Калинець); Там, *де* *пустка* *замість* *серця*, *Порятунку* *вже* *не* *буде!*... (Микола Вороний); Душе моя! *Тікай* на корабель, *Пливи туди*, *де* *серед* *білих* *скель* *Струнка*, *мов* *промінь*, *чиста* *Навсікая* (Микола Зеров); *І скільки* *мов* *існує* *у світі* *людських*, *стільки* *існує* *їх* *і в рослин* (Валерій Шевчук); Слова *знайдуться* *на мою* *печаль* *так*, *як* *знайшлися* *на веселу* *пісню* (Дмитро Павличко) і невласне-дейктичні (у цій функції використовуються прономінативні слова інших семантичних розрядів, які в контексті набувають вторинної вказівної ознаки): 1) займенникові квантитативні лексеми з узагальнювальною семантикою – *усе*, *усякий* (*усяк*), *усі*, *кожний* (*кожен*), *інший*. І. Р. Вихованець прономінативний компонент *усі* (*всі*) кваліфікує як власне-узагальнювальний, а *кожний* (*кожен*), *усякий* (*усяк*) зараховує до узагальнено-дистрибутивних, оскільки вони, вирізняючи окрему особу з сукупності подібних, у такий спосіб “поширюють узагальнення на всю множинність осіб”³, напр.: *Вечірнє сонце*, *дякую за всіх*, *котрі нічим не* *осквернили* *душу* (Ліна Костенко); *Вона* [*Ірина*] *знала свої цілющі* *трави*, *робила* *з них* *відвари* *й різні* *мазі* *й лікувала* *ними* *кожного*, *хто* *просив* *допомоги*... (Роман Федорів); *Нині* *кожен*, *хто* *це* *усвідомив*, *розуміє*, *що йдеться* *не про* *поетизацію* *вселюдського* *Собору*, *а передусім* *про цілком* *конкретні* *втілення* *його* *в собі*... (Євген Сверстюк); *Все*, *що* *минуло*, *здавалось* *йому* *тепер* *вервечкою* *снів*, *бо дійсність* *для нього* *починається* *нині*, *а сні* *повинні* *канути* *навіки* *в небуття* (Роман Іваничук); *І чи* *не* *починаються* *вони* *газовими* *мінами*, *які* *знищать* *усякого*, *хто* *увійде* *в ті* *ходи*? (Володимир Винниченко); *Будь* *прокляті* *всі*, *хто* *відняв* *у мене* *вітчизну*! *Але* *у вітчизни* *ніхто* *не* *одніме* *мене* (Ліна Костенко); ...*доля* *звела* *Лятуринського* *з тими*, *для* *кого* *Україна* *довічно*

³ Вихованець Іван, Городенська Катерина. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – С. 201.

лишалася Сонцем, що дає життя і небу, й землі, з тими, хто, й гинучи, вірив у неї: Юрієм Дараганом і О. Ольжичем, Олексом Стефановичем і Юрієм Липою, Оленою Телігою і Євгеном Маланюком, іншими, хто входив до української “польської” та “празької” поетичної школи (Петро Кононенко); 2) заперечні (заперечно-узагальнювальні) – ніхто, ніщо, ніде, напр.: Лишився біль, гіркий і гострий, не так за себе, як за внуків – їсти вже нічого дати. Квилитимуть, пташенята при дорозі. В світі нема нікого, хто б поміг (Василь Барка); Вже ні хмарка не притінить, ні вітерці не повіють, ні деревце ніде не прийме в холодок, – нічого, що від сонця з'явлене, а тільки один огонь (Василь Барка); 3) неозначені – дехто, дещо, хтось, щось, де, хтозна-куди й ін., напр.: Почувала жагу зустріти когось, хто на дівочий твій поклик відповів би співом серця, пристрасною на пристрась, хто відкрив би поезію зоряних ночей степових, з ким зазнала б щасливого шаленства близькості... (Олесь Гончар); Аж зять цикнув і показав очима туди де, де лежав Григорій (Іван Багряний); 4) іноді вживаються як співвідносні такі займенникові прислівники, як скрізь, всюди, сюди, звідси, звідусіль, відтіля, завжди, напр.: Але скрізь, де він є, бідні дикунки ставляться до нього однаково: з посмішкою вишесті, з здивуванням, жалем і сміхом (Володимир Винниченко); – Мені дуже приємно, – усміхаючись почав він, – що скрізь, де не буваю, чую тверезі голоси на захист збудованого населення (Роман Андріяшик); Де не повернеться – всюди за ним золоте гілля росте (Григорій Тютюнник); Завжди, коли пригадую цього вірша, коли душа прагне його вишептати, чую, як де, поруч, зовсім близько вистукує кулемет... вистукує і всі його кулі ціляться у мене; а за кулями, які мене розстрілюють, чую глузливий регіт того “третього” (Роман Федорів) тощо; 5) як непродуктивні в ролі співвідносних слів функціонують особові субстантивні прономінативи: Чи ти чуєш, нечуєш, Ти, що коливаєшся На вечірньому небі, На вмирущому світі! (Володимир Свідзинський). Реляти здебільшого виступають у формі непрямих відмінків однини і множини другої чи третьої особи, напр.: Що від батьків у спадку ти дістав, надбай його, щоб посідати (Микола Зеров); Земний уклін вам, хто відстояв Свій вік, свій дім, свій чесний хліб... (Іван Драч); Хто падає, за ним не тужать, бо срібло не для розтрати (Богдан-Ігор Антонич); Живіть і не зрікайтесь гордих Мрій, О ви, кому ще світить сонце вроди (Юрій Клен) та ін. Щодо предикативних частин – головної та підрядної – співвідносні слова функціонують як своєрідні морфеми: 1) об'єднують зміст підрядної і головної частини в одне ціле; 2) виступають показниками формальної і змістової незавершеності головної

частини, її семантико-граматичної визначеності як компонента складнопідрядного речення⁴.

Підрядна предикативна частина поєднується з релятом головної за допомогою таких корелятив-сполучних слів і сполучників: *хто, що, який, чий, котрий, де, куди, звідки (звідкіль, звідкіля), мов, немов, наче, неначе* тощо, напр.: *І попливла служива пісня над широким степом, понад припеченими сонцем хлібами – то затихала, наче в'янула від горя та суму, то знову гучніла і набиралася сили, і котилася хвиля за хвилею, гук за гуком, безмежна, невичерпна, як сила землі, всесильна, невмируща, як саме життя, і слухав її степ, принишклій, лагідно-суворий, слухав і мовчав у невимовній зажурі за своїми синами, що їхали туди, де вже слався дим і щеміли свіжі рани людей, облиті гарячою кров'ю* (Григорій Тютюнник); *Відтоді, як я побачив Марину з санчатами на дорозі, що пересікає Буштинський тракт, вона стала для мене іншою* (Роман Андрияшник). Підрядна частина в таких складних конструкціях виступає як облігаторна й передбачувана – опорні реляти прономінативного типу, підпорядковуючи залежну предикативну частину, семантично співвідносяться з нею, у силу чого утворюються корелятивні пари – співвідносні займенники/займенникові прислівники (реляти) + сполучні слова чи сполучники (кореляти)⁵.

За специфікою взаємодії релята й корелята в межах речення виокремлюють симетричні/асиметричні пари (блоки). Симетричні структури вирізняються: поєднанням співвідносних слів і семантично однорідних з ними сполучних слів у підрядній предикативній частині: *той – хто, той – що, той – який, той – котрий, такий – який, так – як, там – де, туди – де, туди – куди, звідти – звідки, тоді – коли, доти – доки* і под.: *Хто зрікається рідної мови, той зрікається всієї духовної спадщини свого народу* (Павло Мовчан); *Ті, що знаходять підкову, ніколи не думають про того, хто загубив її* (Василь Симоненко); *І воно [пророкування] живе надію. Певну віру в ідеали Гім, котрі вже край свій рідний Заурали, занедбали...* (Микола Вороний); *Думою тугу розвіюю, щоб був я завжди такий, яким мене мати вродила і благословила з світи* (Василь Стус); *Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей* (Тарас Шевченко); *І через те*

⁴ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 237.

⁵ Доцільніше, на нашу думку, при синтаксичному аналізові використовувати термін корелятивні блоки, оскільки маємо не безпосереднє поєднання двох компонентів займенникового типу, а зв'язок із релятом через посередництво корелята всієї підрядної предикативної частини. Дейктичне слово входить до структури головної частини, таким чином, наявний складний компонент взаємодії залежної і головної частин.

самотини я хочу Там, де самотня блакить, Щоб не любов собі мати, а творчу, Хоч і єдину мить (Тодось Осьмачка); В очах його грали червоні блискоти, а змерзле й синє рученя показувало туди, де гоготіло, танцювало, підскакувало і крутилося вогняне мотуззя і звивало гарячі стовпи (Валерій Шевчук); Здалека чути переплеск весла, Падуть листки пожовклі і червоні І тихо плинуть по холоднім лоні Туди, куди і молодість пішла (Максим Рильський); ...народ безсмертний лиш тоді, коли безсмертні в нього є поети (Віталій Забаштанський); Поет переконаний: доти ти живеш, доки страждаєш (Микола Жулинський) та ін. Особливістю асиметричних структур є те, що вони утворюються внаслідок взаємодії семантично неоднорідних співвідносних сполучних компонентів: 1) поєднання значеннєво нівельованого (спустошеного) компонента-релята *те* з майже всіма сполучними словами чи асемантичними сполучниками *що, щоб*; 2) поєднання співвідносних слів переважно атрибутивної чи адвербіально-атрибутивної семантики й асемантичних сполучників *що, щоб* або компаративних сполучників *мов, немов, наче, неначе, ніби*, напр.: *Я вірю в те, що вернеться весни. Я вірю в щастя, бо воно було* (Дмитро Павличко); *Я не на те ці квіти зривала, щоб вони зів'яли у моїй кімнаті без дотику сонця* (Валер'ян Підмогильний); ...дзвін той таки впаде і накриє тебе своєю стопудовою міддю так, що й задихнешся під нею (Олесь Гончар); *А ми знову сиділи і посміхалися. І небо реготало так, що аж видно було його червоні ясна* (Василь Симоненко); *Не так серце любить, щоб з ким поділитись* (Тарас Шевченко); *Заснути так під подихом руки Твоїї похливної й легкої, Щоб у моєму сні, немов левкої, Світили думи і материки* (Дмитро Павличко); *Лукерка кинула на плечі хустку і деяку мить стояла, посіпуючи плечима, так, ніби по ній раптом вдарив струмінь холоду* (Григорій Тютюнник); *Тарас дивився на Остапа такий здивований, начебто це був і не Остап* (Олександр Довженко) тощо.

За характером семантико-синтаксичних відношень складнопідрядні прономінативно-співвідносні речення диференціюють на такі групи: 1) субстанційні (із семантикою предметності) – а) суб'єктні; б) об'єктні – власне-об'єктні, об'єктно-фінальні, напр.: *Все, про що б Микола не заводив мови, оживало і починало снітатися у неоссяжне, суперечливе полотно, над яким сизим голубом витала занепокоєність* (Роман Андріяшик); ...я був переконаний, що кожен, хто переступить поріг Святого Духа, буде стояти перед фрескою глибоко вражений, потрясений (Роман Федорів); *Благословен мій день! Старію. Сьогодні снилося мені, що є на світі*

Бог. Що покликав він мене до себе і повелів ангелам своїм випалити з моєї душі і вирубати огненними мечами смуток і печаль пригноблення, страх за матір отчизну свою, за родину і жінку, і за себе, й за все, що я люблю (Олександр Довженко); 2) атрибутивні – а) власне-атрибутивні, б) атрибутивно-компаративні: Зустрілися в будинку, що нагадував той, у якому наша сім'я жила до війни (З часоп.); І блиснуть презирством сині-сині Очі тої, що була моя (Олег Ольжич); 3) адвербіально-атрибутивні – а) квалітативні – власне-квалітативні, квалітативно-компаративні, квалітативно-фінальні; б) способу дії, напр.: Мар'ян не стільки почув, скільки догадався, про що говорить Плачинда (Михайло Стельмах); Слова знайдуться на мою печаль так, як знайшлися на веселу пісню (Дмитро Павличко); Як дбаєш, так і маєш (Нар. тв.) й ін.; 4) адвербіальні: а) локативні – Володимирові стало незатишно тут, де дивилося на них це лице, хоч навколо запаморочливо співали цвіркуни, а сонце наливало полини таким густим запахом, що аж на вустах гірко ставало (Валерій Шевчук); Я виходжу на безгранні поля, проходжу перевали і там, де жевріють кургани, похиляюсь на самотню пустельну скелю (Микола Хвильовий); Там, де мене чекають, Тримують пучки коло вуст, Дотеп тримають померлим І сльози тримають сухими (Іван Драч) тощо; б) темпоральні – Тоді зустрівся Іван очима з дружиною своєю і побачив в її очах дві прозорі й прегарні сльозини, від чого перестала вона виглядати так марно і знову стала такою ж, як була тоді, коли вибігала до нього в темні ночі чи коли зустрічалася з ним біля криниці (Валерій Шевчук); А Сірко курив собі і навіть бровою не зморгнув. Не зморгнув навіть тоді, як спіймав на собі блиск здивованих і водночас докірливо витріщених доччиних очей звідти, з-за світляного кола (Іван Багряний) й под.; в) кондиціональні (умовні) – Коли в людини є народ, Тоді вона уже людина (Ліна Костенко); Мовний знак реально існує тоді, коли форма і зміст злиті воедино (Віталій Русанівський) та ін.

Підрядні предикативні частини в структурі конструкцій з прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку здебільшого виступають як постпозиційні щодо головної з дейктичним релятом, напр.: А найкраще тому, кому доля багата не захоче нічого дати – ані честі, ні глузду, ні сорому – нічогосінько (Василь Симоненко); Вечірнє сонце, дякую за всіх, котрі нічим не осквернили душу (Ліна Костенко); Хто зна, що діється зараз, у цю хвилину, там, де серед золотих нив і далеких гаїв згрудились табунцями села? (Борис

Антоненко-Давидович); *По суті, то я в сонні не появлявся відтоді, як покинув її під Чортковом* (Роман Андріяшик) і под.

Інколи підрядні предикативні частини можуть розчленовувати головну частину, посідаючи інтерпозицію, проте і в цьому випадку вони сліднують за співвідносним опорним компонентом, напр.: *Все, що було досі нерозгаданою перешкодою, тепер стало цілком ясне, майже розплановане* (Борис Антоненко-Давидович); *І став я композитором. Все, що я знав, відчував, все, що бачив мій духовний зір, – все обернулось у звуки* (Олександр Довженко); *Існував звичай: кожний, хто переступав ворота цвинтаря, вдаряв два-три рази у дзвін* (Роман Федорів) тощо.

Як нерегулярні виступають складнопідрядні речення прислівно-кореляційного типу, у яких підрядні предикативні частини є препозиційними, напр.: *Як дбаєш, так і маєш* (Нар. тв.); *А де нема любові і страждання, Там не живе, не б'ється і життя* (Олександр Олесь); *Коли крізь рознач випнутьсь надії І загудуть на вітрі степовім, Я тоді твоім ім'ям радію І сумую іменем твоім* (Василь Симоненко); *Україно! Доки жити буду, Доти відкриватиму тебе* (Василь Симоненко) й ін. За інверсованого порядку предикативних частин корелят може елімінуватися (імпліцитно невиражений), напр.: *Хто без зорі йде в світ – вже без зорі назавжди* (Богдан-Ігор Антонич).

3.1.1. Складнопідрядні речення нерозчленовані з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідотною підрядною предикативною частиною симетричної структури

Диференціація нерозчленованих конструкцій прислівно-кореляційного типу симетричної структури відбувається з урахуванням семантико-синтаксичних відношень між корелятивною залежною частиною й релятом головної. За цим принципом виокремлюють: 1) складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідотною підрядною предикативною частиною симетричної структури субстанційною; 2) складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідотною підрядною предикативною частиною симетричної структури атрибутивною; 3) складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідотною підрядною предикативною частиною

симетричної структури адвербіально-атрибутивною;
4) складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричної структури адвербіальною, напр.: *...ця жінка зробить усе, чого він запрогне, народить йому дітей і варитиме їсти, але все їхнє життя стане її помстою за те, що її взяв* (Валерій Шевчук); *Який ясен, такий клин, який батько, такий син* (Нар. тв.); *Людські приснилися потоки, Здалось мені, що знов я йду Там, де мої лунали кроки В тисячозвуковому ладу* (Максим Рильський) тощо.

3.1.1.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричною субстанційною

Складнопідрядне речення прислівно-кореляційного типу симетричної структури з підрядною предикативною частиною субстанційною характеризується тим, що залежна, пояснюючи субстанційні суб'єктні або об'єктні реляти головної, доповнює, конкретизує їх, напр.: *Лиш той пророк, хто має серце чисте і зла в народ і краплі не несе* (Іван Кочерга); *Ті, що народжуються раз на століття, умерти можуть кожен день* (Ліна Костенко); *Серед тих, хто пішки ходять, теж люди різні є: і безкрилі, і крилаті!* (Олесь Гончар); *А найкраще тому, кому доля багата не захоче нічого дати – ані честі, ні глузду, ні сорому – нічогосінько* (Василь Симоненко) й под. Підрядна предикативна частина в такому типові конструкції відповідає на питання *хто?*, *що?* чи на питання непрямих відмінків. Засобами зв'язку в залежній предикативній частині виступають сполучні співвідносні слова *хто*, *що* в різних відмінкових формах (у суб'єктній функції здебільшого в називному відмінку, а в об'єктній – у непрямих), які корелюють з дейктичними релятами *той*, *та*, *те*, *ті*, *усякий* (усяк), *усяка*, *усяке*, *усякі*, *кожний* (кожен), *кожна*, *кожне*, *кожні*, *жодний* (жоден), *жодна*, *жодне*, *жодні*, *ніхто*, *ніщо*, *хтось*, *щось*, *дехто*, *дещо* головної частини, напр.: *Хто росяного ранку знайде незаплакану квітку, той буде дуже щасливий* (Василь Симоненко); *Поміж смертю і тим, Що називають безсмертям, Я вибираю гітару...* (Пабло Неруда); *Там широка воля слову: Кожний пише все, що знає, А цензура ліберальна – Все черкає, все черкає* (Володимир Самійленко); *І чи не поначинювані вони газовими мінами, які знищать усякого, хто увійде в ті ходи?* (Володимир Винниченко); *Всі, хто лишень міг, утікали в поле або ліс*

(Михайло Коцюбинський); *Я чомусь впевнений, що ви не кожного, хто припадково заблукає до Святого Духа, водите поміж сумні стрілецькі ряди* (Роман Федорів); *Через півроку кожного, що їстиме сонячний хліб, будуть карати смертю* (Володимир Винниченко); *Вона [Чепражина донька] мала внутрішнє задоволення, наприклад, від того, що в кожному, на кого б не глянула, запідозрювала ворога, який сьогодні причаївся і вдає невинного, тихого, а насправді – це лише хитре маскування; люди мають пряму дотичність до її минулого, кожен... кожен... кожен із них пам'ятає воронений холод німецького автомата* (Роман Федорів); *Почувала жагу зустріти когось, хто на дівочий твій поклик відповів би співом серця, пристрасстю на пристрассть, хто відкрив би поезію зоряних ночей степових, з ким зазнала б щасливого шаленства близькості...* (Олесь Гончар). Значно рідше підрядна частина поєднується з особово-вказівними релятами-займенниками: *Вона, що носила у серці велике горе, яке не могло там вміститися і спливало крізь темні очі, бачила своїх синів, про них говорила* (Михайло Коцюбинський); *Земний уклін вам, хто відстояв Свій вік, свій дім, свій чесний хліб...* (Іван Драч); *Хто падає, за ним не тужать, бо срібло не для розтрати* (Богдан-Ігор Антонич). Дейктичні займенникові реляти головної предикативної частини на формально-граматичному рівні виконують синтаксичну функцію головного члена речення підмета або другорядного члена речення додатка, напр.: *Хто росиною ранку знайде незаплакану квітку, той буде дуже щасливий* (Василь Симоненко); *Це була, так би мовити, наша фамільна ворона. Вона зосідала коло нашого куреня на високій сокорині і звідти бачила всіх нас і все, що ми пили, їли, яку рибу ловили, чи де зарізали деркачика косою чи перепілочку, бачила усіх пташок у нашій лісі, все чула і, найголовніше, віщувала погоду* (Олександр Довженко).

Складнопідрядне речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною займенниково-співвідносною субстанційною симетричної структури належить до складнопідрядних утворень з вільним, нефіксованим, порядком предикативних компонентів. Залежна предикативна частина щодо релята головної може бути пре- чи постпозиційною, напр.: *Що звалося “душа”, “зоря” і “сад” – Все втиснуто в трикутники і ромби* (Юрій Клен); *За все, чим жив і буду жити, Я віддав свої пісні* (Леонід Первомайський); *Зруйновано, зметено все людське: державу, релігію, власність, громадянство, мистецтво, науку, працю -- все, чим одрізнялася*

людина від худоби (Володимир Винниченко); ...село має тисячі очей; стоюко воно, отже, стежить за кожним, хто у ньому живе (Роман Федорів) тощо.

З урахуванням семантико-синтаксичних відношень між предикативною підрядною частиною й релятом головної складні речення займенниково-співвідносного типу симетричної структури субстанційні розподіляють на: 1) конструкції нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку із займенниково-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричної структури субстанційною суб'єктною і 2) конструкції нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку із займенниково-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричної структури субстанційною об'єктною, напр.: *Хто любить, той уподобитись може до любого і тілом, і душею* (Лєся Українка); *А коли ляжеш на спину і незворушно дивися в глибоке небо, тоді бачиш усе, про що мріється: батько на яблукастому коні, а поруч з батьком він сам – на білому, і шабля в руках, і червоний жупан розвівається на вітрі* (Роман Іваничук); *Я абсолютно переконаний, що зараз я вступив в найважливіший період свого життя, себто що зараз моя творча вартість, що все те, що я ношу в собі, все, що продумав, перетворив в образи, сформував у мислі, – є найбільше від усього, що я зробив по сей день* (Олександр Довженко). У першому різновиді підрядна предикативна частини корелює з релятом-суб'єктом, у другому – з релятом-об'єктом, пор.: *Федот звівся на лікоть, але те, про що він думав і горював, тепер стало цілком ясне, майже розплановане* (Борис Антоненко-Давидович) – суб'єктні — *Санька любила брата з ревністю ведмедиці. Кожному, хто смів його образити, вона ладна була перервати горлянку* (Григорій Тютюнник); *Кожного дня кожному, кому тільки не заманеться, мистця можна звинуватити в пристрасті до національного, що, зрозуміла річ, сусідує із націоналізмом, у формалізмі, втечі від сучасності, в прихованому небажанні оспівувати радянську дійсність, в потягу до патріархальщини* (Роман Федорів) – об'єктні.

3.1.1.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричною атрибутивною

До складнопідрядних речень нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-

співвідносною підрядною частиною симетричної структури належать конструкції з атрибутивними семантико-синтаксичними відношеннями, напр.: *Він такий, що є неозорім полі уночі обійде хуртовину* (Лєся Українка); *Він був точнісінько такий, як ото бачив колись Василько його рисунок на столі в інженера* (Олександр Довженко); *Болгарія тепер така, якою її хоче бачити Константинополь* (Юрій Мушкетик); *...жона та справді постала перед ним такою, якої не видів досі та й не сподівався видіти* (Дмитро Міщенко) й под. Підрядна атрибутивна предикативна частина, відповідаючи на питання який?, чий?, котрий?, поєднується з релятами *такий, така, таке, такі* за допомогою сполучних займенникових слів-корелятів *який, чий, котрий, що*, напр.: *Не залишай мене на люте горе, В житті я вже не поксхаю знов. Мій чорний сум ніхто не переоре І не засіє душу на любов. Бо ти одна була така на світі, Якої ще десь бути не могло* (Микола Ткач); *Яке коріння, таке й насіння* (Нар. тв.); *Яка яблушка, такі й яблука* (Нар. тв.) тощо. Реляти в головній частині виступають іменною частиною аналітичного субстантивного присудка.

У граматичному ладі української мови з-поміж складнопідрядних речень означального типу симетричної структури поширеними виступають конструкції з семантико-синтаксичними відношеннями власне-атрибутивними (асинкретичними), проте регулярними є і реченнєві утворення, у яких атрибутивність супроводжується додатковими семантичними адвербіальними нацаруваннями – компаративними (порівняльними). Тоді з'являються підрядні конструкції з контамінувальними (синкретичними) атрибутивно-компаративними характеристиками, напр.: *В його очах стояв він таким, яким був перед війною* (Іван Сенченко); *Які самі, такі й сани* (Нар. тв.) і под. Додаткова семантика порівняння більшою мірою зумовлена зіставлявальними відношеннями між самими предикативними частинами, ніж корелятивними парами. У деяких із них проявляється досить прозоро ще й взаємна зумовлюваність. Особливо виразно – в прислів'ях і приказках, напр.: *Які мама й татко, таке і дитяtko* (Нар. тв.); *Яке дерево, такі його квіти, які батьки, такі й діти* (Нар. тв.) й ін.

3.1.1.3. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною симетричною адвербіально-атрибутивною

Адвербіально-атрибутивні семантико-синтаксичні відношення проявляються в складнопідрядних реченнях симетричної структури з

корелятивними парами *так – як, стільки – скільки*, напр.: *А далі в мій сон залітають лебеді, їх стільки, скільки може бути лише у сні* (Михайло Стельмах). До цього типу утворень належать складні речення прономінативно-співвідносного типу з квалітативним значенням і семантикою способу дії.

У конструкціях з адвербіально-атрибутивним квалітативним значенням підрядна предикативна частина, поєднуючись симетрично з релятами *так, скільки*, що стоять при якісних прикметниках, якісно-атрибутивних прислівниках або іменниках, вказує на міру чи ступінь вияву ознаки, напр.: *Мій час пливе собі так тихо-тихо, як по ставку пливе листок сухий* (Леся Українка); *Скільки хвиль у бурхливому морі, стільки співів у серці моїм* (Леся Українка) й под. Залежна частина взаємодіє з релятами головної за допомогою сполучних слів *як, скільки*, у силу чого утворюються симетричні корелятивні блоки *так – як, стільки – скільки*: *Мар'ян не стільки почув, скільки догадався, про що говорить Плачинда* (Михайло Стельмах); *Не стільки, правда, зубрить, скільки розкошує у своїх мріях, у світлих дівочих видіннях* (Олесь Гончар) тощо.

Способові ознаки реалізуються в конструкціях нерозчленованої симетричної структури з корелятивними парами *так – як*, проте реляти в головній частині взаємодіють із особовими дієслівними формами, напр.: *Слова знайдуться на мою печаль так, як знайшлися на веселу пісню* (Дмитро Павличко); *Як воювали колись, так зараз і працюємо* (Дмитро Бедзик) та ін.

3.1.1.4. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідсною підрядною предикативною частиною симетричною адвербіальною

3.1.1.4.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої симетричної структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідсною підрядною предикативною частиною локативною

Серед складних конструкцій займенниково-співвідносного типу симетричної структури помітно вирізняються складнопідрядні речення з підрядними адвербіальними локативними предикативними частинами, які співвідносяться в головній частині з релятами дейктичними прислівниками місця *тут, там, туди, звідти, сюди, скрізь, всюди, звідси, звідусіль, відсіль, відтіля*; у підрядній частині їм відповідають прономінативні кореляти *де, куди*,

звідки (звідкіль, звідкіля), унаслідок чого утворюються корелятивні пари, які збігаються за своєю семантикою (*тут – де, там – де, туди – куди, звідти – звідки (звідкіль, звідкіля)*) і які не збігаються (*там – куди, там – звідки (звідкіль, звідкіля), туди – де, туди – звідки (звідкіль, звідкіля), сюди – де, звідти – де, звідти – куди, відсіль – де, відтіля – де*). Основну функцію в семантичній орієнтації речення відіграє релят головної частини, що визначає, за яким принципом здійснюватимемо аналіз руху: по лінії вказівки на 1) місцеперебування (*тут, там*): *Адже тут, де ми змагаємося нині, стояла Запорозька Січ ще за Хмельницького Богдана* (Олександр Довженко); *Там, де вона щойно лежала, глибокий піщаний в'ямок у її зріст* (Володимир Яворівський); 2) напрям до певної точки в просторі (*туди*): *Ходім туди, де пишаний дуб з вербою не розлучаються й на мить...* (Олександр Олесь); 3) напрям од певної точки (*звідти (звідкіль, звідтіля, відтіля, відсіль)* й под.): *Ми прийшли звідти, звідки нас не чекали* (Роман Андріяшик); *Звідти, звідкіля почав свій біг чорний лахман, позіхнула вже холоднорота Зневажниця квітів, і це осіннє дихання відчув на собі перш за все наймит, якого не брав сьогодні сон і який сидів просто неба, схиливши на руки голову* (Валерій Шевчук) тощо.

За семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами виокремлюють статичні й динамічні локативні корелятивні блоки (див. табл.).

СТАТИЧНІ		ДИНАМІЧНІ		
Власне-статичні	Статично-динамічні	Власне-динамічні		Динамічно-статичні
		Односпрямовані	Різнострамовані	
тут – де	там – куди	туди – куди	туди – звідки	туди – де
там – де	там – звідки	звідти – звідки	звідти – куди	звідти – де

У статичних блоках реляти означають локалізацію суб'єкта, предмета і т. д. (у цьому місці; у місці, більш віддаленому порівняно з іншим, ближчим). Статичні у свою чергу розподіляють на власне-статичні (у них релят і корелят указують на локалізацію (*тут – де, там (отам) – де*) – *А де нема любові і страждання, Там не живе, не б'ється і життя* (Олександр Олесь) і статично-динамічні (релят-локалізатор поєднується з корелятом, який вказує на різнострамованість – наближення/ віддалення (*там – куди, там – звідки (звідкіль, звідкіля)*) – *Десь там, куди закочується сонце, носить каторжні кайдани Микола Павлюк* (Роман Андріяшик); *Ти повинен бути*

далеко від Константинополя і близько до мене, ти повинен бути там, де тебе не досягне Великий палац, але звідки ти швидко можеш мене досягнути (Дмитро Міщенко). У динамічних поєднаннях кореляти означають напрям руху чи дії й диференціюються на власне-динамічні (і релят, і корелят указують на напрям руху, який може бути односпрямованим (*туди – куди, звідти (відтіль, відтіля) – звідки (звідкіль, звідкіля)* – Легко, як пушинці, що летить собі туди, куди несе чужа сила; затишно, як у дитинстві, в маминому ліжку! (Володимир Винниченко); *Не тільки товариші й друзі, а й взагалі свої не приходили й не могли прийти звідти, звідки насувався тепер дикий самум* (Іван Багряний) чи різноспрямованим (*туди – звідки (звідкіль, звідкіля), звідти (відтіль, відтіля) – куди*) – *Замикається вже круг віків, і ти вернешся туди, звідки прийшов, виконавши своє покликання на землі. Вернешся, осуджений світом* (Роман Іваничук) та динамічно-статичні – релят указує на напрям руху або дії, корелят – на локалізацію (*туди – де, звідти (відтіль, відтіля) – де*) – *Денис повернув голову туди, де мало бути його село, і довго вдивався в той бік, доки не побачив Бесву гору, що ледве помітно проступала крізь тремтяче марево* (Григорій Тютюнник); *А звідти, де починався чи закінчувався калиновий вітер, вийшла Мирослава з дитям біля грудей* (Михайло Стельмах). Проаналізуємо кожен із корелятивних блоків.

За допомогою власне-статичної корелятивної пари *тут – де, там – де* співвідноситься вказівка локалізації підрядної предикативної частини з вказівкою місця головної, напр.: *Тут, де на тисячі кілометрів не було й сліду людини, поставлено в ріку отакий меч* (Юрій Яновський); *В кожному горить, наче свічка, і не дає забути, Що його Батьківщина Тут, де солодка росиця Виблискує діамантами на траві, на вербі* (Олесь Лупій); *Ось тут, де ми стоїмо з вами, колись були запорозькі очеретяні курені, а тепер гляньте: там заводи, а он Дніпрогес, що світить на всю Україну* (Іван Шаповал); *У Стратфорд-на-Ейвоні, Там, де я завжди не був, наслись олені і коні* (Іван Драч); *Я не можу бути там, де зневажають мій народ!* (Борис Антоненко-Давидович); *Там, де немає боротьби людських пристрастей, немає мистецтва; Там, де рятуються, там не перемагають* (Олександр Довженко); *Долоні теплі доторкаються до нив, Я там, де пісня починається, ходив...* (Віктор Романюк); *Там, де сонки заступили шлях вітрам, розкривши обійми сонцю, за коротке колимське літо усе пишно зеленіє, квітне, росте* (Іван Іванов); *Там, де ти колись йшла, тиха стежка зацвіла вечоровою матіолою, житом-долею світанковою* (Борис Олійник) й под. Корелятивний блок виступає засобом повнішого розкриття локалізації. Місце дії головної й

підрядної частин збігається – вони перебувають у кореферентних відношеннях, пор. анафоричний зв'язок між анафором й антецедентом, які співвідносяться з тим самим референтом, напр.: *Нам і тут, де сидимо від діда-прадіда, не тісно* (Дмитро Міщенко); *Я виходжу на безгранні поля, проходжу перевали і там, де жевріють кургани, похиляюсь на самотню пустельну скелю* (Микола Хвильовий). Складнопідрядні речення з прономінативно-кореляційними адвербіальними локативними підрядними частинами, крім семантики місця, під впливом лексико-семантичних відношень компонентів висловлювання набувають додаткової семи напрямку руху до вказаного об'єкта. Порядок предикативних частин прямий (*Буду тебе ждати там, де вишня біла* *Виглядає з саду тихо і несміло* (Василь Симоненко), за інверсії семантичні відношення між ними переважно залишаються незмінними: *Де стояла жінка, там і застигла – не зрушилася з місця* (Василь Барка); *Де в бронзі треба деспота одлити, там генії зникають, як етруски* (Ліна Костенко). Однак співвіднесення місця дії головної і підрядної частин набуває характеру зіставлення, порівняння, напр.: *Де рідний край, там і рай* (Нар. тв.). Підрядна предикативна частина деякою мірою зближується з головною, яка в постпозиції втрачає свою вагу, на перший план виступає не сама дія, виражена залежною частиною, а фактор темпоральності: *Де йшла Вона, там сходили троянди...* (Олександр Олесь), який посилюється за функціонування в реченні частки *тільки*: *Де тільки тхне ваш дух, – там лихо та горе, кров та сльози...* (Панас Мирний); *Де тільки яка заворуха на ярмарку або на храму, де пахне бійкою, – безпреміно й Інокентій там треться, уже водить за собою ватагу шибайголів у сивих шапках, виграє очима, як вовк біля кошари* (Григорій Тютюнник).

Елементи корелятивної пари *там* (*отам*) – де в структурі складного речення функціонують здебільшого як контактні, напр.: *В зелен-краї моїм, у розмаї, Там, де гори в красі молодій, Я тебе з верховин обіймаю, батьківщино моя, світку мій* (Микола Ткач); *Коливалосся флейтами Там, де сонце зайшло* (Павло Тичина); *Там, де волошки схилили сонні Сині корони, – зберігся слід* (Олег Зуєвський); *Там, де колія веде вперед, на грані стиків блищить зеленим вогником семафор у майбутнє* (Микола Бажан); *Зорили на нього великі, знайомі, невимірне вабні очі; отам, де бурліє струмок, озвалося фортепіано, а де бджоли обсіли галявину, тихо заструмили віолончелі* (Валерій Шевчук); *Україна моя починається там, де доля моя усміхається* (Петро Осадчук) та ін. У поетичному мовленні компоненти корелятивної пари можуть розташовуватися дистантно один до одного (як за прямого, так і зворотного

порядку частин): Я тільки там жадаю жити, Де виросла моя душа (Дмитро Павличко); Там втрат не буває, де жертва – здобутий в огні бастіон! (Олег Ольжич), пор.: взаємодію релята й корелята в складнопідрядних конструкціях з інверсією предикативних частин: Над шляхом при долині, біля старого граба, де біла-біла хатка стоїть на самоті, живе там дід та баба, і курочка в них ряба, вона, мабуть, несе їм яєчка золоті (Ліна Костенко); Де вдарить рукою, там пляма крові відразу з розчавлених кровосмоків (Іван Багряний); Де проїхало переднє колесо, там мусить пройти і заднє (Роман Іваничук). Підрядна предикативна частина виступає і як інтерпозиційна, щоправда, корелятивні пари зазвичай є контактними: Там, де Ташань робить круте коліно, напроти садиби, – вир (Григорій Тютюнник); Там, де пустка замість серця, Порятунку вже не буде!.. (Микола Вороний); Там, де гори і долини, Де гуляє вітровій, – Там цвіте краса-країна З дивним ім'ям Сльозолий (Василь Симоненко) тощо.

Займенникові прислівники *тут, там* у головній частині інколи уточнюються відокремленими обставинами, вираженими прийменниково-іменниковими конструкціями: *Але тут, на міській околиці, де пахли квіти і де так щиро співали солов'ї, вона не могла не тривожитися, розуміючи, що той дух, котрого викликала цілоденною тугою, мусив-таки її навідати* (Валерій Шевчук); *Там, за віками, за гірким туманом, де трубить вічність у Роландів ріг, любов була єдиним талісманом* (Ліна Костенко); *Вони й зараз ждуть його там, на токах, де гори хліба сухим червоним сонцем пашать* (Олесь Гончар); *Там, за порогами, в степах, де землі щедрі і розлогі...* (Ліна Костенко); *Там вам контрасти не вздріти, На тих невідомих, прозорих полях, Де ви лиш розгублені діти* (Олег Ольжич). Виникає питання щодо кваліфікації вищевказаних конструкцій: розглядати їх як власне-прислівні (атрибутивні) чи як прислівно-кореляційні (займенниково-співвідносні)? У цих реченнях підрядний компонент поєднується за допомогою корелята *де* з уточнюваним словом (прийменниково-іменниковою конструкцією) головної частини, що споріднює його з присубстантивно-атрибутивною залежною частиною, однак уточнювані слова виконують тут вторинну, підпорядковану функцію (основне змістове навантаження припадає на прономінативний локативний релят *там*, який виступає головним щодо уточнюваного), а це дає підстави стверджувати про належність аналізованих конструкцій до складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу. На нашу думку, такий різновид підрядних, очевидно, слід кваліфікувати як проміжний – адвербіально-атрибутивний.

Статично-динамічна корелятивна пара *там* – *куди* структурує складнопідрядне речення, у якому вказівка на місце дії чи стану головної конкретизується напрямом дії підрядної предикативної частини, напр.: *...тільки там, куди брели монголи, стояли широкі болотяні калюжі* (Іван Франко); *Де йшла вона, там сходили троянди, Куди дивилася – зірки* (Олександр Олесь); *Земля, котру я не за своєю волею покидав, здавалась мені ворожою пусткою, а там, куди я вирушав, були темні невідомі нетрі* (Роман Андріяшик); *Там, куди пішов Коврат, ось-ось мають запалити хижі, зніметься до неба трьома багаттями вогонь, а то й буде знак, що всіх покличе на січу* (Дмитро Міщенко). У конструкції зіставляються місце дії, про яке повідомляють у головній частині, і напрям до нього, вказаний у залежній. Релят *там* за взаємодії з предикатом-дієсловом руху набуває додаткової семантики напряму – на основне значення локалізації нашаровується семантика напряму, зумовлена валентною залежністю прономінативного прислівника від дієслова: “У висловлюванні з цієї причини “співіснують” ніби два окремих етапи дії: спочатку ми простежуємо дію головної частини, потім заново – дію підрядної, “повертаючись” до вихідної точки відліку і знову “просуваючись” до кінцевого пункту руху”⁶. З-поміж аналізованих конструкцій поширеними виступають складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв’язку, у яких підрядна предикативна частина корелює з ускладненим релятом *десь там*, напр.: *Він [Оксен] ішов тихо, без усякої перестороги, очі його дивились кудись уперед, поверх ворога, і він уже був десь там, куди дивився, в іншому світі* (Григорій Тютюнник). У результаті чого локалізація головної частини сприймається як узагальнено неокреслена, невизначена, неконкретизована.

Корелятивна пара *там* – *звідки* позначає локалізацію дії за допомогою вказівки на напрям руху від об’єкта. “Цей блок семантично гармонійний, оскільки відлік дії відбувається з однієї віддаленої точки”⁷. Релят *там* виступає із значенням віддаленості, корелят *звідки* – напряму від віддаленого об’єкта, напр.: *Глянув просто себе – рясно на покутті купчаться святі, прибрані королівськими рушниками, та ще такими, які в його бабусі були, там, у Трипіллі. Там, звідки його вигнано. Там... на тій рідній, але, мабуть, навіки втраченій землі* (Іван Багряний); *Біля мене біліє, а далі кругом темно, тільки найбільші дерева вирізнялись. І холодно мені. Там, звідки виліз, була моя нора* –

⁶ Ронгинская Н. В. Указательные местоимения, соотносительные с наречиями, в современном русском языке: Учеб. пособ. – Симферополь, 1992. – С. 25.

⁷ Там само.

в ямі, широкій, як хата (Василь Барка); У найдальшому кутку, – там, де півтемрява, звідки час від часу пробивається приглушений дівочий сміх, – зринула пісня (Микола Олійник). Як нерегулярні виступають конструкції, у яких у головній предикативній частині функціонує релят, утворений поєднанням дейктичного прономінативного адвербіатива *там* з узагальнювальним неозначеним займенниковим прислівником *десь*: *Може, там десь, в глибоких долинах, звідки гори починають рости, і лунають сміх людський та голоси...* (Михайло Коцюбинський).

Співвідносні компоненти *туди* – *куди* функціонують у конструкціях, у яких напрям дії головної частини визначено за допомогою акцентуації на напрямі дії підрядної частини. Подвійна вказівка на той самий напрям значно підсилює актуальність кінцевого пункту дії, напр.: *Куди кінь з копитом, туди рак з клешнею* (Нар. тв.); *Легко, як пушинці, що летить собі туди, куди несе чужа сила; затишно, як у дитинстві, в маминому ліжку!* (Володимир Винниченко); *Здавалося – ось зараз простягнеться рука і тисячі сонних номадів помчуть туди, куди вкаже жест вождя* (Роман Іванчук); *Прикладала до лоба дашок долоні й видивлялася, аж млоїлося в очах, і білий змії оманно тягнув її туди, куди поїхали були козаки, а разом з ними її милий* (Валерій Шевчук); *...одинак наказує знову зав'язати йому очі й знову йде, простягнувши вперед руку з ножицями, якими треба перерізати заповітну нитку, й знову тріумфуючий регіт натовпу, бо одинак іде зовсім не туди, куди треба йти, й клацає ножицями за кілька кроків від фінішу, й знову все починається спочатку, боротьба велета з вівцями, безнадійна боротьба, трагічний герць...* (Володимир Дрозд); *Він підвів голову і глянув туди, куди показували розширені від жаху очі дівчини* (Володимир Малик); *Він стояв обличчям до вікна і дивився на перон, туди ж, куди, здавалось, дивилася вона* (Олександр Жовна) й ін. Виокремлення семантики локалізації відбувається за умови, коли в головній (за інверсії в підрядній) частині предикат виражений формою дієслова доконаного виду минулого часу, а в підрядній (головній) – недоконаного, пор.: *Піти туди, куди серце кличе й обов'язки* (Михайло Коцюбинський); *Пішов туди, куди готувались мої товариші — Куди голова задумала, то туди й ноги несуть* (Матвій Номис) й ін.

Динамічний односпрямований корелятивний блок *звідти* – *звідки* вказує на напрям дії головної частини з підсиленням її в підрядній: *Допомога прийшла звідти, звідки її ніхто не чекав* (Петро Вернигора); *Щось іде стежкою звідти, звідки й вони прийшли* (Іван Багряний); *Ми прийшли звідти, звідки нас не чекали* (Роман Андріяшик); *Жінки в один голос пригрозили, що сплять йому*

обійстя, що буде падати на нього каміння звідти, звідки він і не очікує (Роман Федорів). Підрядна предикативна частина щодо релята головної в подібних конструкціях здебільшого виступає постпозиційною, напр.: *Щось іде стежкою звідти, звідки й вони прийшли. Йшло, йшло – стало* (Іван Багряний); – *Уявіть собі, біда прийшла звідти, звідки її аж ніяк не сподівались...* (Леонід Смілянський). Інверсійний порядок розташування предикативних частин можливий, якщо в складних конструкціях трапляються слова з модальним значенням, напр.: *Звідки хочеш, звідти і бери* (Розм.). Такі речення переважно функціонують у розмовному мовленні як еліптичні форми-відповіді.

У підрядних складних конструкціях із співвідносними словами *туди* – *звідки* (*звідкіль, відкіль, відкіля*) уточнюється напрям руху головної частини за допомогою вказівки на зворотний напрям, напр.: *Вартовий відкрив ворота – і хлинула в них людська ріка, і пішли рідні, пішли дороги, потупотіли курною дорогою туди, звідки не кожний повернеться назад, не кожний побачить діточок своїх, не кожний після тяжких мандрів поцілує землю біля рідної хати* (Григорій Тютюнник); *Макс витягає шворяну драбину, прив'язує до підлокітника вікна за прибитий гак (а таки згодився!), засуває в кишеню револьвер, згрібає жуужмом усі папери й листи, що можуть бути цікаві дорогим гостям, і спускає їх із водою туди, звідки навіть поліція не витягне* (Володимир Винниченко); *Григорій постояв тихенько, поки пес зник, а тоді пішов швидко в протилежний бік, саме туди, звідки біг пес* (Іван Багряний); *Мама хоче вернутися туди, звідки вони прийшли, у якийсь далекий степ, якого Мальва не пам'ятає* (Роман Іваничук); *Кинула неспокійним поглядом туди, звідки дивилися на неї вивідчі й запалені очі, їй стало неспокійно і млясно, так уже хотілося докінчити цю розмову* (Валерій Шевчук); *Я справді ж бо, на крилах мрії ніжної гойдавшись, злітав аж ген туди, звідкіль мені земля була – як на долоні* (Павло Тичина); *Горобенко довго дивився туди, відкіля долітало перебійчате тарантасове торохкотіння* (Богдан Антоненко-Давидович); *Напружено прислухаючись, він дивився наперед себе, туди, відкіля вилетіли чайки* (Микола Трублаїні) тощо.

Своєрідність складнопідрядних конструкцій із динамічними різноспрямованими корелятивними парами полягає в тому, що кінцева точка розвитку дії головної частини водночас виступає вихідним пунктом дії чи руху в підрядній. За зворотного порядку предикативних компонентів складнопідрядної конструкції виникають відношення зіставлення, напр.: *Всі Магелани звідки рушали, туди й повертались завжди* (Борис Олійник). Якщо в реченнях із динамічними односпрямованими корелятивними парами *туди* –

куди, звідти – *звідки* за інверсії можливе вживання дієслів різних класів, то в конструкціях із корелятивною парою *туди – звідки* (*звідкіль, відкіль, відкіля*) функціонують тільки дієслова переміщення, пор.: *Куди хочеш, туди і поїдеш*, однак *Звідки хочеш, туди і поїдеш* (така конструкція неможлива).

Пара *звідти – куди* бере участь у вказівці на зворотний напрям дії, про що повідомляють у головній предикативній частині (*Звідти, куди вони хотіли йти, лунала тиха музика* (Розм.)). Така різноспрямованість, яку виражають семантико-синтаксичні відношення між предикативними компонентами складної конструкції, підсилює динамічність дії. Для речень з корелятивними парами *звідти – куди* і *туди – звідки* характерна різноспрямованість стосовно вихідного пункту дії чи руху, однак у складнопідрядних конструкціях із корелятивними парами *звідти – куди* спостерігаємо напрям руху від об'єкта до об'єкта (місця дії), а в утвореннях із *туди – звідки* – до об'єкта від об'єкта.

Корелятивна пара *туди – де* функціонує в складних реченнях, у яких напрям дії, позначуваний головною предикативною частиною, визначається за допомогою вказівки на місце дії в підрядній, напр.: *Ходім туди, де хвилями гуляє Зелено-срібна ковила* (Олександр Олесь); *Ходім туди, де ніч ясна і ніжна Назустріч вечору іде, Де вся земля, як рай, розкішна, Пахтить, кохас і цвіте* (Олександр Олесь); *Де ворона не бува, а летить туди, де гніздо звива* (Григорій Тютюнник); *Побігла Мальва назад, у Салачик, зіп'ялась крутими стежками: попри циганські хатки на плато і помчала туди, де менше народу* (Роман Іваницук); *Я поглянув туди, де світилися вокзальні вікна* (Олександр Жовна). У головній предикативній частині, окрім співвідносного вказівного слова *туди*, виступають (як нерегулярні) аналітичні компоненти-реляти з дейктичною узагальнено-неозначеною семантикою *десь туди* (*туди десь*), *кудись туди*, *хтозна-куди*, напр.: *Крізь заграбовані діри дивилися тоскно зрона мерехтливих очей, – дивилися крізь темряву десь на утрачений світ, десь туди, де лишилася країна, осяяна сонцем, де лишилась Вітчизна, озвучена сміхом дитини і юності рано одятої, де лишилася мати...* (Іван Багряний); *Аж зять цикнув і показав очима туди десь, де лежав Григорій* (Іван Багряний); *А це сидів на ліжку чоловік, увесь поглинутий хворобою, задуманий і задивлений кудись туди, де тіні лягають одна на одну, неначе чорні шматки оксамиту, де немає ні вітру, ні сонця, ні солодких літніх дощів, де не чути плачу дитяти* (Юрій Мушкетик); *...вона, мовляв, могла доїхати кудись туди, де археологи розкопують прадавні слов'янські світи, на автобусі...* (Роман Федорів); *Ориця була для нього чужою тому, що залишалася тут, у рідному селі, а він ішов хтозна-куди, де кожному хвилю його могли вбити, і оце саме*

поняття “вбити” було для нього ще неясним, і він думав так тільки тому, що йшов на війну, де, як говорять старі люди, убивають, але як убивають, які ті мертві люди, що падають у бою, для нього було неясним, незрозумілим, і він, дивуючись своїй самовпевненості, ніяк не міг допустити, щоб його могли вбити також (Григорій Тютюнник). Зрідка трапляються конструкції, у яких релят *туди* виступає в головній частині уточнювальним словом, напр.: *Я поведу тебе в далекий край, туди, де темні води спокійно сплять, як мертві, тьмяні очі* (Леся Українка); *Прискорено йдемо за днем золотокрилим, туди, де криці дзвін напружено гуде...* (Володимир Сосюра); *Марія рішуче взяла Мальву за руку і потягнула за собою, туди, де вирував невільничий ринок, де, надриваючись, закликав муедзин свого бога чинити його правду на землі* (Роман Іваничук). Очевидно, тут слід говорити не про уточнювальне слово, а про уточнювальний аналітичний компонент (комплекс) – сполучення залежної локативної частини зі співвідносним словом. Отже, у вказаних структурах конструкцій релят *туди* виконує подвійну синтаксичну функцію: виступає засобом поєднання предикативних частин і відокремленням уточнювальним компонентом. Залежна предикативна частина в складних конструкціях переважно постпозиційна щодо дейктичного опорного компонента, напр.: *Глянув туди, де тільки що сидів вовк – нікого, лише сніг побіля межового стовпчика в'юниться, обминаючи його з обох боків* (Григорій Тютюнник); *...спинився він серед вулиці, задер голову туди, де вже зовсім синьо світилося небо, аж бриль йому зсунувся з голови* (Валерій Шевчук). Інверсія трапляється досить рідко і то в розмовному мовленні. Зміна порядку спричиняє порушення логічної послідовності, бо більше “семантичне навантаження” припадає на головну частину: релят *туди* повідомляє про активний початок дії, залежна характеризується статичністю дії, яка зумовлена вживанням прономінативного слова *де* із значенням місцеперебування (у комунікативному й прагматичному плані воно вторинне).

Динамічно-статичні семантико-синтаксичні відношення формуються в складнопідрядних реченнях нерозчленованої структури з корелятивною парою *звідти* (відсіль, відтіля) – *де*, напр.: *Може, звідти, де сидять гребці, хтось озветься* (Станіслав Телнюк); *Звідти, де сідає на ніч сонце, посунули лави лужанських сіверів* (Іван Білик); *Де в битві з перешкодами програють наші надії, звідти не виносиш прихильностей* (Роман Андріяшик); *Ходім відсіль, де радощів немає, Де все конає в щемках зла... Ходім туди, де хвилями гуляє Зелено-срібна ковша* (Олександр Олесь); *Хотів відходити Мирон Дачилович; бачить – гурток дрібний рушає помалу, помалу до кладовища, навпростець*

через безпарканні садиби, відтіля, де дитячий будинок рудіє (Василь Барка); Як занадилися заводські комсомольці до нас: всіх обшукують, одержу на грудях роздирають і дивляться, чи ми носимо хрестик. Риються в наших торбах і чемоданах, – де є іконка, забирають відтіля (Василь Барка) та ін. Підрядна предикативна частина уточнює вихідний напрям дії головної з вказівкою на місцеперебування.

У сучасній українській літературній мові поширені конструкції, у яких у головній предикативній частині функціонують синсемантичні прономінативні прислівники-реляти з узагальнювальною невизначеною семантикою локалізації *всюди, скрізь (ускрізь)*, напр.: *І всюди, де тільки зійшлися підприємці: чи то на вулиці случайно, чи то де в світлиці на яку нараду, всюди Іцик Батух не переставав остерігати товаришів о небезпеченстві* (Іван Франко); *Невже всюди, де йде будівник, повинен невідлучно, як тінь, іти і руйнач?* (Олесь Гончар); *Тут, як і скрізь, де тільки оселяються люди, уклався свій маленький світ: був свій “король” більярду, чемпіон із шахів, найудатніший рибалка і найбільший рибалка-брехун* (Юрій Мушкетик); *...скрізь уже, куди не повернись, тільки й чути – бий того, бий цього, знищимо те, знищимо се, та все залізною мітлою та гарячим залізом, та геть попа, та церковне щось там геть, та геть неписьменність, та старого вчителя, та підкуркульника* (Олександр Довженко); *Не міг іти, бо схотило його зажма за горло: саме цей красвид примарювався йому, коли міряв він голу сонку в Заполяр'ї, зрештою й ускрізь, де кидала його доля* (Валерій Шевчук). Корелятивні підрядні предикативні частини, поєднуючись із релятами за допомогою сполучних слів *де, куди*, вказують на локалізацію чи на напрям. Таким чином конкретизують, уточнюють, звужують семантику узагальненої функції співвідносних компонентів. Залежна частина щодо релятив головної виступає здебільшого в постпозиції, напр.: *– Мені дуже приємно, – усміхаючись почав він, – що скрізь, де не буваю, чую тверезі голоси на захист збідованого населення* (Роман Андріяшик); *А тоді піде за мною всюди, куди я захочу* (Роман Іваничук). Інверсований порядок предикативних частин характерний для підрядних конструкцій, які поширені в художньому мовленні: *І куди було не глянеш у дворі, скрізь на всіх кілках, ушулях виднілися сліди їх чухання* (Олександр Довженко).

3.1.1.4.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої симетричної структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною темпоральною

В українському мовознавстві немає єдиного усталеного погляду щодо кваліфікації складнопідрядних темпоральних речень, які довгий час трактували то як конструкції нерозчленованої структури, пов'язані з дієсловами, релятивними словами займенникового типу, субстантивними чи адвербіальними обставинами часу⁸, то як конструкції розчленованого типу, що пояснюють головну предикативну частину загалом⁹. На нашу думку, складнопідрядні речення з підрядними темпоральними предикативними частинами за наявності прономінативного дейктичного релята в головній слід визначати як конструкції прислівного прислівно-кореляційного типу, оскільки на формально-граматичному й семантико-синтаксичному рівнях залежна частина зумовлюється, "програмується" компонентом корелятивної пари, а синсемантичний релят головної предикативної частини, у свою чергу, вимагає конкретизації, поширення за рахунок підрядної, напр.: *Русин за думками не бачив, як старий Боян носив до хижі сухий хмиз, дрова і пласти сіна. Опам'ятався аж тоді, коли Зелейник підступив до нього* (Роман Федорів); *Правда ця все зростала й зростала доти, доки вже не прокололася, як їхній надувний гумовий матрац* (Богдан Жолдак) і под.

Існують у лінгвістиці й різні підходи щодо того, за допомогою яких засобів поєднується підрядна часова частина з усією головною/ компонентом головної. Автори наукових праць здебільшого твердять, що складники темпоральних конструкцій пов'язані між собою сполучниками й сполучними словами, однак чітко не диференціюють їх "і тому важко зрозуміти, що мається на увазі – чи всі сполучники можуть бути і сполучними словами, чи таке перетворення відбувається тільки з окремими формами"¹⁰. Має рацію

⁸ Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / За ред. Л. А. Булаховського. – К.: Рад. шк., 1951. – Т. 2. – С. 245; Сучасна українська літ. мова: Морфологія / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 374.

⁹ Сучасна українська літературна мова / Керівник авт. колективу А. П. Медушевський. – К.: Вища шк., 1975. – С. 343; Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982. – С. 199.

¹⁰ Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 1994. – С. 523; Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / За ред. Л. А. Булаховського. – К.: Рад. шк., 1951. – Т. 2. – С. 245; Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 360; Сучасна українська літературна мова / Керівник авт. колективу А. П. Медушевський. – К.: Вища шк., 1975. – С. 374 тощо.

І. Г. Чередниченко, котрий підкреслює, що залежна предикативна частина часу поєднана з головною сполучними словами тоді, коли вона пояснює іменники, прикметники, займенники, прислівники, в інших випадках функціонують сполучники¹¹.

Складнопідрядним реченням з підрядною предикативною частиною темпоральною нерозчленованої структури називають таку конструкцію з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку симетричної структури, у якій підрядна предикативна частина, пояснюючи дейктичні реляти головної, характеризує її дію (або стан) з погляду протікання в часі, напр.: *От тоді, коли сонце злетіло найвище, коли поморені люди збирались на обід, чорною марою з балок виринули татари* (Юрій Логвин); *Тоді, як був я ще в академії, як належав до різних товариств, ходив гордий, мов князь, з лептою на грудях, співав, захоплювався...* (Ольга Кобилянська); *Мене чомусь не винесли на наступній станції, і потім теж обминала мене смерть. Та й тепер, коли я вже давно вдома, смерті моєї ще нема, вона, видно, задубіла у вагоні, коли везли мене на Сибір* (Роман Федорів); *Доти все гарне, доки не ясне* (Ольга Кобилянська); *На ньому була срібляста смушева шапка, коричнева куртка, вовняні про свято штани і високі чоботи з попротираними халаями; з-під ліктя визирав рожевий обрубок пальця, ліва повіка, як завжди, коли Він на щось напружено дивився, була опущена нижче за праву* (Роман Андріяшик) й ін.

Складні речення з підрядними предикативними темпоральними частинами, хоча й належать до іншого структурного типу, ніж складнопідрядні із залежними локативними, проте мають з ними й деяку формальну й змістову спорідненість, адже "місце і час – це основні ознаки будь-якої ситуації"¹².

Підрядна предикативна частина часу відповідає на питання *коли?*, *доки?*, *поки?*, *допоки?*, *до якого часу?*, *до яких пір?*, *відколи?*, *від якого часу?* і поєднується із вказівними релятами головної за допомогою сполучних слів-корелятивів *коли*, *як*, *поки*, *доки*, *допоки*, *відколи*, напр.: *Тоді зустрівся Іван очима з дружиною своєю і побачив в її очах дві прозорі й прегарні сльозини, від чого перестала вона виглядати так марно і знову стала такою ж, як була тоді, коли вибігала до нього в темні ночі чи коли зустрічалася з ним біля*

¹¹ Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. – Чернівці: Вид-во Чернів. ун-ту, 1959. – С. 100, 103, 107, 111, 113.

¹² Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 1994. – С. 523.

криниці (Валерій Шевчук); Єремія стривожився. Звістка була небезпечна. Це було тоді, як Богдан Хмельницький втік з сином Тимошем на Запороззя й вже намовив Січ встати на Польщу (Іван Нечуй-Левицький); Трава в степах щороку росла доти, поки під осінь од вітрів та дощів лягла цілим шаром на землю (Андріан Кашенко); Але чи не є нашим призначенням... так хоче Бог і так потрібно Україні... чи, отже, не є нашим призначенням сьогодні вмерти, щоб завтра на нашій крові зійшли, як молоде жито, нові борці. І так триватиме доти, доки не встане Україна (Роман Федорів); Відколи копання воску сталося головним ділом бориславського промислу, а широкий розвиток того промислу чимраз більші обілював користі, відтоді, крім денної, введено також нічну роботу в ямах (Іван Франко) тощо.

Функцію релятив у головній частині виконують синсемантичні займенникові прислівники темпоральної семантики *тепер, завжди, назавжди, іноді, тоді, відтоді, потім, доти, поти, колись*, напр.: Знав, що поділиться своїми думками з аталіком як не сьогодні, то завтра, – але *тепер*, коли кожна секунда важила не більше і не менше, як зеленоверха чалма, *тепер*, коли серце калатало в грудях одне тільки: “Нарешті, нарешті, нарешті!”, коли очі жаріли жаждою і тривогою, він не хотів заглядати у вузькі прорізи повік Сефера Газі, які завжди відкривалися *тоді*, коли Іслам потребував поради (Роман Іваничук); Безперечно, у світлі відомих фактів можна добачити велику долю автобіографічності поезій “Зів’ялого листя”. Три жмутки – три періоди любові, кожен з яких починається якимсь фактом, якоюсь подією і закінчується теж якимсь фактом чи подією. Зустріч, знайомство, любов ліричного героя, і “не надійся нічого”, з уст героїні, – зміст першого жмутка. Другий жмуток – смуток за втраченим, оплакування... Третій – відчай за втраченим назавжди, коли вже нічого чекати, після чого вже не варто жити... (Роман Горак); Іноді, коли вагони пролітали повз оселі, він підбігав до вікна, безцеремонне затуляв його своїм станом і пильно вдивлявся десь (Микола Хвильовий); Ось таке почуття страху не покидало сивого полковника *відтоді*, як він прибув з місією визволення на галицьку землю (Роман Андріяшик); Сивоок довго лежав у хижі, *потім*, коли сонце вже добре підбилося, вийшов на подвір’я (Павло Загребельний); Що бажання? Це як роса порання, *Поти* блищить, мов дороге каміння, *Доки* її серця не зацілує проміння (Богдан Лепкий); ...відомо, що мистець живе не вмираючи *доти*, доки живуть його витвори (Роман Федорів); Рипів під ногами сніг, так, як *тоді*, як колись, коли я, закоханий, ходив у Лисиче (Володимир Сосюра) й под. Інколи реляти ускладнюються частками, напр.: За цілий день випускав косу з

рук тільки тоді, коли треба було попоїсти та виспатись (Панас Мирний); Прокляття, якесь каїнове тавро, що по ньому мене впізнаватимуть навіть тоді, коли я возговорю не те що чистою руською, а небесною, ангельською мовою (Микола Куліш); Був добрий і довірливий навіть тоді, коли треба бути твердим і жорстоким (Раїса Іванченко); Підмога прибула вчасно, саме тоді, коли повстанці почали було відступати, бо багато їх було перебито, а в живих кінчалися набої (Павло Наніїв) тощо.

Підрядні предикативні частини разом з дейктичними релятами-прономінативними прислівниками головної утворюють корелятивні блоки, найпоширенішими з яких є: *тепер – коли, тепер – поки, завжди (назавжди) – коли, іноді – як, тоді – коли, тоді – як, відтоді – коли, відтоді – як, потім – коли, після того – коли, поти – поки, поти – доки, доти – поки, доти – доки, доти – допоки, до того – поки, колись – коли, колись – як й ін.* І *тепер, коли моя рука дрожить, пишучи ті рядки, будьте певні, що не те бентежить мене, а інші практичні згляди* (Роман Горак); *Ну, тепер, поки гряне той постріл, ми маємо час розповісти про Тихона зі свого, людського боку* (Роман Федорів); *Але завжди, коли було важко, вони рушали гуртом, перемагали геть усі перешкоди, і плівла далі лодія їхня широким, рівним плесом* (Семен Склярєнко); *Відтоді, коли в скрутний для села час треба було комусь репрезентувати владу, завжди хтось вносив пропозицію: – Юхим Довбня! Хай походить!* (Іван Кириленко); *Перед хірургом лежав Орлюк. Відтоді, як чийсь добрі руки витягли його з води, минуло кілька днів* (Олександр Довженко); *Так і потім, коли дитину виносять на люди чи вдома є чужі люди, до одєжі дитини пришпилюють залізну шпильку від уроків* (Василь Рубан); *Однак Мустафа-паша зможе зробити це після того, коли знищить наше військо під Чигирином* (Володимир Малик); *Коли б у неї [Соломії] був серп або ніж, вона різала б його [камиш] доти, поки б він не поліг увесь або вона сама не впала трупом* (Михайло Коцюбинський); *А тим часом рябі забралися в панське просо й розкошували доти, доки їх не зайняв лановий* (Михайло Стельмах); *...Не забудьте, що матроси не здатні прив'язуватися надовго. Кожен порт милий їм лише доти, доки не кликав їх гудок на борт. У кращому разі він подарує вам мавпочку або сергу зі свого власного вуха* (Юрій Яновський) і т.д.

У сучасній українській літературній мові серед складнопідрядних речень нерозчленованої структури, у яких семантико-синтаксичні відношення темпоральності формуються корелятивними блоками з часовою семантикою, помітно виокремлюються конструкції з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку, для яких, як відомо, темпоральність є вторинною.

Це складнопідрядні речення з корелятивною парою *стільки – скільки*, напр.: *Назви коханих у кожного народу є не лише національно вираженими, а й дуже давніми. І це природно. Адже скільки існує життя, стільки існує і кохання* (З часопису); – *Чого це ти так скипіла?* – здивувався Григорій. – *Що ж ти їх все життя втримаєш біля своєї спідниці?* – показав головою на синів. – *Скільки зможу, стільки й триматиму* (Михайло Стельмах)¹³. Як відомо, основна функція корелятивної пари *стільки – скільки* – це здатність виступати організувальним конститuentом складнопідрядного речення з квалітативною семантикою; у наведених прикладах за інверсованого порядку предикативних частин (підрядна щодо релята *стільки* головної частини виступає препозиційною) актуалізується часова семантика.

Залежна предикативна частина в складнопідрядних темпоральних конструкціях симетричної структури виступає передбачуваною й облігаторною та зазвичай посідає постпозицію щодо опорного адverbіального дейктичного компонента-релята головної, напр.: *Лише місяць минув відтоді, як я побачив Марину з санчатами на дорозі, що пересікає Буштинський тракт, вона стала для мене іншою* (Роман Андріяшик). Препозиційні підрядні предикативні частини виступають як нерегулярні, пор.: *Коли піднялися всі бійці і витягли озброєння, тоді підійшов, нарешті, і Хома, який в міру наближення його черги ставав усе тихішим, малопамітним* (Олесь Гончар); *Україно! Доки жити буду, Доти відкриватиму тебе* (Василь Симоненко) й под. Зазнають інверсії тільки складнопідрядні речення нерозчленованої структури з корелятивними парами *тоді – коли*, *потім – поки*, *доти – доки* і то переважно в поетичному мовленні.

Реляти стоять як на початку головної предикативної частини, так і в кінці, пор.: *А тепер, коли ти стала вільною, твоя віра стане тобі новим рабством* (Роман Іваничук) — *Лише місяць минув, Майстре, відтоді, як Ви від'їхали до Львова, а мені видається, що я Вас не бачив цілу копу років; літо, прожите з Вами, схоже на розлоге поле, на якому Ви ходили за плугом, а я, як міг, топтав за Вами борозну* (Роман Федорів). Підрядна корелятивна частина може слідувати зразу за співвідносним вказівним компонентом головної – взаємодіяти з ним контактено, напр.: *Врятуй мене тоді, коли я вже непевна, Що буде знов подолана гора* (Олена Жук); *Леся полюбила Самка іще тоді, як він, було, носить її на руках і дарує їй то золоті серезжки, то добре намисто*

¹³ Огаренко Тетяна. Складні засоби номінації з адverbіальною семантикою // Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту імені Володимира Винниченка. – Серія: Філол. науки (мовознавство). – Кіровоград: РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2006. – Вип. 67. – С. 88 – 92.

(Пантелеймон Куліш), а може пов'язуватись з ним і на відстані (дистантно) – *Доти старець плохий, поки собаки не обступлять, а тоді й кия візьме* (Нар. тв.). Дистантне розташування більшою мірою притаманне складним реченням, які поширені в усній народній творчості – прислів'ях і приказках – та художньому мовленні, напр.: *Поти ягнятка скачуть, поки матір бачать* (Нар. тв.); *Що бажання? Це як роса порання, Поти блистить, мов дороге каміння, Доки її серця не зацілує проміння* (Богдан Лепкий). Порядок складників у таких конструкціях прямий.

Темпоральна підрядна предикативна частина може виражати різні відтінки щодо часової визначеності, диференціація яких відбувається на осі дія (стан) необмежена в часі/ дія (стан) обмежена в часі, напр.: – *Тільки оце тепер, коли ми йшли із зборів, Кондратюк поінформував мене* (Богдан Антоненко-Давидович); *А Сірко куриє собі і навіть бровою не зморгнув. Не зморгнув навіть тоді, як спіймав на собі блиск здивованих і водночас докірливо витріщених доччиних очей звіти, з-за світляного кола* (Іван Багряний); *Граф Потоцький наказав зачинити в тих казармах кріпаків-будівничих і тримати доти, поки не відшумлять іменини* (Павло Наніїв). У свою чергу конструкції, пов'язані з дією необмеженою в часі, можуть указувати на відношення 1) одночасності: дія головної і підрядної частини збігається – *Завжди, Коли пригадую цього вірша, коли душа прагне його вишептати, чую як десь поруч, зовсім близько вистукує кулемет... вистукує і всі його кулі ціляться у мене; а за кулями десь поруч, які мене розстрілюють, чую глузливий регіт того "третього"* (Роман Федорів). Семантико-синтаксичні відношення одночасності в складнопідрядному реченні нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною темпоральною симетричної структури передаються за допомогою предикатів, здебільшого дієслівних, виражених недоконаним видом у формі індикатива – теперішнього, минулого чи майбутнього часу. Підрядна предикативна частина поєднується з релятом головної за допомогою сполучних слів *коли, як*, напр.: *В добрі роки він [Микола] чимало заробляв грошей, але багато їх зоставалося в шинках, а найбільше тоді, як усі забродчики гуляли гуртом в місті напропаля* (Іван Нечуй-Левицький). У головній предикативній частині виступають дейктичні реляти з узагальнювальною семантикою локалізації *зараз, завжди, тепер, іноді, тоді*, напр.: *І зараз, коли подивився на елегантний, синій з білим пером Нелин капелюшок, йому чомусь враз пригадалося, як дощового осіннього вечора сорок четвертого року чекали вони одинадцятьох патронованих дітей*

(Юрій Мушкетик); *І наступного вечора, й сотні інших вечорів і ночей після того, коли ми з Ольгою побралися і у нас народилася дівчинка... та й тепер, коли ми в розлуці, все залишається поміж нами по-старому й ми любимося так само, як першого разу під дощем* (Роман Федорів); 2) різночасності: а) дія підрядної предикативної частини передує дії головної (передчас); б) дія підрядної частини відбувається після дії головної (післячас) – *Коли крізь рознач випнуться надії І загудуть на вітрі степовім, Я тоді твоїм ім'ям радію І сумую іменем твоїм* (Василь Симоненко); *І тепер, коли вийшла господиня, треба було поміркувати, як повести себе далі...* (Борис Антоненко-Давидович); *...прокинулась лиш тоді, як стара їмость, лагідно торкаючись плеча, будила: – Марусе!.. Що се ти прийшла під церкву спати?.. Ото, господи!..* (Гнат Хоткевич); *Але тоді, коли всі жиди обмежувалися переляканим мовчанням та жалісним зітханням, підкреслюючи своє несправедливе та безмірне мучеництво, Львов ішов далі* (Іван Багряний) тощо. Різночасність складнопідрядних речень нерозчленованої структури з прислівною прислівно-кореляційною темпоральною предикативною частиною виражається як різновидовими, так і одновидовими формами предикатів головної і підрядної частин: *Він [Бжозовський] втратив намореки і тільки тоді опам'ятався, як почув, що в його все тіло труситься од холоду, а зуби аж цокотять* (Іван Нечуй-Левицький); *...не лише тоді, коли зацвіте, запалас навесні скіфськими тюльпанами, замигтить ластівками та озветься жайворонком із піднебесся, – любить його [степ] і ось таким, по-жнив'яному звированим, закіптюженим, у хмарах трудової пилуки* (Олесь Гончар).

У конструкціях, які пов'язані з дією (станом) обмеженою в часі, підрядна предикативна частина, поєднуючись з опорним дійстичним прислівниковим релятом відповідної семантики головної, вказує на межу тривання дії/ стану головної – її початковий або кінцевий момент, напр.: *В мурі щілина була, що зробилася вона ще і здавна, ще відтоді, як стіна будувалася в дамі уперше* (Микола Зеров); *Ось таке почуття страху не покидало сивого полковника відтоді, як він прибув з місією визволення на галицьку землю* (Роман Андріяшик); *І так вона метушилася доти, аж поки погляд її нарешті впав на порожній ганок...* (Микола Хвильовий); *...Але я не знаю, як повертатися на батьківщину. Тому дозвольте мені посидіти мовчки й слухати ваших мудрих слів доти, доки не прийде хвилина розповісти мені про те, що я знаю* (Юрій Яновський). Семантико-синтаксичні відношення темпоральної межі передаються за допомогою предикатів, які виражені різновидовими (*Що бажання? Це як роса порання, Поти блищить, мов дороге каміння, Доки її*

серце не зацілує проміння (Богдан Лепкий) й одновидовими формами дієслів (зв'язок у складених іменних присудках) (*Поки маненьке, Поки й рідненьке* (Нар. тв.); *Відтоді, як передові частини перейшли кордон і зникли за горбатими висотами чужої землі, минуло вже кілька днів* (Олесь Гончар). Таким чином, функціонування одновидових/ різновидових предикатів не є основною диференційною ознакою, за якою, наприклад, можна би було розрізняти складнопідрядні речення, пов'язані з дією обмеженою в часі, від складнопідрядних речень, пов'язаних з дією необмеженою в часі. Визначальними формально-семантичними показниками дії обмеженої в часі виступають усе-таки корелятивні пари: *відтоді – відколи, відтоді – як, відтоді – коли, після того – коли, потім – коли, поти – коли, поти – поки, поти – доки, доти – поки, доти – доки, доти – допоки, до того – поки*, напр.: *Відтоді, як провели заводчани Катратого на пенсію, як з оркестром привезли ветерана горнового аж на Веселу, інший промисел дід собі знайшов, не міг склавши руки сидіти* (Олесь Гончар); *Потім, коли вже сонце почало тулитися до плеча Оленки, чоловік збагнув, що це було зовсім не сонце, а їхня єдина Тетянка* (Михайло Стельмах). Початковий момент дії оформляється за допомогою корелятивних блоків з дейктичними релятами в головній предикативній частині *відтоді, потім*, а кінцевий – *поти, доти*, напр.: *Але, гадаю, крім мене, його настанов ніхто не чув у цьому залі, вже відтоді, як застигли два погляди на темній шибі старої облупленої рами, де, крім них, ще тьмяно миготів вхідний ліхтар* (Олександр Жовна); *Потім, коли я відкривав очі, був уже день...* (Роман Андріяшик); *Він не спинався доти, поки не знайшов десь у схованці ще оберемок свічок* (Юрій Яновський); *Є вічні, прекрасні речі, перед якими, кінець кінцем, схилялися на довгому шляху історії незліченні народи і схилятимуться аж доти, доки люди є людьми і земля землею* (Борис Антоненко-Давидович).

3-поміж складнопідрядних речень нерозчленованої структури, пов'язаних з дією обмеженою в часі, трапляються конструкції, у яких підрядним предикативним частинам зі сполучними словами (корелятами) в головній відповідають темпоральні обставинні компоненти-реляти прислівникового типу, функціонально співвіднесені із займенниковими прислівниками, або адвербіалізовані аналітичні трансформи, напр.: *І наступного вечора, й сотні інших вечорів і ночей після того, коли ми з Ольгою побралися і у нас народилася дівчинка... та й тепер, коли ми в розлуці, все залишається поміж нами по-старому й ми любимося так само, як першого разу під дощем* (Роман Федорів); *Після того, коли вона спиналася думкою над своїм недалеком другим*

заміжжям, Галина намагалася думати не про себе, а лиш про Женчика й ті вигоди, що чекають на нього в Києві (Богдан Антоненко-Давидович); Я знаю, наші розійшлись дороги Іще до того, поки ми зійшлись (Іван Франко). У процесі комунікації інколи релят-прономінативний прислівник підлягає елімінації, напр.: Я на зброї поклявся, що не заспокоюся, поки хоч один недолюд буде сквернити землю, простягати ланища і ножиці до кіс матерів і дівчат (Михайло Стельмах); Я читав у дитинстві і юності книжки запоем, я радів, коли знаходив якесь нове слово (Василь Сухомлинський).

У семантико-граматичному ладі сучасної української мови з-поміж складних речень нерозчленованої симетричної структури з адвербіальними підрядними темпоральними частинами продуктивним виступають конструкції із власне-темпоральними (асинкретичними) семантико-синтаксичними відношеннями, напр.: Але тепер, коли явився цей Радченко, що має здібність одразу у всіх стати "своїм" – усе піде по-іншому (Борис Антоненко-Давидович); Ще рік тому пані Юзефа хотіла піти в монастир, а тепер, коли вона прочитала "На дні", то отой монастир і все решта було від неї за далекими горами-долами (Роман Горак); Поки маненьке, поки й рідненьке (Нар. тв.).

Синкретичні складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з адвербіальною темпоральною предикативною частиною характеризуються тим, що в них на основне часове значення нашаровуються додаткові, вторинні. У результаті чого функціонують конструкції: а) темпорально-каузальні: Не можете ви цього знати, бо змінилося все відтоді, як я вперше довірив себе морській воді (Юрій Яновський); Колись, як мужа її Ігоря вбили в землі Деревлянській, довго вона не могла спати ночами, все ждала, що він прийде (Семен Скляренко); Засідання не може бути продовжено доти, поки члени сейму арештовані (Павло Наніїв); б) темпорально-консекутивні: Хапка поти подавала гусарам вино та пиво, поки на смерть закохалася в Казанцева (Іван Нечуй-Левицький); в) темпорально-кондиціональні: Аж тоді на світло світлом відповість оця затока, як висока блискавиця стане ще й глибока (Леся Українка); Тільки, мабуть, коханню властива така щедрість, всепрощення, і тільки воно здатне повертати тобі інтерес і смак до життя, повертати їх навіть тоді, коли дійдеш межі, коли попереду вже, здається, морок і порожнеча (Олесь Гончар); Закінчивши роботу, Лукерка, не говорячи ні слова, повела Тимка в свою комірчину, де вона іноді, як було багато роботи, залишалася спати, і, завісивши вікна та поставивши на стіл лампу, вийшла в

сепараторну (Григорій Тютюнник); *Я можу вам позичити грошей, коли зможете вернути, тоді й вернете* (Володимир Винниченко). *А кались, як злетяться мої сини, піду з ними в село – всю вулицю загороджу – хай любуються, яких соколів старий Коваль викохав* (Михайло Стельмах); *Колись, як виростеш, мусиш її [мозу] пригадати* (Роман Іваничук).

Наявність синкретичних семантико-синтаксичних відношень, як зазначають дослідники, пов'язана із специфікою корелятивних пар¹⁴. Додаткова каузальна семантика більшою мірою характерна для складнопідрядних речень із корелятивними парами *відтоді* – як, тому що дія в головній частині зазначених конструкцій є відправною точкою відліку, а отже, і причиною, поштовхом для дії в підрядній: *На лихо, чоловік її [дочки], кравець, був страшенно цікавий і відтоді, як старий тесть оселився у його хаті, – на хвилинку не мав спокою* (Михайло Коцюбинський).

Корелятивні пари *доки* – *доки*, *поки* – *поки*, *доки* – *поки* щонайменшою мірою здатні брати участь у формуванні синкретичних відношень, однак і з-поміж складнопідрядних речень з такими прономінативними компонентами можна спостерігати певні відтінки в семантиці, напр.: *За дорогою в садку ловила вишня молочним цвітом перелітаючи бджоли й не пускала їх доки, доки вони з тих цвітів солодкий ніт не позлизували* (Лесь Мартович). В аналізованому реченнєвому утворенні фіксуємо додаткові причинові значеннєві відношення.

Найбільш різноманітні в плані поєднання семантики темпоральні елементарні реченнєві структури, у яких функціонують пари *тоді* – *коли*, *тоді* – *як*. Оскільки будь-яка дія виникає в часі, починається чи закінчується за певних умов, то закономірним є умовний відтінок майже у всіх конструкціях із зазначеними корелятами, як-от: *Вона [Софія] житиме у Тульчині чи в Петербурзі, а повернеться до Умані тоді, коли у Карпівці зашумлять водограї* (Павло Наніїв); *Шість шуктук я замовлю конче, а других 6 тоді, як напишеш свою думку* (Михайло Коцюбинський); *Сестри рідні тоді, як усі вийдуть заміж* (Нар. тв.) та ін.

Інколи умовна, причинова, наслідкова семантика настільки тісно переплітається з темпоральною, що буває надзвичайно важко однозначно визначити, яка з них є домінуючою, пор.: *Коли Дарка полола квітки, тоді було нудно* (Леся Українка); *Тоді дівка пишна, як заміж вийшла* (Нар. тв.); ... *Та*

¹⁴ Огаренко Тетяна. Складні засоби номінації з адвербіальною семантикою // Наук. зап. Кіровоград. держ. пед. ун-ту імені Володимира Винниченка. – Серія: Філол. науки (мовознавство). – Кіровоград: РВГ, 2006. – Вип. 67. – С. 88–92.

скажи мені, друже, нащо все в житті приходить тільки тоді, коли ми перестасмо вже бажати цього?.. (Юрій Яновський); Вони полягали спати на голих ослонях лише тоді, як догоріла боровиця (Іван Білик) тощо.

Досить часто темпоральна семантика супроводжується додатковим атрибутивним значенням, переважно в конструкціях з аналітичними компонентами на зразок *з (від, од, до) того часу коли (як), з (до) тих пір коли (як), в (на) той час коли (як)* і под., які функціонують як у головній (розірвано – прийменниково-відмінкова форма темпоральних іменників у сполученні з прономінативними дейктичними актуалізаторами), так і в підрядній (елемент аналітичної сполуки *як*) або повністю в залежній предикативних частинах, напр.: *З того часу, як Марина Михайлівна почала вчити Настю робити складні перев'язки, життя Кольки стало дуже важким* (Вадим Собко); *А великий візир образив мою безмежну любов до тебе своєю холодною мовчанкою в той час, як увесь Стамбул, весь край тріумфував* (Роман Іванчук); *Але принесла вона Остапа саме в той час, коли вже не треба було георгіївських кавалерів і коли зривали погони з офіцерського плеча* (Микола Хвильовий); *Дід навідався додому з пасіки і саме нагодився на той час, як прийшла знову Марчиха, вже не сама, а з сином-парубком* (Борис Грінченко); *Зараз вас розведуть по хатах, де ви зможете перегрітися і пожити до того часу, коли остаточно виберете собі пристановище...* (Володимир Малик). Щодо кваліфікації подібних конструкцій в мовознавстві існує думка про належність їх до субстантивно-атрибутивних, оскільки підрядна частина нібито пояснює, характеризує відповідний іменник. Як нам видається, складнопідрядні речення з аналітичними компонентами, які структуровані часовими субстантивами, слід розглядати як синкретичні атрибутивно-темпоральні чи темпорально-атрибутивні конструкції, адже, по-перше, підрядна предикативна частина, взаємодіючи на формально-граматичному рівні і з субстантивом, – формує атрибутивні семантико-синтаксичні відношення, – і з предикатом, – формує темпоральні відношення, – (так, наприклад, у реченні *Вже люди, певне, від тієї пори Тут не живуть, як з раєм попрощалися* (Леся Українка) підрядна частина пояснює в головній сполучення *від тієї пори* і водночас зумовлюється предикатом *не живуть*), по-друге, аналітичний сполучниковий засіб (на семантико-синтаксичному рівні) функціонально збігається з прономінативними темпоральними прислівниками -- *з (від, од) того часу як, з (до) тих пір як = відтоді як, у той час як = тоді як*, пор.: *З того часу, як Марина Михайлівна почала вчити Настю робити складні перев'язки, життя Кольки стало дуже важким* —

Відтоді, як Марина Михайлівна почала вчити Настю робити складні перев'язки, життя Кольки стало дуже важким; З тих пір, як її батьки – лікарі одного районного містечка – навчили її ходити, вона жила в розкошах і достатках (Григорій Тютюнник) — Відтоді, як її батьки – лікарі одного районного містечка – навчили її ходити, вона жила в розкошах і достатках і под. На підтвердження цього можна також навести приклади інших конструкцій – складносурядних речень і тексту, у яких аналітичні елементи, виконуючи функцію своєрідних “скреп”, поєднують рівноправні предикативні частини (разом із сурядними сполучниками) і речення в тексті, напр.: *Князь Куракін урятував цареві життя, і вже з тої пори цар із ним не розлучався (Гнат Хоткевич); Поки мати шукала [наречену], він собі сам знайшов. Був у Вишеньках на ярмарку й з того часу став учащати щовечора (Марко Вовчок); Князь Заславський перечув через приятелів, як глузував з його Вишневецький на ігрищах. Од того часу вони зненавиділи один одного і стали заклятими ворогами (Іван Нечуй-Левицький).*

3.1.1.4.3. Складнопідрядні речення нерозчленованої симетричної структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною кондиціональною

Підрядні конструкції симетричної структури займенниково-співвідносного типу з адвербіальними семантико-синтаксичними відношеннями умови належать до непродуктивних, нерегулярних утворень у сучасній українській літературній мові. Залежна предикативна частина поєднується з релятом головної *тоді* за допомогою сполучного слова *коли, як?* напр.: *І вже тоді, як хто не йде, він візьме за плечі й виведе за двері геть (Леся Українка); Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Ліна Костенко); Мати тоді сита, коли діти не голодні (Кость Гордієнко); Мовний знак реально існує тоді, коли форма і зміст злиті воедино (Віталій Русанівський).* Корелятивна пара *тоді – коли* – це, по суті, єдина пара, яка служить підґрунтям для формування кондиціональної, власне-кондиціональної, семантики.

Значеннєві відношення умови можуть формуватися в утвореннях, у яких підрядна предикативна частина поєднується з релятом *доти, поти* головної за допомогою сполучного слова *поки*, напр.: *Поки щастя плужить, доти приятель служить (Нар. тв.); Поки Рось зветься Россю, Дніпро в море летиться, Поти серце українське З панським не зживеться (Пантелеймон Куліш).*

Складні конструкції кондиціонального типу можуть функціонувати і як синкретичні – основне значення умови супроводжується додатковою темпоральною семантикою, напр.: *Мати підходить до доктора Рудольфа, сідає поруч, бере його руки в свої, гладить їх, голубить, щось говорить, щось старе, потішаюче, вічне, материнське, яке говоритиме мати й тоді, як лишиться на замерзлій зморщеній планеті хоч один син і одна мати* (Володимир Винниченко); *Йоньку охотило те ожвавлення і доброта, яка запановувала ним завжди, коли добре вдавалося діло, і він гомонів собі та гомонів, потихкуючи люлькою* (Григорій Тютюнник); *...писемність виникає тоді, коли саме лише усне мовлення стає неспроможним задовольнити зрості й ускладнені потреби в спілкуванні, коли з'являється необхідність передавати мову на великі віддалі й фіксувати її в часі* (Григорій Півторак).

3.1.2. Складнопідрядні речення нерозчленовані з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною несиметричної структури

До складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу нерозчленованої несиметричної структури належать складні утворення, у яких залежна предикативна частина поєднується з релатами головної, що виражені спустошеним *те*, та дейктичними займенниками чи займенниковими прислівниками атрибутивної семантики *такий, таке, таке, такі, так* й ін. З-поміж них виокремлюють два різновиди: 1) складнопідрядні речення нерозчленовані з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною несиметричною субстанційною і 2) складнопідрядні речення нерозчленовані з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною несиметричною адвербіально-атрибутивною, напр.: *йому ніби підмінили душу, і він тепер відчував те, про що раніше й не догадувався* (Григорій Тютюнник); *Гора була така, що з неї спускалися цілий день* (Олесь Гончар).

3.1.2.1. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною несиметричною субстанційною

У складнопідрядних реченнях несиметричної нерозчленованої структури з предикативною частиною субстанційною в головній функціонує синсемантичний знівельований релят *те*, напр.: *Я вірю в те, що вернеться весна. Я вірю в щастя, бо воно було* (Дмитро Павличко); *Я не на те, слова, ховала і напоїла кров'ю свого серця, щоб ви лилися, мов отрута млява, і посідали душі, мов іржа* (Леся Українка) тощо. Залежна частина, поєднуючись зі спустошеним компонентом *те* за допомогою сполучника *що* в різних відмінкових формах або *щоб*, виражає зазвичай тільки об'єктні семантико-синтаксичні відношення, на відміну від субстанційних підрядних конструкцій симетричної структури, у яких поширеними виступають і суб'єктні, й об'єктні утворення.

Несиметричні складнопідрядні речення займенникового типу з об'єктними відношеннями розподіляють на: 1) підрядні конструкції несиметричної нерозчленованої структури власне-об'єктні (асинкретичні) – у них основне об'єктне значення функціонує без додаткових семантичних нашарувань; 2) підрядні конструкції несиметричної нерозчленованої структури об'єктно-адвербіальні (синкретичні) – об'єктна семантика супроводжується додатковою обставинною – цільовою (фінальною), напр.: *З цієї хвилини все те, що він бачив навколо себе, чув і відчував, повнилось для нього новим змістом: йому ніби вставили інші очі, і він ними бачив тепер те, чого раніше не помічав.* (Григорій Тютюнник); *Я не на те ці квіти зривала, щоб вони зів'яли у моїй кімнаті без дотику сонця* (Валер'ян Підмогильний) й под.

Складні речення з власне-об'єктним значенням виступають із гіпотактичним сполучником *що*, в об'єктно-фінальних поширених цільовий засіб зв'язку *щоб*.

3.1.2.2. Складнопідрядні речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносною підрядною предикативною частиною несиметричною адвербіально-атрибутивною

Складні речення нерозчленованої несиметричної структури з прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з означально-обставинною семантикою – це такі підрядні конструкції, у яких залежна предикативна

13! частина, поєднуючись із релятами переважно дейктичної атрибутивної семантики *такий, так, стільки, до тієї міри* головної, вказує на адвербіально-атрибутивні квалітативні семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Бережан майже фізично відчував його душевні боріння: то розверзалася бездна, то плівла над світом прозорінь, така чиста й дзвінка, що аж виспівувала в полі кожна бадилля, то накочувалося клуб'я хмар, що смерділо мокрим погаріщем і трупом* (Роман Федорів); *Часом Десна розливалася так тишно, що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси* (Олександр Довженко); *Уже настільки розвиднілось, що видно було постаті людей, що бігали вгорі* (Григорій Тютюнник); *Повітря навкруг вигріто до тієї міри, що вже ніби пронизує наскрізь, без перерви гонячи піт з кожного, хто рухається* (Василь Барка) й ін. Підрядна частина в таких утвореннях відповідає на питання *скільки?, наскільки?, у якій мірі?* і взаємодіє зі співвідносними вказівними словами головної за допомогою сполучників *що, аж, щоб, мов, немов, наче, неначе, ніби*, напр.: *В хаті повиднішало так, що на стелі стало чітко видно сині плями* (Григорій Тютюнник); *І зараз же за блискавицею так ударило, аж хата завищала* (Панас Мирний); *Багато води збігло в Росі, багато горя зазнала Малуша, а передумала стільки, що коли б тими думками та засівати землю, то вже все поле й шляхи від Росі до Києва поросли б шипшиною й тернами* (Семен Скляренко); *Слух Петра загострився до такої міри, що, здавалось, і шелесту трави не пропустив би* (Михайло Старицький); *Тільки робить так, щоб ніхто не бачив і не знав, бо потім усе на мою голову звалиться* (Євген Гуцало); *Так, сердешний, занеміг, ніби ніс він збіжжя міх* (Дмитро Павличко) тощо. Гіпотактичний простий сполучник *що* досить часто може ускладнюватися підсилювальними частками *аж, й*, напр.: *Володимирові стало незатишно тут, де дивилося на них це лице, хоч навколо запаморочливо співали цвіркуни, а сонце наливало долини таким густим запахом, що аж на вустах гірко ставало* (Валерій Шевчук); *Гаврило тільки усміхнувся на ту забаву, а молодші брати набрали повні груди лугового повітря і так тюгукнули, що аж луна покотилася понад тихими плесами* (Григорій Тютюнник); *А ми знову сиділи і посміхалися. І небо реготало так, що аж видно було його червоні ясна* (Василь Симоненко); *...дзвін той таки впаде і накриє тебе своєю стопудовою міддю так, що й задихнешся під нею* (Олесь Гончар) й под. Поширення ускладнювальних засобів зв'язку значно акцентує зростання квалітативності в означуваних конструкціях.

Складнопідрядні речення несиметричної нерозчленованої структури з підрядною займенниково-співвідносною квалітативною належать до речень із

сталим закріпленим порядком предикативних частин: підрядна щодо дейктичних компонентів-займенників/ займенникових прислівників завжди постпозиційна, напр.: *Зараз бахне так, що пір'я з когось полетить...* (Олександр Довженко); *Маня змішалася до такої міри, що олівець і книжка, котрі держала в руках, зсунулись їй, мов відібрані невидимою силою, раптом додола* (Ольга Кобилянська); *З кінських ніздрій вирвалися білі хмарки пару, груди коня -- геть в інеї, в інеї й грива, і кінчики вух, а сидельна лука набрала холоду стільки, що він чув його крізь рукавицю* (Юрій Мушкетик); *У небо знову сягнула заграва, і в проваллі повіднішало настільки, що мені стає добре видно Сонині очі. Вони якісь дивні: наче й злякані трохи, й сміються* (Григорій Тютюнник); *Пшеничка там родила, житечко, просо. Стільки проса, що нас п'ятеро дітей за зиму в ступах не перетовчемо* (Григорій Тютюнник).

3-поміж несиметричних конструкцій займенниково-співвідносного типу, з урахуванням семантико-синтаксичних відношень між складниками, виокремлюють: 1) складні речення власне-квалітативної семантики (асинкретичні); 2) складні речення невластне-квалітативної семантики (синкретичні), напр.: *...Я нікого так не люблю, як дідів. Це жива мудрість, неписана історія нашого народу. На своїх зігнутих плечах несуть вони стільки краси і ніжності, що може позаздрити їм будь-хто* (Василь Симоненко); *Воно ж стояло, те дівча -- Зеленошумне смереча, Так, мов зоря із тьми століть* *Понад життям новим стоїть* (Андрій Малишко).

Підрядні утворення першого різновиду характеризуються тим, що в них ознака квалітативності функціонує самотійно -- без додаткових семантичних нашарувань, напр.: *Вона ніби вдруге народжувалася на світ. На сіруватих великих очах раптом заискрилася блискуча вогка поволока, конопляні пасма волосся чомусь поніжнішали і прищупилися до лобика, а тіло стало таким легким і слухняним, що вона й сама дивувалася, як це вітер не вхопить її на свої легкі лопаті крила і не понесе кудись далеко-далеко* (Василь Симоненко); *Повітря навкруг вигріто до тієї міри, що вже ніби пронизує наскрізь, без перерви гонячи піт з кожного, хто рухається* (Василь Барка); *Кричав так, що ліс ходив ходором* (Роман Андріяшик); *Нашого брата стільки перемолотило, що, якби за кожним плакав, очі б не просихали* (Григорій Тютюнник); *Так тихо, хоч мак сій* (Матвій Номис). Підрядні предикативні частини в складнопідрядних реченнях власне-квалітативної семантики поєднуються з релятами, які залежать від прикметників, прислівників, дієслів, слів категорії стану: *Противно мені було так, що аж у голові заболіло* (Олександр Довженко); *Несподівано з-за гробівців загримів могутній хор. Він був*

настільки сильний і раптовий, що всім стало моторошно, ніби почала провалюватися земля (Роман Андріяшик).

У підрядних конструкціях невластивості квалітативної семантики основне значення міри й ступеня взаємодіє з додатковими компаративним, фінальним, напр.: *Хтось іде понад річкою. А мо', вчулось? Але ж ні, не вчулось, бо порипує так, наче приморозжений сніжок посапує* (Євген Гуцало); *Заснути так під подихом руки Твоїї полохливої й легкої, Щоб у моєму сні, немов левкої, Світили думи і материки* (Дмитро Павличко).

Квалітативно-компаративний синкретизм притаманний складнопідрядним реченням несиметричної нерозчленованої структури, у яких підрядні поєднуються з релятами *такий, так* за допомогою порівняльних сполучників *як, мов, немов, наче, начебто, неначе, ніби* й под.: *Всміхнувся так, як би то чорна земля всміхнулася – невміло, без тепла* (Євген Гуцало); *Тарас дивився на Остапа такий здивований, начебто це був і не Остап* (Олександр Довженко); *Лукерка кинула на плечі хустку і деяку мить стояла, посіпуючи плечима, так, ніби по ній раптом вдарив струмінь холоду* (Григорій Тютюнник).

Додаткові фінальні семантичні відношення з'являються у складнопідрядних реченнях міри й ступеня нерозчленованої несиметричної структури займенниково-співвідносного типу, у яких підрядна предикативна частина поєднується за допомогою цільового сполучника *щоб* з релятом *так* головної, напр.: *Не так серце любить, щоб з ким поділитись* (Тарас Шевченко); *Хотіла б я вийти у чисте поле, Припасти лицем до сирої землі і так заридати, щоб зорі почули, Щоб люди жахнулись на сльози мої* (Леся Українка). Порядок частин у підрядних конструкціях з семантико-синтаксичними синкретичними відношеннями квалітативно-фінальними сталий – підрядна щодо релята головної завжди виступає в постпозиції.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Яке речення називається складнопідрядним?
2. Охарактеризуйте принципи класифікації складнопідрядних речень.
3. Назвіть засоби зв'язку між предикативними частинами в складнопідрядному реченні.
4. Які типи синтаксичних зв'язків поширені в складнопідрядному реченні?
5. Перелічіть диференційні ознаки складних конструкцій нерозчленованої і розчленованої структури.

6. У яких складнопідрядних реченнях функціонують семантичні/ асемантичні сполучники?
7. З-поміж яких складних речень уживаються сполучні слова?
8. Чим відрізняються підрядні конструкції нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку від складнопідрядних речень нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку?
9. На які різновиди поділяють складнопідрядні утворення нерозчленованої структури з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою підрядною предикативною частиною?
10. Схарактеризуйте семантичні групи підрядних конструкцій з прислівним власне-прислівним типом синтаксичного зв'язку з валентно зумовленою предикативною частиною з'ясувально-об'єктною. Наведіть приклади.
11. Дайте визначення складнопідрядного речення нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку.
12. Наведіть приклади складних конструкцій нерозчленованої структури з прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідносними підрядними предикативними частинами симетричної й несиметричної структури, поясніть, якими засобами зв'язку оформлено названі одиниці.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ ЕЛЕМЕНТАРНІ РЕЧЕННЯ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ

Студент повинен знати:

- дефініцію складнопідрядного речення розчленованої структури;
- семантичні класи детермінантних складнопідрядних речень;
- складнопідрядні речення детермінантно-кореляційного типу;
- синкретичні складнопідрядні речення.

Студент повинен уміти:

- виокремлювати складнопідрядні речення розчленованої структури з-поміж інших різновидів складнопідрядних речень;
- визначати належність складнопідрядних речень розчленованої структури до певного семантичного класу;
- з'ясовувати засоби зв'язку предикативних частин складнопідрядних речень розчленованої структури;
- встановлювати й характеризувати синкретичні семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складнопідрядних речень детермінантного типу.

Терміни:

складнопідрядне речення розчленованої структури, детермінантний тип синтаксичного зв'язку, власне-детермінантний тип синтаксичного зв'язку, детермінантно-кореляційний тип синтаксичного зв'язку, складнопідрядне речення з локативною підрядною предикативною частиною, складнопідрядне речення з темпоральною підрядною предикативною частиною, складнопідрядне речення з підрядною предикативною частиною кондиціональною (умови), складнопідрядне речення з підрядною предикативною частиною каузальною (причини), складнопідрядне речення з підрядною предикативною частиною концесивною (допусту), складнопідрядне речення з підрядною предикативною частиною фінальною (цільовою, мети), складнопідрядне речення з компаративною підрядною предикативною частиною, складнопідрядне речення з підрядною предикативною частиною консекутивною (наслідку), складнопідрядне речення з підрядною предикативною частиною експлікативною (супровідною, приєднувальною).

Логіка викладу:

1. Поняття про складнопідрядні речення розчленованої структури з підрядними предикативними частинами детермінантного типу.
2. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку:
 - 2.1. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з локативною (місця) підрядною предикативною частиною.
 - 2.2. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з темпоральною (часовою) підрядною предикативною частиною.
 - 2.3. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з кондиціональною (умовною) підрядною предикативною частиною.
 - 2.4. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з каузальною (причиною) підрядною предикативною частиною.
 - 2.5. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з концесивною (допустовою) підрядною предикативною частиною.
 - 2.6. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з фінальною (цільовою, мети,) підрядною предикативною частиною.
 - 2.7. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з компаративною (порівняльною) підрядною предикативною частиною.
 - 2.8. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною консекутивною (наслідковою).
3. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним детермінантно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку:
 - 3.1. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним детермінантно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною експлікативною (присднувальною, супровідною).

ЛІТЕРАТУРА

I. Основна:

1. Бевзенко С. П. Структура складного речення в українській мові. – К.: Вид-во Київ. держ. пед. ін-ту, 1987. – С. 38 – 46.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 339 – 345.
3. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2-е вид., доопрац. і доп. – К.: Вища шк. Головне вид-во, 1989. – С. 295 – 304.
4. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. – К.: Рад. шк., 1965. – Ч. II: Синтаксис. – С. 211 – 234.
5. Скуратівський Л. В., Шелехова Г. Т., Остаф Я. І. Рідна мова: Пробний підручник для 8 кл. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Освіта, 1992. – С. 165 – 184.
6. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 1994. – С. 519 – 597.
7. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І. К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 343 – 387.

II. Додаткова:

1. Бабайцева В. В., Максимов Л. Ю. Современный русский язык: Учеб. для студ. пед. ин-тов: В 3 ч. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1987. – Ч. 3: Синтаксис. Пунктуация. – С. 189 – 202.
2. Бевзенко С. П. та ін. Сучасна українська мова. Синтаксис: Навч. посіб. / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К.: Вища шк., 2005. – С. 191 – 199.
3. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка. – 3-е изд. – М.: Высш. шк., 1991. – С. 332 – 355.
4. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 364 – 366, 373 – 383, 391 – 393.
5. Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 1997. – 18 с.
6. Кривська Н. В. Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови: Автореф. дис. ...

- канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2001. – 16 с.
7. Нагіна В., Олексєко В., Тихоша В. Сучасна українська літературна мова. Складне речення: Посіб. для студентів-філологів денної, заочної та екстернатної форм навчання. – Херсон: Айлант, 2000. – С. 62 – 96.
 8. Современный русский язык: Теория. Анализ языковых единиц: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений: В 2 ч. – М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – Ч. 2: Морфология. Синтаксис / В. В. Бабайцева, Н. А. Николина, Л. Д. Чеснокова и др.; Под ред. Е. И. Дибровой. – С. 542 – 550.
 9. Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. высших учеб. заведений / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др.; Под ред. В. А. Белошапковой. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Азбуковник, 2002. – С. 846 – 851, 859.
 10. Сучасна українська літературна мова: Підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.; За ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – С. 329 – 342.
 11. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М. Я. Плющ, С. П. Бевзенко, Н. Я. Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994. – С. 367 – 373.
 12. Украинская грамматика / Отв. ред. В. М. Русановский. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 325 – 324.
 13. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – С. 277 – 302.

1. ПОНЯТТЯ ПРО СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ З ПІДРЯДНИМИ ПРЕДИКАТИВНИМИ ЧАСТИНАМИ ДЕТЕРМІНАНТНОГО ТИПУ

Складнопідрядні речення розчленованої структури – це такі речення, у яких головна предикативна частина може функціонувати самостійно, виступати як потенційно автосемантична: *Ще було зовсім тепло, коли вони вибралися за Троянівку* (Григорій Тютюнник); *Як ти поет, то в руки сам береш своє велике серце благовісне, б'єш ним об небеса* (Дмитро Павличко). Розчленовані конструкції характеризуються віднесеністю змісту підрядної частини до всього змісту головної. У структурі складнопідрядних речень розчленованих поширеними насамперед виступають семантичні засоби зв'язку. Конституентами тут більшою мірою є сполучники, сполучні слова функціонують тільки в деяких типах складнопідрядних речень розчленованої

структури, напр.: *Лис кинувся за джмелем. Цей джміль давно морочив лисові голову, бо дуже хотів вижити лиса з нори і самому жити у ній* (Микола Вінграновський); *Поезіє, сонце моє оранжеве! Щомиті якийсь хлопчисько Відкриває тебе для себе, Щоб стати навіки соняшником* (Іван Драч); *Зацвіла у лузі червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина* (Тарас Шевченко); *Мені здається, хто його [слово] промовить від серця, щиро, той для мене брат, хоч би й не був він однієї віри* (Леся Українка); *Дівчина жде на мене, Де бринять ячмені, Веселим брилем ромену Махає вона мені* (Дмитро Павличко); *Сама скрипка, скільки б не водити смичком, звуків ніяких не давала* (Юрій Смолич). Див. Табл. 2 (с. 121). Диференційною ознакою зазначених конструкцій є те, що підрядні предикативні частини поєднуються з усією головною детермінантним приреченнєвим типом синтаксичного зв'язку, який функціонує у своїх двох різновидах – власне-детермінантному й детермінантно-кореляційному, напр.: – *Не зневажай душі своєї цвіту, бо з нього виросло кохання наше!* (Леся Українка); *День за днем по моавських ярах, Поки спека дійма, У дрантивих наметах своїх Весь Ізраїль дрімає* (Іван Франко); *Коли йде дві струнких дівчині – ще й мак червоний в косах – десть далеко! Молоді планети!* (Павло Тичина); *Бийте в дзвін, бийте в дзвін на тривогу, щоб збудився малий і великий, щоб до праці метнувся усякий, щоб не було на рятунок пізно, – бийте в дзвін, бийте в дзвін, на тривогу* (Богдан Лепкий). Детермінантний підрядний зв'язок виявляє слабший характер порівняно з прислівним підрядним типом синтаксичного зв'язку, який репрезентує тісніше поєднання компонентів. Зв'язок між предикативними частинами в складнопідрядних реченнях детермінантних є непередбачуваним і необов'язковим: у головній частині відсутні синсемантичні компоненти, які валентно зумовлюють, прогнозують підрядну частину, а залежна частина є факультативною. З урахуванням двох різновидів детермінантного синтаксичного зв'язку в сучасній українській літературній мові виокремлюють два типи складнопідрядних речень розчленованої структури – складнопідрядні речення розчленованої структури з власне-детермінантним синтаксичним зв'язком і складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантно-кореляційним синтаксичним зв'язком.

2. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ З ДЕТЕРМІНАНТНИМ ВЛАСНЕ- ДЕТЕРМІНАНТНИМ ТИПОМ СИНТАКИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ

Складнопідрядне реченням детермінантного власне-детермінантного типу – це така розчленована конструкція, у якій факультативна непередбачувана підрядна предикативна частина пов'язується з усією головною приреченнєвим типом синтаксичного зв'язку здебільшого за допомогою гіпотактичних функціональних сполучників.

На семантико-синтаксичному рівні складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантними (власне-детермінантного характеру) підрядними предикативними частинами розподіляють на адвербіальні – локативні (місця), темпоральні (часу), кондиціональні (умови), каузальні (причини), концесивні (допустові), фінальні (мети), компаративні (порівняльні), консекутивні (наслідку), напр.: *Коли я глядів дитиною на мамині очі, як по них сунулися тихесенько пречисті хмарки щастя, – я був щасливий* (Василь Стефаник); *Якби зірким спромігся оком ти в докінченості цілість охопити, то знав би, що прямуси до мети, яка у вічності буде світити* (Юрій Клен); *Аероплани й усе довершенство техніки – до чого це, коли люди одне одному в вічі не дивляться?* (Павло Тичина); *Епітет серед них [слів поезії] – як напасть: уродиться, де й не чекав, і тільки ямби та анапест потроху бережуть устав* (Михайло Драї-Хмара); *Під вікном моїм жовтий буркун Сумував, що вечір прийшов, Що день віддає ключі* (Володимир Свідзинський); *І ходили вони [коні] з одного кінця ниви на другий, затулені курявою, а борони кусали землю, гаркотіли, роздривали її, аби зернові вчинити м'яке ложе* (Василь Стефаник); *Оці мандрівки, дальні і безкраї, І, може, іншого шляху немає, Щоб з хаосу душі створити світ* (Юрій Клен), і под.

2.1. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з локативною підрядною предикативною частиною

Складнопідрядне речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною локативною – це така конструкція, підрядна частина якої містить вказівку на місце, напрямок, простір або на вихідний пункт дії, процесу чи стану головної, напр.: *І де ми не пройшли, нас радо зустрічали, і навіть вітер нам доріг не замітав* (Володимир Сосюра); *А коли заходила ніч, коли темрява*

заливала геть-чисто все і ставало так темно, як він ще ніколи не бачив, він зупинявся і спав, де випадало (Іван Багряний).

Залежна предикативна частина поєднується з усією головною лише за допомогою сполучних слів-займенникових прислівників з просторовою семантикою *де, куди, звідки* (*звідкіль, відки, відкіль, відкіля*) і відповідає на питання *де?, куди?, звідки?*, напр.: *Трава росте, де захоче* (Павло Тичина); *Де кров текла козацька, трава зеленіє* (Тарас Шевченко).

Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною місця, залежно від семантико-синтаксичних відношень, поділяють на 1) складнопідрядні речення із залежною частиною локалізації (статичні) і 2) складнопідрядні речення направленості/спрямування (динамічні):

1) конструкції, у яких підрядна частина вказує на локалізацію, у своїй структурі мають засіб зв'язку *де*: *По вечері молоді поснули, де хто впає* (Іван Багряний); *Дорош же йшов, підібравши по-жіночому шинелю, обережно ставив маленькі хромові чобітки, де сухіше, мабуть, боявся промочити ноги* (Григорій Тютюнник) тощо;

2) з-поміж складнопідрядних речень динамічних у свою чергу виокремлюють: а) складні речення з підрядною частиною напряду із сполучним словом *куди*, яке досить часто ускладнюється заперечною часткою *не* (*Та куди не глянеш, впади чорноземи...* (Павло Усенко) та б) речення з підрядною частиною вихідного пункту. Тут функціонує сполучний компонент *звідки* (*звідкіль, звідкіля*): *Хилилися густі лози, звідкіль вітер віє* (Володимир Сосюра) й под.

Порядок частин не фіксований – підрядна предикативна може посідати будь-яку позицію: *Де непроглядна блимала покора Іще, здається, позавчора, – Сіє творчість, гордість, молодість На світлім перехресті поколінь* (Максим Рильський) й ін.

Складнопідрядні речення локативні детермінантного типу потрібно відрізнити від складнопідрядних речень місця прислівного типу – складнопідрядних речень з прислівно-кореляційним (займенниково-співвідносним) синтаксичним зв'язком з підрядною адverbіальною предикативною частиною і складнопідрядних речень з власне-прислівним синтаксичним зв'язком з валентно зумовленою підрядною предикативною частиною, пор.: *Де общее добро в упадку, забудь отца, забудь і матку, лети повинність іправлять* (Іван Котляревський) — *Там, де гори і долини, Де*

гуляє вітровій, – Там цвіте краса-країна З дивним ім'ям Сльозотий (Василь Симоненко); Ми підем, де трави похилі, Де зорі в ясній далині (Андрій Малишко) й под.

Як відомо, сполучні слова *де*, *куди*, *звідки* поширені й у структурах з підрядною предикативною частиною валентно не зумовленою атрибутивною прислівного типу, проте підрядна, поєднуючись із субстантивом головної частини, передає синкретичні – атрибутивно-адвербіальні – семантико-синтаксичні відношення, напр.: *Самотній Бульба, як корабель у морі, мчить степом, де так недавно тішили йому серце його синочки, і небо, і безмежна просторіль* (Олександр Довженко); *Ешелон зупинився на роз'їзді, звідкіль розходилися колії* (Петро Панч); *Дорогою з Полтави, звідки тільки-но проїхали мотоциклісти, рухалася величезна колона машин* (Григорій Тютюнник) тощо.

Серед підрядних локативних конструкцій розчленованої структури як нерегулярні виступають складні речення, у яких залежна предикативна частина поєднується з детермінантною обставиною місця, напр.: *Віддалік, де розкинулося село, куріли з бовдурів дими, і стояли вони прямовисне, немов повітряні драбини* (Валерій Шевчук).

2.2. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з темпоральною підрядною предикативною частиною

Складнопідрядним реченням з підрядною предикативною частиною темпоральною називається таке складне речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з обставинною підрядною частиною, яка вказує на означену/ неозначену тривалість часу, фази перебігу явищ, відношення одночасності/ різночасності тощо, напр.: *Коли сумовитим дзвоном Осіння блакить загуде, Те полум'я стане червоним і тихо на землю впаде* (Дмитро Павличко); *Григорій постояв тихенько, поки пес зник, а тоді пішов швидко в протилежний бік...* (Іван Багряний); *Як тільки насувалась ніч, – село пірнало в темряву і тишу* (Григорій Тютюнник) й ін. Підрядна предикативна частина, відповідаючи на питання *коли?*, *відколи?*, *доки?*, *поки?*, *як довго?*, *з якого часу?*, *протягом якого часу?*, *до якого часу?*, *до яких пір?*, *на який час?* та ін., приєднується до всієї головної за допомогою синтетичних й аналітичних сполучних засобів – сполучників і сполучних слів: *коли*, *відколи*, *доки*, *поки*, *аж*, *аж поки*, *допоки*,

як, якже, як тільки, як тільки-но, тільки, тільки-но, тільки що, ледве, лиш (лише), скоро, щойно, у той час як, у міру того як, після того як, перед тим як, до того як, з того часу коли, з того часу як, з тих пір як, напр.: Коли вона кидала чорні коси на пружні груди і пливла селом з санкою на плечі, хлопці божеволіли (Василь Симоненко); Доки зірниця тиха і бліда вгорі погасить ранішню лампаду, до мудрих книг схиляються на раду юнацький вус і сива борода... (Євген Плужник); Ти зवेश мене, й на голос милий твоїй З гарячою любое'ю я долину, Поки живуть думки в душі моїй, Про тебе, ненько, думати не кину (Володимир Самійленко); Так і пролежав він з відкритими очима, аж поки не побачив за вікном вранішнє світло (Олександр Жовна); Як я малим збирався навесні Піти у світ незнаними шляхами, Сорочку мати вишила мені Червоними і чорними нитками (Дмитро Павличко); – Треба, – говорить, – залізти опівночі на горище і, як тільки проспівують перші півні, прикласти вухо до деревини. Котра загуде, то й громова (Григорій Тютюнник) ...він прийняв мене одразу, як тільки-но черговий біля вхідних дверей доповів по телефону, що такий-то й такий проситься до нього, до майора, на розмову (Роман Федорів); Після сніданку, щойно всі розійшлися на місця, дівчина заходилася прибирати кімнату (А. Яна); Після того як Оксен одружився проти волі старого і батько вигнав його з хати, Оксен не заглядав до нього у двір (Григорій Тютюнник); В міру того як він голодніє і слабіє від утоми, його думки робляться сумніші (Іван Франко) тощо.

Підрядна предикативна частина щодо головної може посідати будь-яку позицію: препозицію – Коли тебе сурма своєї туги Покличе знов у дальній рідний край, Де ждуть тебе безчестя і наруга, Слова над пеклом Дантовим згадай... (Юрій Клен); інтерпозицію – З того часу кожної суботи, як тільки степова дорога огорталася сутінками, вибігала Олена за царину, з хвилюванням очікувала, доки появиться парубоцька постать в жовтій імлі залитого місячним сяйвом степу (Григорій Тютюнник); постпозицію – Я буду на світі, Допоки незнане світло В обличчі твоєму світить (Дмитро Павличко).

Часові залежні частини виражають різні семантичні відтінки щодо визначення темпоральності:

1) одночасність – дія головної і підрядної предикативних частин відбувається одночасно: Яка це радість взятися вперше весною за весло, коли ріка перегортається в сонці, повногруда і свіжа, сповнена сил і здоров'я (Олесь Гончар). Основною формою вираження одночасності зазвичай виступають дієслова недоконаного виду у формі індикатива – теперішнього, минулого або

майбутнього часу, підрядна частина поєднується з головною за допомогою сполучників *коли*, *як*, напр.: *Дзвенять німою тугою ліси, Коли їх ніч тремтлива обнімає / від очей у ревності ховає Принади їх первісної краси* (Василь Симоненко); *Як жадібно ти ловиш, темнозора, Пливке, як пух, летюче листя слів, Коли дзвінки дощі моїх рядків Шумлять, немов осінні осоки* (Юрій Клен); *Чому ж стоїш без руху ти, Коли весь світ співає?* (Олександр Олесь); *Коли звалювали першого дуба – на хлопців дрібним холодним дощем бризнула роса* (Григорій Тютюнник); *О, скільки раз по місту “чорний ворон” Шугав, зі сну хапаючи людей, Коли вставала пільма чорним бором, Зітхаючи пащеками ночей!* (Юрій Клен);

2) різночасність: а) передчас – дія підрядної частини передує дії головної, напр.: *До Вишневого хутора прибули, як зайшло сонце* (Григорій Тютюнник); *Щойно за Дніпром виткнулось сонце, в Січі раз, і вдруге, і втретє стрельнула гармата* (Петро Панч); б) післячас – дія підрядної частини відбувається після дії головної, напр.: *Уже зовсім розвиднілось, коли вони прибули в Лиманське* (Олесь Гончар); *Коли він зайшов у хату, Сергій уже спав* (Григорій Тютюнник).

Семантика різночасності передається за допомогою як різновидових, так і одновидових форм предикатів головної і підрядної частин. У реченні *Коли помер кривавий Торквемада, Пішли по всій Іспанії ченці, Зодягнені в лахміття, як старці, Підступні пастухи людського стада* (Дмитро Павличко) семантико-синтаксичні відношення передчасу виражено дієсловами доконаного виду головної і підрядної частин; а в конструкції *Бринять живою радістю ліси, Як ранок спалахне на небокраї...* (Василь Симоненко) різночасність оформлено в підрядній частині дієслівним предикатом доконаного виду, а в головній – недоконаного;

3) часову межу – підрядна частина вказує на межу тривання дії (стану) головної частини (її початковий або кінцевий момент): *Виспівує та щебече, поки місяць зійде, Поки тії русалоньки з Дніпра грітись вийдуть* (Тарас Шевченко); *Доки хлопці підобідували, сонце підбилося ще вище* (Григорій Тютюнник); *Горять багряні вечори, аж доки місяць встане* (Андрій Малишко). Формальними показниками часової межі є сполучники і сполучні слова *поки*, *аж поки*, *доки*, *аж доки*, *допоки*, *відколи*, *як тільки*, *як тільки-но*, *тільки що*, *скоро*, *ледве*, *з того часу як*, *до того часу як*, а семантико-синтаксичні відношення між частинами передаються предикатами, вираженими різними дієслівними формами недоконаного/ доконаного виду, напр.: *Залізо й дерево аж співали в діда, поки сила не повиходила з його рук* (Михайло

Стельмах); ...Сергійко, як тільки зринав із дому, забував про материні накази і запотиличники, робив своє: нищив по чужих городах та садках, драв сорочачі гнізда, бився з діворою, дразнив собак, – одним словом, робив усі ті збитки, які присущі всім дітям його віку (Григорій Тютюнник); Як тільки він увійшов у величезний кабінет із великими світлими вікнами і до блиску натертою підлогою, його охопила така нестерпимість і страх перед цією розкішшю, що він став біля дверей і не наважувався ступити кроку (Григорій Тютюнник); Зник зник відразу, як тільки-но перейшов кладку... зник не з очей, бо ми вже на кладці його не бачили, він зник із нашого надслуховування (Роман Федорів) й ін.

Підрядна темпоральна предикативна частина формально може взаємодіяти з окремими (переважно детермінантними) адвербіальними членами речення (пор. аналогічні утворення серед складнопідрядних речень розчленованих локативного типу), проте такий зв'язок кваліфікуємо як детермінантний, а речення зараховуємо до конструкцій розчленованої структури, напр.: Уночі, Як Чумацький Шлях срібlistу куряву простеле, Вийди на Дніпро! (Павло Тичина); Вночі, коли Тюха захріп у своєму кублі, Сивоок крадькома вийшов з хижі, знайшов припасеного ще за дня обапола, потяг його до комори (Павло Загребельний); Весною, коли в небі з'являлися перші ключі птахів, на землі України вдиралися розбійницькі орди кримських татар (Роман Ратушний) тощо.

У складнопідрядних реченнях з підрядною часу основна семантика темпоральності може ускладнюватись додатковими адвербіальними відношеннями – кондиціональними, фінальними, каузальними тощо: Тануть, в'януть сніги, Як крізь хмари летючі Гляне сонце блискуче... (Олександр Олесь); І тільки ти в кімнату підеш з танку, Погасне тихо й журно свято скрізь... (Олександр Олесь); Мабуть, чуючи нюхом мою плебейську породу, Рекс недолюблював і мене, і незважаючи на мої часті відвідини, завжди сердито гарчав, тільки-но з'являлась у дворі моя постать (Борис Антоненко-Давидович).

З-поміж речень із синкретичними семантико-синтаксичними відношеннями функціонують такі конструкції, у яких підрядна предикативна частина виступає з адвербіально-об'єктним (темпорально-з'ясувальним) значенням, напр.: ...Старі часто говорили, що пора Марка до школи дати, та все ждали, доки йому сім літ скінчиться (Тарас Шевченко); Редакція.. журналу.., певне, чекає, аж я пошлю передплату, і через те мені книжок не посилає (Леся Українка); Шахай зустрів його, стоячи на пероні, тримаючи

руки за спиною: такий вигляд має вчитель, коли він стоїть в кімнаті й вибачливо чекає, доки розсядуться учні (Юрій Яновський); Стало тихо довкруг, лиш вугілля димками курилось, І чекала я в страсі, аж довга хвилина мине... (Оксана Забужко); Гість підводить голову і з легкою посмішкою чекає, доки Андрій перепитає (Володимир Пузій); ...стали заганяти своїх противників у глухий кут, а дали їм ще трохи подихати, але вона не хотіла чекати, поки геть держава така перестане існувати і зчезнуть ці смішні кордони... (Василь Кожелянко). Залежна, поєднуючись із головною за допомогою гіпотактичного сполучника *аж*, вказує на часову визначуваність усієї головної частини й водночас виконує функцію об'єктної синтаксеми при валентно зумовленому предикатові *чекає*.

Складнопідрядні речення з підрядною предикативною частиною темпоральною розчленованої структури не слід сплутувати із складнопідрядними реченнями нерозчленованої структури прономінативно-співвідносного різновиду, у яких залежна частина корелює із дейктичними релятами займенникового/ прислівникового типу, пор.: *Найстрашніше, мабуть, тільки тиша карає, Коли поруч з тобою повзе по житті* (Василь Симоненко) — *Але, гадаю, крім мене, його настанов ніхто не чув у цьому залі, вже відтоді, як застигли два погляди на темній шибі старої облупленої рами, де, крім них, ще тьмяно миготів вхідний ліхтар* (Олександр Жовна); *Не встанемо, братове, із коня, Доки не стане в полі нашим чисто* (Микола Вінграновський) — *Я житиму доти, Допоки горіти буде Долоні твоєї дотик* (Дмитро Павличко) й под.

2.3. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною кондиціональною (умови)

Складнопідрядним реченням з підрядною предикативною частиною умови називається таке складне речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з адвербіальною підрядною частиною, яка вказує на реальну чи ірреальну умову, за якої відбувається чи може відбуватися дія в головній. Напр.: *...Страшніше смерті, як нема де вмерти. Коли для всіх однаково ти свій, чужим для всіх лишаючись одначе* (Борис Олійник); *Коханий любить не захоче тебе, коли ти не любиш Вкраїну* (Володимир Сосюра). Підрядна частина, відповідаючи на питання *за якої умови?*, поєднується з усією головною за допомогою

сполучників *якщо, якщо б, коли, коли б, раз, як, якби, якже, аби, чи, якщо...то, коли...то, коли б...то, якби...то, як...то*, напр.: *Якщо я впаду, — неєврятоваки пісня, задушена пісня в петлі захрипить!* (Ліна Костенко); *Пошли мені, Боже, хоч ворога, коли друга послати жаль* (Василь Симоненко); *Вигадка не вигадка, а я розумію так: будь ти вчений чи сто раз професор, а від простого народу не верни, раз він тебе в люди вивів* (Григорій Тютюнник); *Як би зраділа зараз мати, коли б могла почути ці голоси, такі ж, як і влюбому їй Переяславі, побачити цю жінку в старих кирзових чоботях, що пропонує всім свої „огірочки“!...* (Борис Антоненко-Давидович); *Як б'ється серце в хвилюванні, Співай про згублений свій рай* (Грицько Чупринка); *Над вежами Вірменського собору вітер сік сиві патли хмар. Якби котрусь з цих мандрівниць опустити до стін собору, вона б злилася кольором із старовинними стінами* (Роман Андріяшик); *Якже до тебе знову прилину, забудем горе в тую годину* (Нар. тв.). Як нерегулярний виступає парний сполучник *а що...то*: *Он уже помітили його роботу розумні люди, уже й молоком дарують, бо він таки руки не жаліє і не з лінивих, а що трохи сонько, то що ж поробиш?* (Григорій Тютюнник). Зазвичай сполучники стоять на початку підрядної предикативної частини, проте деколи можуть виступати в інтерпозиції залежної, пор.: *Як мовчанням душу уяремлю, то який же в біса я поет?!* (Ліна Костенко) — *Солов'єм якби я став, то любов свою до тебе я б на весь світ проспівав* (Володимир Сосюра). Порядок частин вільний, тобто складнопідрядне речення з детермінантним власне-детермінантним типом зв'язку з підрядною предикативною частиною умови характеризується гнучкістю структури: залежна частина щодо головної може бути пре-, пост-, рідше — інтерпозиційною, напр.: *І коли ми не постигнемо краси, ми ніколи не зрозуміємо правди ні в минулому, ні в сучаснім, ні в майбутньому* (Олександр Довженко); *Я дав би їй років дев'ятнадцять, якби не ластовиння і невинна веселість обличчя, які робили її молодшою* (Роман Андріяшик); *У відкритім бою, якщо поранено, то тебе врятують товариші* (Олесь Гончар). Якщо підрядна частина умови посідає препозицію, то в головній функціонує корелятивний сполучник *то*: — *Коли б не ми, то й ви б не шелестіли, — коріння загули із-під трави* (Леонід Глібов); *Голос старого тремтів і зворушливо хрипів; коли б не присмерк, що майже зовсім заволік усю кімнату, то, певно, на його очах можна було б побачити сльози* (Борис Антоненко-Давидович); *Якби я втратив очі, Україно, То зміг би жити, не бачачи ланів, Поліських плес, подільських ясенів, Дніпра, що стелить хвилі, наче сіно*

(Дмитро Павличко); *Хоча як інші книги погортай, то перший цар був скіфський Таргітай* (Ліна Костенко) тощо.

Умовна семантика головної предикативної частини може посилюватись частками *тільки, тільки-но, лише, виключно*, які поєднуються із сполучниками, напр.: *Як тільки циганка сотворила тее ворожбитство, в баби лице почорніло, з рота виступила піна і стало їй так тристи, що місця собі не знайде* (Григорій Тютюнник); *А нам ні... ми відразу стаємо націоналістами, як тільки-но починається розмова про патріотизм* (Роман Федорів); *Бог єдиний для всіх народів, і приймає він молитви з різних храмів і різними мовами, аби тільки вони були щирими, аби тільки до них не діткнувся бруд користолюбства* (Роман Іваничук).

З-поміж складнопідрядних речень з підрядними умовними виокремлюють два різновиди: 1) складнопідрядні речення реальної умови; 2) складнопідрядні речення ірреальної умови.

Підрядна предикативна частина складнопідрядного речення реальної умови вказує на дійсну, можливу дію, про яку йдеться в головній. У таких конструкціях залежна частина поєднується з усією головною за допомогою сполучників *якщо, коли, як, раз, рідше – аби*: *І якщо впадеш ти на чужому полі, Прийдуть з України верби і тополі, Стануть над тобою, листям затріпочуть, Тугою прощання душу залоскочуть* (Василь Симоненко); *Справді, кому потрібні якісь ікони, коли гинуть цілі держави?* (Павло Загребельний); *Народ сам собі скує долю, аби тільки не заважали* (Михайло Коцюбинський). Предикати головної і підрядної частини в конструкціях реальної умови виражаються здебільшого особовими дієслівними формами індикатива, імператива, рідше – безособовими дієсловами чи інфінітивом: *Коли ти любиш рідний край, радій, співай!* (Платон Воронько); – *Якщо ми здійсним ці статті угоди, – дозорці гомоніли на валу, – то й цей останній острівок свободи – Полтавщина – потрапить в кабалу!* (Ліна Костенко); *Все можуть зробити людські руки, коли захочуть* (Григорій Тютюнник); *Як батька покинеш, то й сам загинеш* (Нар. тв.); *Не плач, кумо, за коромислом, як відра згубила* (Нар. тв.); *Аби нам у гори дістатись, я тебе там вигою, брате* (Леся Українка); *Обіцявся чорнобривий, коли не загине, обіцявся вернутись* (Тарас Шевченко).

У складнопідрядних реченнях з ірреальною умовою підрядна частина вказує на умову, яка не здійснюється і не може бути здійсненою, а висловлене в головній предикативній частині сприймається як ймовірне, бажане. Засобами зв'язку в складнопідрядних конструкціях ірреальної

умови виступають сполучники *якби, коли б, аби*, напр.: *Які б то звуки розітнулись, Коли б ви дивних струн торкнулись!*... (Олександр Олесь); *Якби мені черевики, то пішла б я на музики* (Тарас Шевченко); *Пам'ять могла б убити нас, коли б не мала рятівної властивості забувати* (Леонід Первомайський); *Якби я була принцесою, я б тут побудувала замок* (Григорій Тютюнник); *Якби в кожному кільчилася поезія... тисячі, мільйони поетів заселили б землю* (Роман Федорів); *Аби мені черевики, то пішла б я на музики* (Нар. тв.). Характерною ознакою складнопідрядних речень з ірреальною умовою є те, що в головній (більшою мірою) і підрядній частинах поширені предикати (переважно аналітичні) умовного способу, а сполучні засоби (складні) у своїй структурі мають елементи *б (би)*, напр.: *Якби фортуна не була сліпою, хіба б лежав той грек на дні Суною* (Ліна Костенко); *Якби я турбувався лиш про себе, вже б онімів давно від самоти* (Дмитро Павличко); *Коли б знав, де впадеш, то соломки підстелив би* (Нар. тв.); *Тебе я слухала б довіку, куме мій, аби б хотів співати* (Леонід Глібов); *Якби-то далися орлині крила, за синім би морем милого знайшла* (Тарас Шевченко).

Залежно від відсутності/ наявності додаткових семантико-синтаксичних відношень у структурі складнопідрядних речень із залежною предикативною частиною умови, виокремлюють декілька різновидів з-поміж цих конструкцій: 1) складнопідрядні речення детермінантного власне-детермінантного типу зв'язку з підрядною предикативною частиною власне-умовною (асинкретичною, без супровідних додаткових семантичних нашарувань); 2) складнопідрядні речення детермінантного власне-детермінантного типу зв'язку з підрядною предикативною частиною невластиве-умовною (синкретичною, з супровідними додатковими семантичними нашаруваннями).

1. Складнопідрядне речення з власне-умовною підрядною предикативною частиною (асинкретичні) характеризується тим, що у них залежна виражає тільки семантику умови без додаткових супровідних значеннєвих нашарувань, напр.: *Якщо вибирати між красою і правдою, я вибираю красу* (Олександр Довженко); *Якщо для когось вирощу надію, то у житті таки я щось зумів* (Вадим Крищенко).

2. Складнопідрядні речення з невластиве-умовною підрядною предикативною частиною – це такі конструкції, у яких виражаються синкретичні семантико-синтаксичні відношення. Речення з синкретичними семантико-синтаксичними відношеннями у свою чергу диференціюють на:

1) умовно-темпоральні: *Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява* (Олександр Довженко); *Коли чоловік пише для себе, виливає своє*

горе й радощі, то йому легше стає (Михайло Коцюбинський). У такому різновиді поширені сполучники підрядності *коли, якщо*. Складні конструкції із синкретичними семантико-синтаксичними відношеннями умовно-темпоральними можуть передавати семантику одночасності, утворювану однаковими видо-часовими й способовими формами предикатів головної і залежної частин (*Коли орел кидається до бою, він ховає своїх дітей* (Юрій Яновський), й різночасності (послідовності), утворювану здебільшого різними формами предикатів чи однаковими доконаного виду (*І якщо впадеш ти на чужому полі, Прийдуть з України верби і тополі* (Василь Симоненко);

2) умовно-допустові: *Якщо й писав, сику, то не ми твої листи читали* (Андрій Головка). Таке речення можна легко трансформувати в складнопідрядне речення детермінантного типу з підрядною предикативною частиною допусту (*Хоча й писав, сину, проте не ми твої листи читали*);

3) умовно-каузальні: *Раз добром нагріте серце, вік не захолоне* (Тарас Шевченко); *Як не буде птахів, то і людське серце стане черствим* (Михайло Стельмах). Підрядна предикативна частина, окрім основної умовної семантики, виражає додаткову семантику каузальності, а тому її можна легко перетворити на підрядну причини: *Як не буде птахів, то і людське серце стане черствим* → *Людське серце стане черствим, бо не буде птахів*;

4) умовно-наслідкові: *Зателефонуй мені, якщо тобі набридне самотність* (Олекса Чорногуз). Семантико-синтаксичні синкретичні відношення умовно-наслідкові реалізуються в конструкціях, у яких підрядна предикативна частина пов'язується з усією головною за допомогою гіпотактичного сполучника *якщо*.

2.4. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною каузальною (причини)

Складнопідрядним реченням з підрядною предикативною частиною каузальною називається таке складне речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з обставинною підрядною частиною, яка вказує на причину або містить обґрунтування того, про що сказано в головній, і відповідає на питання *чому?, через що?, з якої причини?*, напр.: *Від нього [золотого гомону] грози, пролітаючи над містом, плачуть, – Бо їх не помічають* (Павло Тичина); *Мене здогаляє сам хрест вогняний. Пекучий, палючий – на всі небеса, І падає*

з нього вогненна роса, Бо небо роздерто, і думи роздерті, Три чисниці, може, лишилось до смерті, Той огненний хрест, а на ньому і в нім Палає мій син у кільці вогнянім, Бо атомні цвяхи засаджено в руки, Бо губи горять од пекельної муки... (Іван Драч). Підрядна частина поєднується з усією головною за допомогою сполучників *бо, щоб, з тим що, оскільки (оскільки), що, адже, позаяк, тому що, через те що, завдяки тому що, з тієї причини що, унаслідок того що, від того що, у силу того що, на тій підставі що, а що...то*, напр.: *Але не бійся прикрого рядка. Прозрінь не бійся, бо вони як ліки. Не бійся правди, хоч яка гірка, не бійся смутків, хоч вони як ріки. Людині бійся душу ошукать, бо в цьому схибиш – то уже навіки* (Ліна Костенко); *А більший меншого кусає та ще й б'є – з тим що сила є...* (Леонід Глібов); *Мовна семантика має об'єктивний характер, оскільки вона є результатом пізнання об'єктивної дійсності* (Віталій Русанівський); *Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твоєю м'яку, веселу, сиву воду* (Олександр Довженко); *Основу такої спеціалізації, очевидно, створює значення слова, адже воно коригує вживання слова у відповідних граматичних функціях* (Іван Вихованець); *Боїться смерті, тому що нема за що вмирати* (Олександр Довженко); *А що кращого діла за нафту і земний віск на той час не було, то й він піддався тій гарячці. Забрав жінку з дітьми і поїхав у „галицьку Каліфорнію”* (Роман Горак). Складнопідрядні речення з цими сполучними засобами структурують конструкції з власне-причиновими (асинкретичними) семантико-синтаксичними відношеннями. Поряд із згадуваними елементарними складнопідрядними реченнями каузальними в українській мові функціонують речення, у яких підрядні предикативні частини причини поєднуються з головною за допомогою сполучників *мов, наче, ніби*, пор.: *Не сумуй, що врода Опадає з личка; Не сумуй: то шкода дуже невеличка. А журиш, що марно Гине сила краща...* (Павло Грабовський) — *Ллється море, плеще в берег, б'ється в сірі скелі, мов з кайданів хоче вийти* (Олександр Олесь). Такі речення містять ірреальну причину, на основну каузальну семантику тут нашаровується додаткове значення порівняння. Маємо складнопідрядне речення детермінантного власне-детермінантного типу з підрядною предикативною частиною синкретичною каузально-компаративною.

Складнопідрядне речення детермінантного власне-детермінантного типу з підрядною предикативною частиною причини характеризується гнучкістю структури – залежна предикативна частина може посідати будь-яку позицію, стояти в пре- чи постпозиції: *А що їм добре, то забули про мене* (Марко

Вовчок); *І тільки при людях, мабуть, дерева тремтять від жаху, бо кращих із них поведуть ні за що ні про що на плаху* (Ліна Костенко). Тільки підрядна предикативна частина, яка поєднується з головною за допомогою сполучника *бо*, є фіксованою, із сталим закріпленим порядком складників. Вона завжди виступає постпозиційною щодо головної, напр.: *Перед гніздом з рибиною в зубах випірнула ондатра, ненажерливо подивилася на гусака, бо ондатра знала – гусак лишився з малим сам* (Микола Вінграновський); *Нам з тобою видно по дорозі, бо ішли й нікуди не прийшли* (Ліна Костенко). Предикативна частина із синкретичною причиново-порівняльною семантикою в поетичному мовленні може виступати і як інтерпозиційна – *Летять, мов сила їх незрима підганяє, птахи із вирію* (Максим Рильський).

З-поміж складнопідрядних речень цього типу виокремлюють складнопідрядні каузальні речення односуб'єктні і складнопідрядні каузальні речення двосуб'єктні:

1) в односуб'єктних каузальних складнопідрядних реченнях дія (стан) головної і підрядної частин стосується одного (того самого) суб'єкта дії (стану), напр.: *Ярема гнувся, бо не знав, не знав, сіромаха, що вирости крила* (Тарас Шевченко); *Тяжко несемо через усю історію хрест своєї долі, бо й досі у складних боріннях здобуваємо собі на власній землі і рідну школу, і незалежну Україну* (Яків Гоян); *Гнів скрізь недоречний, а більш за все у справі справедливій, тому що затемнює і каламутить її* (Віктор Близнець);

2) у двосуб'єктних каузальних складнопідрядних реченнях дія (стан) головної і підрядної частин стосується різних суб'єктів дії (стану), які на формально-синтаксичному рівні зазвичай виконують функцію підмета, напр.: – *...Минай людські стежки, дитино, бо там не ходить воля, – там жура тягар свій носить* (Леся Українка); *Чумаки не любили заліза, бо воно, казали, притягає грім* (Олександр Довженко); *Там батько ходить з сонячним чолом, бо сонце чуб на промені позичило* (Іван Драч); *Його цікавили зорі, оскільки вони були об'єктом мрій про міжпланетну, а може, й міжзоряну подорож* (Микола Трублаїні).

2.5. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною концесивною (допусту)

Складнопідрядним реченням з підрядною предикативною частиною допусту називається таке складне речення розчленованої структури з

детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з адвербіальною підрядною частиною, у якому сказане в головній відбувається всупереч тому, чого слід би було сподіватися чи очікувати, виходячи зі змісту підрядної частини. Підрядна предикативна концесивна відповідає на питання *незважаючи на що?, всупереч чому?* і поєднується з усією головною за допомогою простих і складених сполучників *хоч, хоча, хай, нехай, дарма що, правда, чи, всупереч тому що, незважаючи на те що*, а також сполучних слів, ускладнених частками – заперечною *не* (здебільшого) чи підсилювальною *хоч: скільки, хто не, що не, який не, як не, скільки не, коли не, куди не, де не; хоч хто, хоч який, хоч як, хоч скільки* та ін., напр.: *І хоч життя послало йому калюжу замість океану, душа в нього була океанська* (Олександр Довженко); *Хай неживий в земнім житті – Ще й досі чую грози музик В моїй могильній самоті* (Євген Маланюк); *Любити свій народ і в тій любові Ходити, наче кінь у хомуті, – Дарма що день у день гризе до крові, Здуває горб на гордому хребті* (Дмитро Павличко); *Старі люди скільки живуть, а такого не бачили* (Михайло Коцюбинський); *Скільки б не судилося страждати, все одно благословлю завжди день, коли мене родила мати...* (Василь Симоненко); *Як не говоріть, а душу треба будити: кого поезією, кого плачем, криком, молитвою* (Роман Федорів); *І все, куди не йду, холодні трави снігуться* (Володимир Сосюра); *І де б я не був за далекою даллю, тебе, Україно, завжди пізнаю...* (Андрій Малишко) й под. Більшість із названих сполучних засобів стоять на початку підрядної предикативної частини допусту, проте деякі з них, подібно до сполучників умови, можуть так само виступати в середині підрядної частини, напр.: *Наші хлопці хоч і заснули було, так не можна ніяк вележати* (Григорій Квітка-Основ'яненко). Гіпотактичний допустовий сполучник *чи* функціонує і як повторювальний, поєднуючи однорідні супідрядні предикативні частини з головною детермінантним зв'язком, напр.: *Чи прийде час веселий, Чи прийде зла година – Я все тебе згадаю, Що ти моя єдина* (Роман Купчинський). Повторювальними можуть виступати й інші засоби зв'язку – сполучники *хоч, хай*, ускладнені частками сполучні слова *як не, хоч як*, напр.: *Хай літають вітри, хай сміються громи, – Ми не звернем з своєї дороги...* (Олександр Олесь); *Хоч ніжку натрудив, хоч крилечко прим'ялось, одначе вирвався і полетів* (Леонід Глібов); *Як не радів своїм думкам Йонька, як не жибонів до того щиглика, що так і вичичикував у його грудях, а спокою у його житті не було* (Григорій Тютюнник); *Хоч як журився батько по матері, хоч як шанував її пам'ять, та мусив оженитися вдруге* (Борис Антоненко-Давидович).

Підрядна предикативна частина допусту щодо головної може посідати будь-яку позицію: стояти перед нею (на початку речення) – *Хоч весна й холоднуватя, але без капелюха високий, ставний чоловік має навіть романтичний вигляд* (Володимир Дрозд), після неї (в абсолютному кінці речення) – *В неволі тяжко, хоча й волі, сказати по правді, не було* (Тарас Шевченко) чи розчленовувати її – *Гості, хоч вони були перевтомлені і змокли від проливної дощу, привезли з собою бадьорість* (Натан Рибак).

Якщо підрядна частина препозиційна, то в головній досить часто виступають сурядні протиставні сполучники *а, та, але, зате, проте, однак (одначе), так, все ж*: *І хай відносин наших світ погасне, А спогади все ж будуть жити в мені...* (Олександр Олесь); *І хоч душа не сприймала Ромчин цинізм, невибагливість, але якось і не уявляв себе Микола без цього приятелювання, без орлянченкових дотепів, скепсису та в'їдливих парадоксів* (Олесь Гончар); *Хоч там нема того, що є деінде, зате є те, чого нема ніде* (Ліна Костенко); *І хоч на кедрах та ліщині було сила горіха, проте вивірки місцевої було мало* (Іван Багряний); *І хоч я намагався нічим не виказати свого внутрішнього стану, однак старий їхній помітив моє самопочуття, скоріше не помітив, а відчув* (Олесь Гончар) тощо. У поетичному мовленні протиставний сполучник може стояти і в препозиційній головній частині, напр.: *Але він теж не так собі гречин, хоч взяв за душу невідомо й чим* (Ліна Костенко). Паратактичні протиставні сполучники разом з усіма сполучниками підрядності умови, крім *незважаючи на те що*, та сполучними словами-займенниками/займенниковими прислівниками утворюють пари – *хоч (хоча, хай, нехай, дарма що) ... а (та, але, зате, проте, однак, одначе, все ж); хто не (що не, який не, як не, де не, куди не, звідки не, коли не, скільки не, хоч хто, хоч який, хоч скільки) ... а (та, але, зате, проте, однак, одначе, все ж)*.

Складні речення розчленованої структури з підрядною предикативною частиною допусту поділяють на односуб'єктні й двосуб'єктні:

1) односуб'єктні – предикати головної й підрядної частин стосуються того самого суб'єкта. Напр.: *Йдуть люди жовтих міст, і їхні очі сяють, хоч смуток вглиб ховають, мов гірке насіння* (Богдан-Ігор Антонич); *Хоч знає, що морози, серце вірує проте і ліктями ужитку правди ще не мірить* (Богдан-Ігор Антонич) та ін.;

2) двосуб'єктні – предикати і головної, і підрядної частини стосуються різних суб'єктів: *Дарма що сніг хрумкотить під ногами, але весна своє бере* (Михайло Коцюбинський); *Дика розжа Ще квітне, хоч на долах –*

вже жнива (Євген Маланюк); *Хоч на щастя життя багате, Але кожному людину ждуть і печалі, і сум, і втрати* (Василь Симоненко).

Зважаючи на семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами, складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною частиною допусту поділяють на: 1) конструкції з власне-допустовою семантикою (асинкретичні) та 2) конструкції з невластиві допустовою семантикою (синкретичні).

1. Складнопідрядні речення з підрядною предикативною частиною власне-допустовою виражають обставини, всупереч яким відбувається дія головної частини, напр.: *А ти для мене й досі молодий, Хоч і вже сивий, як стебло полинне* (Галина Тарасюк); *Стефан, хоч був на слово досить гострий, змовчав* (Іван Франко). У таких конструкціях найпоширенішими є сполучники *хоч, хоча*, напр.: *Ні козаки, ні поляки не могли похвалитися перемогою, хоч уже вечоріло* (Петро Панч). Конституентами для підрядних власне-допустових виступають і гіпотактичні сполучники *хай, нехай, незважаючи на те що, дарма що, всупереч тому що, незалежно від того що*, напр.: *Таня, дарма що була серед них ростом найменша та найтендітніша, виконала до вечора півтори норми* (Олесь Гончар). Складнопідрядні речення розчленованої структури власне-допустові характеризуються сталим, закріпленим порядком предикативних частин – підрядна виступає щодо головної постпозиційною, рідко – інтерпозиційною.

2. Складнопідрядні речення з підрядними предикативними частинами невластиві-концесивні, крім допустових семантико-синтаксичних відношень, передають ще додаткові значення, утворюючи таким чином синкретичні концесивно-адверзативні (допустово-протиставні), концесивно-диз'юнктивні (допустово-розділові), концесивно-узагальнені й концесивно-кондиціональні (допустово-умовні) різновиди.

Концесивно-адверзативні семантичні відношення репрезентовані складнопідрядними реченнями, у яких підрядна предикативна частина стоїть перед головною, що здебільшого може мати у своїй структурі сурядний протиставний сполучник, напр.: *Хоча має економія в Каховці свою власну контору, проте Савка рідко почує там* (Олесь Гончар); *Нехай умре, та думка не умре* (Леся Українка); *Дарма що вони цілими днями були вкупі, але перед самим сном їм теж хотілося переговорити* (Олесь Гончар). У деяких конструкціях паратактичні протиставні сполучники не вживаються, тоді його

роль виконує інтонація: „інтонаційний діапазон між головною і підрядними частинами стає більш контрастним, пауза більш напруженою, а підвищення тону в кінці підрядної частини – помітнішим”¹⁵: *Хоч земля вся укрита снігами – моє серце в цвіту* (Володимир Сосюра); *Хай лютує, казиться зима, – все долають людські теплі руки* (Володимир Сосюра). У складнопідрядних реченнях розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною допустово-протиставною предикативною частиною зазвичай поширеними є підрядні сполучники *хоч, хоча, дарма що, хай, нехай*¹⁶: *Хоч вони обоє були молоді, проте розуміли, що їхнє життя також подібне до весняної ріки, що в ньому також є свої крижини, які накривають людей і ламають їх, як той очерет, методично і безжалісно* (Роман Горак); *Хоча уже минули зелені свята, але хата й тепер пахла татарським зіллям і річкою* (Михайло Стельмах); *Дарма що вони цілими днями були вкупі, але перед самим сном їм теж хотілося переговорити про невідкладні свої справи* (Олесь Гончар).

У складнопідрядних реченнях з концесивно-диз'юнктивними відношеннями поширеними виступають повторювальні сполучники *чи, чи; хоч, хоч; хай, хай* або ускладнені частками сполучні слова як *не, хоч як*. За структурою це багатокomпонентні конструкції з однорідною одночленною супідрядністю, напр.: *Чи товариш Тіле за кимсь полює, чи за ним хто, це все одно, аби полювання* (Володимир Винниченко); *Чи їли, чи спали, – все свій край далекий, ясний споминали* (Іван Багряний); *Чи буде грім, чи буде стужа – ти прожени іржавий жаль* (Павло Тичина); *Хоч їж, хоч дивись, а щоб ціле було і негодовний був* (Нар. тв.).

Окрему групу становлять конструкції з концесивно-узагальненою семантикою, у підрядній предикативній частині яких узагальнений зміст доведено до крайнього вияву, що, однак, не впливає на висловлене в головній. У згадуваних конструкціях функціонують неповторювальні допустові сполучники й сполучні слова займенникового типу в поєднанні з частками *не,*

¹⁵ Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – С. 295.

¹⁶ Мовознавці зазначають, що саме сполучники *хай, нехай*, “посилуючи значення допустовості, підсилюють протиставлення” [Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк. Головне вид-во, 1989. – С. 303]. З такою думкою можна погодитись лише частково, оскільки на формування синкретичних семантичних відношень впливають й інші чинники – препозиція підрядної предикативної частини, наявність у головній частині протиставних сурядних сполучників, співвіднесеність вищо-часових і способових форм предикатів тощо.

хоч, напр.: *Білі каштани, світлі огні, де б не буває я, любі мені* (Андрій Малишко); *Де ворона не бува, а летить туди, де гніздо звива* (Григорій Тютюнник); *Як не мудруй, а правди ніде діти* (Леонід Глібов); *Скільки не кликали Гафійку їсти, вона не увійшла* (Михайло Коцюбинський); *Скільки не поливали, нічого з того не виходило* (Василь Барка); *Кажуть, у степу з криниці, скільки не пий – дна не дістанеш* (нар. тв.); *Хоч скільки турки стеряли свого війська, а не дістали фортеці* (Петро Панч). Допустово-узагальнені складнопідрядні речення розчленованої структури детермінантного власне-детермінантного типу слід відрізняти від конструкцій нерозчленованої структури прислівного прислівно-кореляційного прономінативно-співвідносного типу, у яких підрядні предикативні частини мають у своїй структурі аналітичні засоби зв'язку – займенникові сполучні слова у поєднанні з заперечною часткою *не*, напр.: *Кого не питали, ніхто не знав, де вони [січовики] перебувають* (Петро Панч); *Де не повернеться – всюди за ним золоте гілля росте* (Григорій Тютюнник); *); Куди не глянеш – всюди лани колосяться* (З газ.); *Куди б тебе не закинула доля, всюди будь насамперед людиною* (Олесь Гончар); *Скрізь, куди не глянь, в набраклій ріллі билися валки підвід і гармат* (Олесь Гончар); *І куди було в садку не глянеш, дець поміж яблунь, груш, кущів порічки й агрусу неодмінно біліла і його сива голова* (Олександр Довженко) й ін. Аналізовані складнопідрядні речення належать до складнопідрядних конструкцій нерозчленованих займенниково-співвідносного типу симетричної структури, оскільки залежні предикативні частини за допомогою корелятивів *кого не*, *де не*, *куди не* поєднуються з релюгами *ніхто*, *всюди*, *скрізь*, дець прислівним прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку, формуючи, відповідно, субстанційні (суб'єктні) й адвербіальні (локативні) семантико-синтаксичні відношення.

Концесивно-кондиціональні (допустово-умовні) конструкції виразно виокремлюються з-поміж інших допустових складнопідрядних речень тим, що вони, виражаючи ірреальну умову, вказують на факти уявні, в силу чого семантика конструкції стає гіпотетичною: *І хоч би коли прийшов, і хоч би яким прийшов, вона чекатиме його* (Михайло Стельмах); *Хоч би з мене дерево стало, то я б усіма вітами над морем махала й листям би шуміла* (Юрій Яновський). Ірреальні умовні семантико-синтаксичні відношення утворюються в складнопідрядних реченнях за допомогою функціонування в залежній частині дієслівних предикатів, виражених умовним способом, напр.: *Одна в нас голова, хоч би ми як несли її високо* (Максим Рильський); *І такі*

люди залишалися для нього друзями на все життя, хоча б він їх бачив раз на віку (Михайло Стельмах).

Інші складнопідрядні речення з підрядними допустовими виступають як конструкції реально- чи ймовірно-допустові. У підрядній предикативній частині реченнєвої конструкції *Романові уже минуло сім років, хоч і дрібний він на зріст* (Степан Васильченко) умова, про яку говориться, є реальним фактом, а в складних реченнях ймовірно-допустових у залежній частині йдеться про нереалізовані/ реалізовані факти (які здійснюються чи здійснюватимуться), напр.: *Хоч як ми не поспішали, але догнати Івана Онисимовича не змогли* (Михайло Чабанівський).

2.6. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною фінальною (цільовою, мети)

Складнопідрядним реченням з підрядною предикативною частиною мети називається таке складне речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку, у якому підрядна вказує на мету чи призначення того, про що йдеться в головній предикативній частині. Підрядна частина мети, відповідаючи на питання *для чого?*, *з якою метою?*, поєднується з усією головною за допомогою синтетичних (переважно складних) *щоб*, *щоби*, *аби*, *хай*, *нехай* та аналітичних сполучників з *тією метою щоб*, *для того щоб*, *зادля того щоб*, *затим щоб*, *з тим щоб*, *на те що*, *в ім'я того щоб*, *що...то*, напр.: *Солов'ями заб'ються тятиви тонкі На бенкеті відваги і сили, Щоб дівчата в квітках тут водили танки і від пестоців ночі п'яніли* (Олег Ольжич); *І встає проти кривди й злоби Мій обсмалений сонцем гнів, Щоби спав ти спокійно, щоби Ти сміявся і жебонів* (Василь Симоненко); *А в цьому полі синьому, як льон, судилося тобі самому бути, аби спізнати долі, як покути, у цьому полі синьому, як льон* (Василь Стус); *Для того щоб сміх перевернув світ, точкою опори має бути власне серце* (Євген Дудар) й ін. Найпоширенішими в сучасній українській мові виступають фінальні складнопідрядні речення із сполучником *щоб* (*щоби*). Конструкції, у яких підрядна предикативна частина поєднується з усією головною за допомогою синтетичного гіпотактичного засобу зв'язку *аби*, поширені в художньому мовленні, напр.: *Треба бути дуже обережним з компліментом старій жінці, аби подарунок не перетеорився на милостиню* (Ірина Вільде); *Сто раз розпускаю сили своєї душі, аби далекими світами*

відшукали мені щастя моє (Василь Стефаник). Прості сполучники *щоб, аби* можуть підсилюватися часткою *тільки*: *Він викосив би всю земну кулю, щоб тільки була добра трава та хліб* (Олександр Довженко).

Підрядна предикативна частина мети може посідати будь-яку позицію щодо головної, напр.: *Щоб мову свою рідну їх діти не забули, їм літери виводять вірменки на піску* (Ліна Костенко); *Тимко шулився від вранішньої прохолоди і, щоб зігрітися, збивав батогом святу землю* (Григорій Тютюнник) – препозиція; *...У селі, аби скликати толоку, не треба ходити з двору в двір* (Роман Андріяшик) – інтерпозиція; *Світ зігрів він своєю любов'ю. Переміряв шляхи вікові, щоб ніколи конвалії кров'ю не ридали ніде в траві* (Василь Симоненко); *Замкни у моїх долонях Ненависть свою і гнів. Зложи на мої коліна Каміння жорстоких днів, І срібло свого полину Мені поклади до ніг. Щоб легке, розкуте серце Співало, як вільний птах, Щоб ти, найміцніший, сперся, Спочив на моїх устах* (Олена Теліга) – постпозиція. В останній конструкції маємо парцельовані підрядні предикативні частини. За препозиції підрядної частини в головній може вживатися скріпа-корелят то, яка є формальним показником поєднання підрядної з головною детермінантним зв'язком (*Щоб знать людей, то треба пожити з ними* (Тарас Шевченко), чи з'являтися протиставний сполучник (*Аби шия, а хомут знайдеться* (Нар. тв.), у результаті чого формуються цільові семантико-синтаксичні відношення із зіставно-протиставними.

На семантико-синтаксичному рівні конструкції розчленованої структури детермінантного власне-детермінантного типу синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною мети диференціюють на складнопідрядні речення односуб'єктні, двосуб'єктні й одно-двосуб'єктні (змішаного типу).

Односуб'єктні – це такі конструкції, у яких дія і мета (головної і підрядної частин) стосуються одного (того самого) суб'єкта, напр.: *По тихім ставу моєї минушини пливають неводи сердечних моїх бажань, аби виловити всі ясні хвилі життя мого* (Василь Стефаник); *...полетіла б горлицею до того проклятого Львова, аби турбуватися про свого коханого* (Роман Андріяшик). У таких конструкціях головна частина за структурою є односкладною/двоскладною, предикати якої виражені формами індикатива й імператива (рідше – умовного способу чи інфінітива), а підрядна – здебільшого односкладною з інфінітивним головним членом, напр.: *А щоб кінці як-небудь поховать, я хочу байку розказати* (Леонід Глібов); *Я воскрес, щоб із вами жити Під шаленством весняних злив* (Василь Симоненко). Саме

односуб'єктні складні речення з підрядною предикативною частиною мети корелюють із простими реченнями, у яких інфінітив виконує синтаксичну функцію обставини мети, пор.: *Я втік би в темний гай, щоб слухать, як шепоче До листу лист і до квіток трава...* (Олександр Олесь) — *Я втік би в темний гай слухать, як шепоче до листу лист і до квіток трава; Сонця виходять із своїх орбіт, щоб нас ogrіти у благій гостині* (Микола Зеров) — *Сонця виходять із своїх орбіт нас ogrіти у благій гостині.*

Двосуб'єктні – це такі конструкції, у яких і в головній, і в підрядній предикативних частинах функціонують різні суб'єкти, напр.: *Свою любов, голубку швидкокрилу, давно я випустив на білий світ, аби вона будила сонце в морі, воркуючи ім'я лиш Беатриче* (Тодось Осьмачка); *Вітре, вітре, дми на ватру, Постав мені, вітре, варту, Щоб моя бурханна ватра Лише сонця була варта* (Іван Драч); *Довго-довго, не один десяток років буде проводити мене мати, дивлячись крізь сльози на дорогу, довго хреститиме мені слід і стоятиме з молитвами на зорях вечірніх і ранішніх, щоб не взяла мене ні куля, ні шабля, ні наклеп лихий* (Олександр Довженко). Предикати головної і підрядної частин можуть виражатися будь-якими видо-часовими, способовими дієслівними формами (індикатива, умовного способу, імператива), напр.: *Диких орд незлічені навали Розтрощили пращури мої, Щоб несла ти гордо і зухвало Груді недоторкані свої* (Василь Симоненко); *Я обламаю хвилинам пальці, щоб не сплітались в печаль години* (Ліна Костенко); *Пішла б і в неволю, аби доля прийшла* (Панас Мирний); *Глибше зарийтесь, забийтесь в снопки, Щоб не знайшли вас голодні вовки* (Олександр Олесь). Головна частина двосуб'єктних складнопідрядних речень мети може бути односкладною безособовою з предикатом, вираженням поєднанням категорії стану з іншими частинами мови, напр.: *Щоб прийшло на землю сподіване щастя, треба великої праці* (Михайло Коцюбинський); *Змолоду треба набиратися знань, щоб не пуста була твоя власна криниця* (Іван Цюпа).

Часто в багатоконпонентних складнопідрядних реченнях розчленованої структури з однорідними підрядними предикативними частинами мети маємо різні типи суб'єктності – одно-двосуб'єктні змішаного типу, напр.: *Ти знов прийшла, щоб кинуть на поталу весь світ чуттів і дум моїх, щоб вічно я страждав по ідеалу і досягнуть його не міг* (Олександр Олесь). Тут перша підрядна частина, взаємодіючи з головною, характеризується односуб'єктністю, а друга – двосуб'єктністю.

Складнопідрядні речення мети за характером формування семантико-синтаксичних відношень між його складниками поділяють на:

1) складнопідрядні речення детермінантного власне-детермінантного типу зв'язку з підрядною предикативною частиною власне-фінальною (асинкретичною);

2) складнопідрядні речення детермінантного власне-детермінантного типу зв'язку з підрядною предикативною частиною невластне-фінальною (синкретичною).

1. Власне-фінальна семантика виражається тоді, коли в головній частині наявні предикати із значенням цілеспрямованого руху. У таких конструкціях підрядна предикативна поєднується з усією головною частиною за допомогою синтетичного сполучника *щоб*, напр.: *Ми народились в муках, щоб родити. Синами обезсмертити свій рід, Щоб квітував на диво всьому світу Козацький геніальний родовід!* (Василь Симоненко).

2. Невласне-фінальні (синкретичні) цільові складнопідрядні речення виражають не стільки мету, як необхідну підставу. У цих реченнях у головній частині вживаються лексеми із значенням повинності *треба, потрібно, необхідно, мати, слід* тощо, які сприяють посиленню наслідкових і затуханню бажальних семантико-синтаксичних відношень: *Щоб перебудувати світ, треба бути сміливим і сильним* (Іван Сенченко).

У мовознавчій літературі, крім власне- й невластне-цільових складнопідрядних речень мети, виокремлюють конструкції антимети¹⁷, несправжньої мети¹⁸, які характеризуються своєрідною семантикою складників – невідповідністю того, що передбачається в головній частині і що висловлюється у підрядній, напр.: *Усе кружляє листя жовто-ржаве, щоб на асфальті мокрому спочить* (Максим Рильський); *Своїми руками Максим спорудив прилади і пристрої для них, для того щоб переконатися у практичному здійсненні деяких положень своїх розрахунків і передбачень* (Натан Рибак). Засобами зв'язку тут виступають сполучники підрядності для *того щоб, щоб*.

¹⁷ Грамматика современного русского литературного языка / Отв. ред. Н. Ю. Шведова. – М.: Наука, 1970. – С. 727; Русская грамматика: В 2 т. – М.: Наука, 1980. – Т. 2: Синтаксис. – С. 596.

¹⁸ Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 1994. – С. 574.

2.7. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку з компаративною підрядною предикативною частиною

Складнопідрядні речення розчленованої структури детермінантного власне-детермінантного типу синтаксичного зв'язку з підрядною предикативною частиною компаративною – це такі конструкції, у яких підрядна частина, поєднуючись з усією головною за допомогою порівняльних сполучників *як, мов, немов, немовби, немовбито, наче, начеб, начебто, неначе, неначебто, ніби, нібито, буцім, буцімто, ніж (аніж)* та ін., пояснює її шляхом порівняння, уподібнення, зіставлення і відповідає на питання *як?*, напр.: *Дідусь мій до смерті своєї звика, Як звикає до слави поет* (Дмитро Павличко); *Печальні очі Африки на мене подивилися, немов віки історії в людських очах журилися* (Терентій Масенко); *Бринить космічна музика струмка, неначе ним усесвіт обізвався до себе* (Василь Стус); *Серце стогне, ніби в оливі Розгараженім кипить. Як же конику – монголові Розказати, що болить?!* (Дмитро Павличко). Компаративні складні речення належать до речень гнучкої структури: підрядна предикативна частина може бути пре- (*Мов дивний сад, шумить життя нове* (Володимир Сосюра); *Мовби далека хмара на обрії, синіє серед сліпучого степу Асканія* (Олесь Гончар), інтер- (*Слава, мов квіти ярії, цвіла* (Леся Українка) чи постпозиційною (*А буває – спинюсь на місці, простягаю руки без слів, ніби жду чудесної вісті з невідомих нікому країв...* (Ліна Костенко); *Кострубаті й присадкуваті верби міцно чіплялися оголеним корінням за землю, немов хижий птах загнав пазури у здобич* (Михайло Коцюбинський).

Засобами зв'язку підрядної предикативної частини з усією головною в складнопідрядному реченні порівняльному виступають й аналітичні сполучники *чим...тим, що...то, що не...то й*, напр.: *...Чим густіша паморозь падала на дідову голову, тим більше він любив мене і щедріше розкривав свою душевну скарбницю* (Василь Симоненко); *Чим вище дерево, тим корінь глибше* (Нар. тв.); *Що більший самолюб і фарисей, То більше прагне шани від людей* (Дмитро Павличко); *Що не митець, то флегма і сіряк, Що не поет – сентиментальна кваша... О ні! Пегасові потрібна паша, Щоб не загруз у твані неборак* (Микола Зеров). Такі конструкції характеризуються розчленованістю сполучників і фіксованим (інверсійним) порядком предикативних частин – спочатку стоїть підрядна компаративна, а потім – головна. У мовознавчій літературі речення із сполучними засобами *чим...тим,*

що...то інколи зараховують до окремого різновиду – складнопідрядних речень з підрядними зіставлювальними (зіставними)¹⁹, складнопідрядних речень відповідності²⁰ чи до речень перехідного типу (конструкцій з нерозчленованою і розчленованою структурою)²¹. За розмаїття кваліфікації таких одиниць можна погодитись з думкою вчених про те, що тут поряд з порівняльними з'являються і семантико-синтаксичні відношення зіставлення: *Але чим уважніше він приглядався до картини, тим виразніше відчував у ній неприродність, штучність* (Андрій Головка); *Але чим важче ставало Вутаньці тягти, тим легше, тим радісніше робилося їй на душі* (Олесь Гончар). Особливістю складнопідрядних порівняльно-зіставлювальних речень розчленованої структури із сполучником *чим...тим* є вживання в головній і залежній частинах компонентів у формі компаратива, напр.: *І чим більше загоювалась рана, тим пружкішим, міцнішим ставало тіло Дмитра* (Михайло Стельмах); *Чим ближче підходив до школи, тим повільнішими ставали мої кроки* (Юрій Збанацький). І. Г. Чередниченко такі конструкції зараховує до складнопідрядних паралельно-поступового розгортання²². І справді, в аналізованих одиницях спостерігаємо градаційні семантико-синтаксичні відношення, які утворюються нанизуванням значення наступної предикативної частини на попередню.

З урахуванням семантико-синтаксичних відношень між складниками складнопідрядних порівняльних речень їх поділяють на два типи: 1) складнопідрядні речення розчленованої структури вірогідного порівняння і 2) складнопідрядні речення розчленованої структури невірогідного порівняння. Вірогідне порівняння наявне, якщо в підрядній предикативній частині йдеться про реальний або загальновідомий факт. У таких конструкціях продуктивний сполучний засіб – сполучник *як*, а вірогідне

¹⁹ Сучасна українська мова / За ред. О. Д. Пономарева. – К.: Либідь, 1997. – С. 341; Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови: Синтаксис: Монографія. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 382; Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – С. 299; Современный русский язык: Теория. Анализ языковых единиц: Учеб. для студ. высш. учеб. заведений: В 2 ч. – М.: Издательский центр “Академия”, 2001. – Ч. 2: Морфология. Синтаксис / В. В. Ефайцева, Н. А. Николина, Л. Д. Чеснокова и др.; Под ред. Е. И. Дибровой. – С. 549 – 550.

²⁰ Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: Підручник. – К.: Либідь, 1993. – С. 329; Современный русский язык: Учеб. для филол. спец. высших учеб. заведений / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др.; Под ред. В. А. Белошапковой. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Азбуковник, 2002. – С. 850.

²¹ Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 1994. – С. 586 – 593.

²² Чередниченко І. Г. Складнопідрядні речення в сучасній українській мові. – Чернівці: Вид-во Чернівецьк. ун-ту, 1959. – С. 119 – 120.

порівняння закріплюється лексичною тотожністю предикатів головної і підрядної частин: *Враз очі невідомого починають світлішати, як світлішає світання, вириваючись з темного лона ночі* (Михайло Стельмах); поширеними виступають і складені сполучники *прямо як, просто як, так само як, подібно до того як*, які виражають власне-порівняння: *За всіх не розповіси, так само як усіх зірок на небі не перелічиши* (Євген Гуцало). Невірогідне порівняння ґрунтується на образно-асоціативних уявленнях і стосується ірреальних явищ. Тут функціонують сполучники *наче, начеб, неначе, неначебто, мов, мовби, немов, немовби, немовбито, начебто, ніби, нібито*, напр.: *Ліс повитий срібноперим димом, В синяві, у золоті, в іржі – Ніби осінь пензлем невидимим В небі розписала вітражі* (Максим Рильський).

Марія Заборна цілком слушно пропонує виокремлювати складнопідрядні речення реального порівняння і складнопідрядні речення ірреального порівняння²³.

Залежно від стосунку порівнюваної (зіставлявальної) дії головної і підрядної частин до однієї (тієї самої) чи різних осіб складнопідрядні компаративні речення розчленованої структури бувають односуб'єктні й двосуб'єктні, напр.: *Хмари повзли так низько, що перехожі несподівано виривали з них і так само несподівано тонули. Дівчина задерла голову, ніби хотіла протаранити очима їх клубчасту похмурість* (Василь Симоненко); *Гаснуть вогні у місті, Ніби в безодню моря Падають зорі янтарні* (Максим Рильський).

В односуб'єктних порівнюється й зіставляється той самий суб'єкт за різними діями (ознаками) – *А буває – спинюсь на місці, простягаю руки без слів, ніби жду чудесної вісті з невідомих нікому країв...* (Ліна Костенко), а у двосуб'єктних – за однаковою/ різними дією/ діями (ознакою/ ознаками) – *Іванова хата виповнилась сміхом та піснею, як гай повесні пташиним співом* (Михайло Коцюбинський); *Не оглядайся! Що ти, що з тобою? Не оглядайся! Біжи, біжи бігом. А тихо як... І місяць над водою – Неначе совість плаче за вікном...* (Микола Вінграновський).

У сучасній українській літературній мові поширені складні речення, у яких підрядна компаративна предикативна частина може бути повною і неповною, пор.: *Тебе, незнаного, впізнаю, як син вигнанця впізнає прикмети батьківського краю* (Ліна Костенко); *А тепер у серці щось тремтить і грає,*

²³ Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. держ. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди – Харків, 1997. – 18 с.

як тремтить на сонці гілка золота (Максим Рильський); Моєму серцю снішся ти, як морю сняться урагани (Ліна Костенко) — Як дика грушка серед жита біля українського села, маленька пальма сумовито над полем крону підняла (Максим Рильський); Мене думки обсіли, наче оси Доспілу грушу в літо стоголосе (Дмитро Павличко); Там, у степу, схрестилися дороги, Немов у герці дикому мечі, І час неспинний, стиснувши остроги, Над ними чвалить вранці і вночі (Василь Симоненко). З-поміж конструкцій з неповними порівняльними підрядними помітно вирізняються неповні контекстуальні, у яких пропущено підмет (зазвичай це односуб'єктні складнопідрядні речення) — Над шляхом біліла хатка, наче йшла кудись (Михайло Коцюбинський); Ми прощаємося на день, Ніби розходимось на віки (Дмитро Павличко) чи присудок (вони характеризуються двосуб'єктністю) — Чумаки летять у даль серцями, як чайки (Максим Рильський); Легкі мармурові сходи дзвенять, як струна співуча (Андрій Малишко); як нерегулярні виступають складнопідрядні речення з підрядною предикативною еліптичною частиною — Три тополі в орнім полі, як мечі у долоні (Андрій Малишко).

Складнопідрядні речення розчленованої структури з неповною контекстуальною підрядною порівняльною частиною потрібно відрізнити від простих речень ускладненого типу, які у своїй структурі мають відокремлені члени, виражені порівняльними зворотами, пор.: Кружляють, мов пом'яте листя, сні дантисток над вирвами нудних мелодій бормащини (Богдан-Ігор Антонич); На вікна вився виноград зелений, Немов землі несказані думки (Микола Вінграновський); Лілася ніч, як темна кров, По жилах містечкових переулків. Дзижчали зорі в темряві, як оси (Ліна Костенко) — Полечу я до Монголії Та й куплю собі коня Білого, як цвіт магнолії, Ніжного, як цуценя. І назад я аж до Києва Буду їхать на коні. Стану, як душа Батисва, При невидимій стіні (Дмитро Павличко); А в ночі теплі, в ночі бірюзові Над землею розквітають зорі Солодкі й жовті, як цукати (Ліна Костенко); В покосах та між покосами горіли зорі, як червоні суніці (Степан Васильченко).

Про контекстуальну неповноту підрядної компаративної частини свідчить:

1) наявність спільного присудка для головної і залежної частин, напр.: Стояли ми на темній оболоні, Немов два дерева в однім гіллі (Дмитро Павличко) → немов два дерева стояло в однім гіллі; П'яним сонцем тіло налилося, Тане й гнеться в ньому, як свіча, — І тремтить схвильоване колосся, Прихилившись до мого плеча (Олена Теліга) → як тане й гнеться свіча; Над головою зірка ще тріпоче, мов пійманий у сильце дрібен птах (Василь Стус) →

мов тріпоче пійманий у сильце дрібен птах; *Сріблиться дощ в тоненькому тумані, Як ниточка в прозорім полотні* (Дмитро Павличко) → як ниточка сріблиться в прозорім полотні; *Десь там у зорях мерехтить віола, Льняна коса, як нива осяйна. І кров моя бринить, палюча й гола, – Немов небес віддалена струна...* (Дмитро Павличко) → немов бринить небес: віддалена струна; *Мов равлики, спинаються намети, а мушля в безсоромності цноти ніяк не знайде барви для прикмети твоїх надсад, твоєї німоти* (Василь Стус) → мов равлики спинаються;

2) функціонування в підрядній частині детермінантів, які формально залежні від елімінованого дієслівного предиката, напр.: *Мої долоні на твоєму лоні Тремтіли, мов на лампі мотилі* (Дмитро Павличко);

3) структурний паралелізм: Два рядки білих хат попід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі (Іван Нечуй-Левицький); ...дитя заснуло на руці, як слово на долоні мови (Микола Вінграновський); Вона тяглась до нього, як квітка до сонця (Олесь Гончар).

У сучасній українській літературній мові підрядні порівняльні сполучники, зокрема *ніж* (*аніж*), *як*, *чим*, поширені в складнопідрядних реченнях прислівного власне-прислівного типу з валентно-зумовленою підрядно-предикативною частиною компаративно-об'єктною, однак вони поєднують залежну предикативну частину з опорним компонентом головної і належать до конструкцій нерозчленованої структури.

2.8. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом зв'язку з підрядною предикативною частиною консекутивною (наслідку)

Складнопідрядним реченням з підрядною предикативною частиною консекутивною називається таке складне речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку, підрядна предикативна частина якого вказує на наслідок того, про що йдеться в головній, напр.: *Місяць, підводячись вгору, впірнає в загустілу хмару, так що видніється лише срібний край* (Михайло Стельмах); *Хлопці вийшли до села з заходу, так що тепер їм не було чого боятись* (Григорій Тютюнник). Диференційною ознакою складнопідрядних речень із підрядною наслідку є те, що залежна частина не відповідає на запитання. Засобом поєднання підрядної частини з усією головною виступає аналітичний сполучник *так що*, напр.: *Хмари завирували, закипіли й тяжко рушили вперед, підминаючи під себе*

небо, опускаючись все нижче, так що на землі ставало все важче і важче дихати людям (Григор Тютюнник) тощо, який інколи поєднується з частками аж, й – так що аж, так що й.

У художньому мовленні функціонують конструкції, у яких підрядна предикативна частина взаємодіє з усією головною за допомогою синтетичного засобу зв'язку – гіпотактичного сполучника *що*, напр.: *Та всю цю роботу уміла робити пані приправляти наріканням та гордуванням, що справді здавалось усяке діло каторгою* (Марко Вовчок); *Сплакала очі темної ночі, що світонька не бачу* (Борис Грінченко).

Складні речення з підрядною предикативною частиною наслідку належить до конструкцій негнучкої структури – залежна частина щодо головної завжди виступає постпозиційною: *Кругла Земля, так що прямої дороги немає: сонце сходить онно звідтіля, а тамечки он сідає* (Василь Симоненко); *За кілька днів вітри вивіяли вологу, якої із зими було малувато, бо сніги перепали невеликі, а морози давили, як на пропасть, так що на горбах озимина померзла, і сімба ярих теж велась всліну* (Григорій Тютюнник); *На нове господарство від В. Федоровича він отримав трохи грошей, так що є принаймні з чого починати життя* (Роман Горак) й под. У поодиноких випадках підрядна предикативна частина може пояснювати не всю головну, а певну її частину, тоді вона виступає інтерпозиційною, напр.: *Потопенко, запихаючись булкою на весь рот, так що за обома щоками його наче два кулаки стриміло, усміхнувся очима* (Панас Мирний). У вказаній реченнєвій конструкції залежна консекутивна частина пов'язується не з усією головною, а з відокремленою поширеною обставиною, яка виражена дієприслівниковим зворотом.

Складнопідрядні речення розчленованої структури з підрядною предикативною частиною наслідку характеризуються каузально-консекутивною (причиново-наслідковою) семантикою. Такі конструкції легко трансформувати у складнопідрядне речення з підрядною каузальною: підрядна частина стає головною, а головна – підрядною, напр.: *Місяць, підводячись вгору, пірнає в загустілу хмару, так що видніється лише срібний край* (Михайло Стельмах) → *Видніється лише срібний край, бо місяць, підводячись вгору, пірнає в загустілу хмару*.

Основне значення наслідку в складнопідрядних реченнях зазначеного типу може супроводжуватися додатковими семантичними відтінками, зокрема квалітативними. Тоді такі конструкції виступають як невластиві наслідкові (синкретичні). Консекутивно-квалітативні семантико-син-

таксичні відношення репрезентовані складними утвореннями із сполучником *так що*: *Могила, колись висока й широка, тепер осіла і розповзлася, так що від неї залишився тільки невеличкий горбик землі, порослий бур'янцем і ніжною зелененькою травичкою* (Григорій Тютюнник), квалітативність значною мірою зростає в підрядних конструкціях, у яких сполучник *так що* ускладнюється підсилювальними частками *аж, й*, напр.: *Здоровенний дуб розлігся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно під ним* (Михайло Коцюбинський); *Підхопили всі, всі враз і з усіх сил, так що й коні шарахнулись набік* (Юрій Смолич) та ін.

Складнопідрядні речення розчленованої структури детермінантного власне-детермінантного типу з підрядною предикативною частиною наслідку слід відрізняти від складних речень нерозчленованої структури прислівного власне-прислівного типу з підрядною займенниково-співвідносною несиметричної структури квалітативною, способу дії, у яких у головній частині виступає адвербіальний прономінативний релят *так*, а в підрядній — гіпотактичний корелят *що*, пор.: *Не співали, а голосили, так що було чути навіть в далеких кварталах Полтави* (Олесь Гончар); *Світлиця з матового скла, з одкритою стелею, так що видно багато неба і зовсім не видно землі* (Леся Українка) — *Часом Десна розливалась так пишно, що у воді потопали не тільки ліси, а й сінокоси* (Олександр Довженко); *Сергій закуриє ще раз, весняний пустотливий вітер зірвав із цигарки іскру і кинув йому в рукав, іскра припекла так, що аж затріпав рукою* (Григорій Тютюнник). Інколи у багатокomпонентних складних реченнях одночасно функціонують підрядні предикативні частини наслідку й способу дії, напр.: *Погода стояла тепла і сонячна, так що шибки на вікна аж миготіли, горобці кублилися в стрісі і так цвірінчали, що аж виляски ходили по двору* (Григорій Тютюнник).

3. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ РОЗЧЛЕНОВАНОЇ СТРУКТУРИ З ДЕТЕРМІНАНТНИМ ДЕТЕРМІНАНТНО-КОРЕЛЯЦІЙНИМ ТИПОМ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ

З-поміж складнопідрядних речень розчленованої структури з детермінантним типом синтаксичного зв'язку помітно вирізняються конструкції, у яких підрядна предикативна частина пов'язана з головною за допомогою детермінантно-кореляційного зв'язку: *Сердито насуплені брови Миколи Івановича ворухнулися, від чого обличчя вмить посвітлішало* (Володимир Канівець). Корелятивний компонент (релят) залежної частини співвідноситься з усією головною (повністю дублює її функціонально-

синтаксичну семантику), яка є його антецедентом, напр.: *Ні, він [парубок] рішуче має до нас симпатію, що видно з його обличчя* (Михайло Коцюбинський) → що = ні, він рішуче має до нас симпатію; *Скроні вже срібні, а сам ще стрункий, свіжий, смагляватий, від чого сивина на скронях віддає ще більше* (Олесь Гончар) → від чого = сам ще стрункий, свіжий, смагляватий. Особливістю складнопідрядних речень розчленованої структури детермінантного детермінантно-кореляційного типу є те, що у їхній структурі, на відміну від складнопідрядних адвербіальних розчленованих, виступають тільки сполучні слова, хоча підрядна частина не є облігаторною і передбачуваною.

3.1. Складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним детермінантно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з експлікативною (приєднувальною, супровідною) підрядною предикативною частиною

Складнопідрядним реченням із супровідною підрядною предикативною частиною називається така конструкція, підрядна частина якої містить у собі додаткове повідомлення, пояснення з приводу того, про що говориться в головній, напр.: *Народу зібралось дуже багато, чого ніхто не сподівався* (Михайло Коцюбинський); *Раптово все у лісі стихло, від чого якимось тривожно стало на душі* (Валер'ян Підмогильний). Підрядна предикативна частина пов'язується з усією головною за допомогою сполучних слів, з-поміж яких найчастіше виступає анафоричний займенник *що* в різних відмінкових формах, як прийменникових так і безприйменникових (*від чого, завдяки чому, через що, внаслідок чого, у результаті чого*²⁴), рідше – займенникові прислівники *де, куди, звідки, коли, чому, навіщо, причому, як*, напр.: *Після цього більше говорили про звірів, природу, що Лесю теж дуже цікавило* (Микола Олійник); *...дівчина зупинилася і стала розмовляти із своєю подругою і, мабуть, сказала їй щось дошкульне й смішне, і це сказане, безсумнівно, відносилось до Тимка, бо та глянула на парубка і зареготала на все горло, від чого круговиде обличчя її зробилося червоним і тугим, мов редька* (Григорій Тютюнник); *У другій фразі слово лежачу виконує функцію невластивого*

²⁴ Наталія Кринська відстоює думку про функціонування *від чого, через що, завдяки чому, у результаті чого, внаслідок чого* в структурі складнопідрядних речень розчленованої структури з підрядною предикативною частиною наслідку і кваліфікує їх як аналітичні сполучники [Кринська Н. В. Семантико-синтаксична категорія наслідку в складному реченні у книжних стилях сучасної української мови: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харків. держ. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. – Харків, 2001. – 16 с.].

українській мові *активного дієприкметника*, через що фраза звучить важко, неприродно, штучно (Борис Антоненко-Давидович); *Лісник мимоволі зітхнув*, чим немало здивував *Стьопочку* (Михайло Стельмах). Оскільки головна частина в конструкціях із супровідністю не вимагає підрядної, то від неї не можна поставити питання.

Прийменникові сполучні слова *від чого*, *через що*, *внаслідок чого*, *у результаті чого*, *завдяки чому* слід відрізнити від прийменниково-займенникових поєднань на зразок *унаслідок цього (того)*, *у результаті цього (того)*, *від цього (того)*, *завдяки цьому (тому)*, *через це (те)*, які переважно функціонують у безсполучникових складних реченнях, а в поєднанні із паратактичними сполучниками *і*, *а* – у складносурядних, напр.: *Саме ця обставина їй забезпечила людям можливість планувати свою практичну діяльність і передбачати її результати*, *завдяки цьому мислення стало особливою, зумовленою суспільно пізнавальною діяльністю людини* (Володимир Семчинський); *Все б хотілося побачити своїми очима – від того їй упала туга на мою душу* (Панас Мирний); *В ході робіт на котлі Зміївської ТЕС застосовувався новий метод трасування кабелю, і внаслідок цього реконструкція блоку була завершена достроково (3 газ.)*; *Об'єднуються два корені, і в результаті цього утворюється складне слово (3 підр.)*; *Філоксера живе на виноградних корінцях, висисає з них сік – і через те кущ засихає* (Михайло Коцюбинський); *Одразу ж зрозумів, що ляпнув дурницю, і від цього ще більше розсердився* (Анатолій Дімаров); *Князь Всеволод, княгиня Анна, високі гості вимушені були мовчки й покірливо спостерігати все те, вдавати захоплення й радість, а Рудигер від того ще більше розсвинячувався* (Павло Загребельний) й ін.

Особливістю складнопідрядних речень з підрядною предикативною експлікативною є те, що сполучні анафоричні слова-реляти порівняно з прийменниково-займенниковими конструкціями не взаємодіють зі сполучниками сурядності *і* або *а* й не утворюють парцельованих одиниць, пор.: *Рудигер недбало поплескував абата по плечу, від чого Бодо щулився і карався ще більше* (Павло Загребельний) — *Та там [на шлюпці], очевидно, вже зрозуміли, і від того враз послабли руки гребців* (Микола Трублаїні); *Ще не маємо права зборів, спілок. Через те похвалитися нема чим, а часом просто доходиш до розтупи, почувавши себе зв'язаним* (Михайло Коцюбинський) тощо. Складнопідрядні речення детермінантного типу із підрядною предикативною частиною експлікативною, які мають у своїй структурі *від чого*, слід відрізнити від складнопідрядних речень із прислівним типом синтаксичного зв'язку, у

яких залежна частина поєднується із займенниковими релятами чи предикатами головної за допомогою омонімічного сполучного засобу, пор.: *Краплі дощу дріботіли йому по картузику, потрапляючи іноді й за шию, від чого Хома розніжено повискував і, сміючись, приказував: — А щоб тебе дощик намочив!* (Григорій Тютюнник) — *Вчора думала про смерть, а нині мені захотілося щось собі і вам нагадати таке, від чого нам стало б приємно* (Борис Антоненко-Давидович); *Я, певно, божеволів, бо котроїсь хвилини мені немовби розкрилася ціла стіна, шпукатурка з неї осипалась, і я уже знає, від чого у муках умирає оцей старець* (Роман Федорів) і под.

З урахуванням семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами конструкції із залежною приєднувальною розподіляють на складнопідрядні речення власне-експлікативні (власне-приєднувальні) і складнопідрядні речення невластне-експлікативні (невластне-приєднувальні).

Власне-експлікативна семантика реалізується в конструкціях із сполучним словом *що* у формі називного/ знахідного відмінка, за поєднання підрядної частини з головною за допомогою субстантивного займенника *що* в інших непрямих відмінках (здебільшого прийменникових) і адverbіальних займенникових прислівників *де, куди, звідки, коли, чому, навіщо, причому, як* приєднувальне значення ускладнюється додатковими відтінками — локативними, темпоральними, каузальними тощо, пор.: *Питання життя і смерті вражали, очевидно, мою дитячу уяву, що й залишилося в мені на все життя, пронизуючи в найрізноманітніших проявах мою творчість* (Олександр Довженко) — *Дівчина цмокнула старого в щоку, після чого обернулася до бійців* (Олесь Гончар); *Ось де я, коли вам треба* (Іван Котляревський); *Це була дуже несвоєчасна сповідь, як здалося спершу Мишуні* (Юрій Яновський).

Складнопідрядні речення розчленованої структури детермінантного детермінантно-кореляційного типу зв'язку з підрядною предикативною частиною супровідною за своєю структурою, характером синтаксичного зв'язку і семантико-синтаксичними відношеннями дуже близькі до складносурядних. Їх можна легко трансформувати в складносурядне речення з приєднувальними відношеннями, напр.: *Весною не було дощів, що турбувало всіх* (З газ.) → *Весною не було дощів, і це турбувало всіх*. Проте спостерігається і кореляція цих конструкцій із складнопідрядними реченнями нерозчленованої структури з підрядною предикативною частиною об'єктною: *Кочубесві люди добре потрудилися, обороняючи валку, про що свідчили рани, порвані сорочки і*

каптани (Богдан Лепкий) → Рани, порвані сорочки і каптани свідчили, що Кочубесві люди добре потрудилися, обороняючи валку.

Таким чином, складнопідрядні речення розчленованої структури з урахуванням характеру граматичного типу зв'язку підрядної предикативної частини і головної розподіляють на складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного зв'язку і складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним детермінантно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку. До першого типу належать конструкції з адвербіальними семантико-синтаксичними відношеннями, до другого – з приєднувальними (супровідними). Конституентами складнопідрядних речень з підрядними обставинними виступають більшою мірою гіпотактичні сполучники, рідко – сполучні слова-займенникові прислівники, а складнопідрядних з приєднувальними – тільки сполучні слова – субстантивні займенники, займенникові прислівники, які семантично корелюють з усією головною частиною, утворюючи детермінантно-кореляційний блок.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Дайте визначення складнопідрядного речення розчленованої структури.
2. Назвіть засоби зв'язку між предикативними частинами у складнопідрядному реченні розчленованої структури.
3. Які особливості синтаксичного зв'язку проявляються на рівні складнопідрядного речення розчленованої структури?
4. Схарактеризуйте різновиди детермінантного синтаксичного зв'язку.
5. Назвіть семантико-синтаксичні підтипи складнопідрядних речень розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним синтаксичним зв'язком.
6. У яких складнопідрядних реченнях розчленованої структури функціонують сполучники, сполучники і сполучні слова, тільки сполучні слова?
7. Чи правильним є твердження, що темпоральність властива тільки складнопідрядним реченням розчленованої структури детермінантного власне-детермінантного типу зв'язку?
8. Яка відмінність між розчленованими конструкціями з детермінантними підрядними предикативними частинами темпоральними й умови?
9. На які різновиди поділяють складнопідрядні речення розчленованої структури з детермінантним власне-детермінантним типом синтаксичного

зв'язку з підрядною предикативною частиною допусту? Наведіть приклади.

10. Поясніть, чим зумовлений синкретизм складнопідрядних речень розчленованої структури з детермінантними предикативними частинами?
11. Перелічіть ознаки, за якими виокремлюють неповні контекстуальні підрядні частини у структурі складнопідрядного речення розчленованого типу.
12. Які речення зараховують до складнопідрядних речень розчленованої структури з детермінантним детермінантно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку?
13. Що взято за основу при розподілі складнопідрядних речень розчленованої структури на односуб'єктні/ двосуб'єктні?
14. Які існують у мовознавстві підходи щодо класифікації складнопідрядних речень з парними сполучниками *чим...тим, що...то, що не...то й*?
15. Конституентом яких складнопідрядних речень розчленованої структури виступає засіб зв'язку *а що...то*? Наведіть приклади.
16. У яких складнопідрядних реченнях розчленованої/ нерозчленованої структури поширені сполучні слова-займенникові прислівники локативної семантики *де, куди, звідки*? Підкріпіть відповідь прикладами.
17. Порівняйте складнопідрядні речення нерозчленованої і розчленованої структури, з'ясуйте їхні диференційні ознаки.
18. З-поміж яких конструкцій поширеними виступають складнопідрядні речення з семантико-синтаксичними відношеннями локативності?

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ НЕРОЗЧЛЕНОВАНОЇ
СТРУКТУРИ

типи синтаксичних зв'язків		№ з/п	типи речень		питання, на яке відпові- дає підряд- на частина	сполучні засоби			поря- док час- тин	п р и к л а д и		
						дейктич- ні слова (реляти)	сполуч- ники	сполучні слова				
1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		
нерозчленованої структури прислівні	власне-прислівні	валентно зумовлені	1.	з'ясувально- об'єктні	власне- об'єктні	хто?, що?, на питання непрямих відмінків		що, щоб, аби, якби, чи, мов, немов, немовби, ніби, нібито, наче, не- наче	що, який, чий, котрий, де, куди, звідки, коли, доки, як, чому, скільки	нефіксований	Спинюсь і довго буду слухать, як ходить серпень по землі моїй (Ліна Костенко); Люблю, коли в вікно розкрите шумлять безжурно дерева (Володимир Сосюра).	
				об'єктно- атрибутив- ні	Сумніви, що він її вже не любить, все більше оволодівають нею (Роман Горак).							
			2.	компаративно- об'єктні		ніж хто (що)?, від кого (чого)?, за кого (що)?		ніж (аніж), як, чим		фіксований	Нічого нема страшнішого, ніж бачити стару людину в риданні (Олесь Гончар); Зброе моя, послужи воякам краще, ніж служиш ти хворим рукам (Леся Українка).	
			3.	локативні	динамічні	де?, куди?, звідки?				де, куди, звідки	нефіксований	Порожній човен загойдався на хвилях і поплив собі, куди хотів (Борис Харчук).
					статичні							Де вчора ще блакить текла й бриніла Крізь золото, тепер лягла безкрила Глухоніма шпигальна тишина (Євген Малакюк).

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10						
нерозчленованої структури прислівні	власне-прислівні	валентно не зумовлені	5.	присубстантивно-атрибутивні	квалітативні (міри і ступеня)	наскільки?, у якій мірі?, якою мірою?, до якої міри?		що, аж, що аж	скільки	фіксований	Вигострю, виточу зброю іскристу, скільки достане сили мені й хисту (Леся Українка); Нещасний ухопився обіруч за той пас, аж руки йому захлякли (Михайло Старицький).				
						власне-атрибутивні			той, цей, такий	що, як, щоб, аби, мов, немов, немовби, ніби, нібито, наче, начебто, буцім, буцімто	спеціалізовані – який, чий, котрий; що його, що її, що їх; неспеціалізовані – хто, що, де, куди, звідки, коли, як	фіксований	У сивій завірюсі голосінь ці грона болю, що падуть в глибіню, безсмертною бідою окошилися (Василь Стус); Та є такі дороги, що їх самі ми вибираємо собі на щастя або на лихо (Валерій Шевчук).		
													атрибутивно-адвербіальні	атрибутивно-но-докативні	Ще в дитинстві я ходив у трави, В гомінливі трепетні ліси, Де дуби мовчали величаво У краплинках ранньої роси (Василь Симоненко).
													атрибутивно-темперальні	Буває така година, Коли повертає глузд Моєму життю єдина Усмішка милих уст (Дмитро Павличко); Задай той час, як ти ягнята пасла (Леся Українка).	
													атрибутивно-поширювальні	На троянду, що її Чубенко тримав у руці, падали відблиски заграви (Юрій Яновський); Віддайте мені мову, якою мій народ мене благословив (Ліна Костенко).	

Продовження табл. № 1

1	2	3	4		5	6	7	8	9	10		
нерозчленованої структури прислівні	прислівно-кореляційні	б.	прономінативно-співвідносні	симетричної структури	субстанційні	суб'єк-тні	хто?, що?,	той, все, він, дехто, децю, хтось, щось, ніхто, ніщо, всякий, кожний, жо-дний	хто, що	нефіксований	Ті, що народжуються раз на століття, умерти можуть кожен день (Ліна Костенко).	
						об'єктні	на питання непрямих відмінків	Серед тих, хто пішки ходять, теж люди різні є: і безкрилі і крилаті! (Олесь Гончар).				
					атрибутивні	атрибутивні		який?, чий?, котрий?	такий, всякий, кожний, так, стільки, на-стільки, по-стільки	який, чий, ко-трій, як, скільки, наскільк и, поскі-льки	нефіксований	Він такий, що в неозорім полі уночі обійде хуртовину (Леся Українка).
						атрибутивно-адвербіальні	кваліта-тивні	як?, у якій мірі?				Мій час пливе собі так тих-тихо, як по ставку пливе листок сухий (Леся Українка).
							способу дії	як?, яким способом?				Слова знайдуться на мою печаль так, як знайшлися на веселу пісню (Дмитро Павличко).
							компара-тивні	як?, подібно до чого?				Як воювали колись, так зараз і працюємо (Дмитро Бедзик), Як обаси, так і маєш (Нар-тв.)
					адвербіальні	локатив-ні	де?, куди?, звідки?	там, тут, туди, звідти, усюди, скрізь	де, куди, звідки	нефіксований	Буду тебе ждати там, де вишня біла Виглядає з саду тихо і несміло (Василь Симоненко), Я поглянув туди, де світилися вокзальні вікна (Олександр Жовна).	
							темпо-ральні	коли?, доки?, поки?, як до-вго?, відко-ли?			тоді, доти	Я житиму доти, Допоки горіти буде Долоні твоєї дотик (Дмитро Павличко), Україно! Доки жити буду, Доти відкриватиму тебе (Василь Симоненко).
							конди-ціона-льні (умовні)	за якої умови?			тоді, доти, поти	Мовний знак реально існує тоді, коли форма і зміст злиті воедино (Віталій Русанівський), Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (Ліна Костенко).

Закінчення табл. № 1

1	2	3	4		5	6	7	8	9	10
імітаційно-прислівні	імітаційно-прислівні	прислівні	субстанційні	власне-об'єктивні	на питання непрямих відмінок	те (семантично нівельоване)	що		нефіксований	Я вірю в те, що вернеться весна (Дмитро Павличко); Ніщо не промовляло про те, що в знищеному за непокірність селі живуть люди (Юрій Яновський).
				об'єктивно-цільові			щоб			Я не на те ці квіти зривала, щоб вони зів'яли у моїй кімнаті без дотику сонця (Валер'ян Підмогильний).
			атрибутивно-оцінювальні	власне-квалітативні			що, аж, що			Була гроза, і грім гримів. Він так любив гриміти. Що аж тремтів, що аж горів На трави і на квіти (Микола Вінграновський).
				квалітативно-наслідкові			аж			Часом Десна розливалась так пишно, що у воді потопали не тільки ліси й сінокоси (Олександр Довженко); І зараз же за блискавицею так ударило, аж хата завізала (Панас Мирний).
				квалітативно-компаративні	як?, у якій мірі?, для чого?	так, такий, стільки, на- стільки, до та- кої міри	мов, немов, на- че, неначе, ніби			Вишні цвіли так ясно, неначе вкрив їх пухнастий сніг (Юрій Яновський); Воно ж стояло, те дівча – Зеленошумне смереча, Так, мов зоря із тьми століть Понад життям новим стоїть (Андрій Малишко).
				квалітативно-цільові			щоб			Заснути так під подихом руки Твоєї по- лохливої й легкої, Щоб у моєму сні, немов легкої, Світили думи і материки (Дмитро Павличко).

С К Л А Д Н О П І Д Р Я Д Н І Р Е Ч Е Н Н Я

Р О З Ч Л Е Н О В А Н О Ї

С Т Р У К Т У Р И

Таблиця № 2

тип син-таксичних зв'язків		№ з/п	типи речень	питання, на яке відпові-дає підрядна частина	сполучні засоби		по-рядок час-тин	п р и к л а д и						
1	2				сполучники	сполучні слова								
розчленованої структури детермінанти	власне-детермінантні	3	4	5	6	7	8	9						
									1.	локативні	де? куди? звідки?	нефіксований		
													статичні	куди
2.	темпоральні	одноразово-сті	різночасності	коли? доки? поки? як довго? коли? з (до) якого часу? з (до) яких пір?	коли, як, якже, доки, поки, допоки, відколи, тільки (що), як тільки-ки, тільки-но, ледве, лише(є), ледве (лиш), тільки, скоро, швидко, перш ніж, тільки що (щойно)... як, як тільки-ки... то (так)	у той час як, у міру того як, після того як, перед тим як, до того як, з того часу коли, з тих пір як.	нефіксований							
								передчас	післячас					
								часової межі	часової межі					

Дівчина жде на мене. Де бривають ячмені, Веселим бриваєм ромену Махає вона мені (Дмитро Павличко).
Та куди не глянеш, впади чорноземи... (Павло Усенко).
Хилилися густі лози, звідкіль вітер віє (Володимир Сосюра).
Дзвенять німою тугою ліси. Коли їх ніч тремтіла обнімає І від очей у ревності ховає Прикраси їх первісної краси (Василь Симоненко).
Коли помер кривавий Торквемада, Пішли по всій Іспанії ченці, Зодягнені в ляхиття, як старці. Підступні настухи людського стада (Дмитро Павличко).
Уже зовсім розвиднілось, коли вони прибули в Лиманське (Олександр Гончар).
Я буду на світі, Допоки незане світло В обличчі твому світить (Дмитро Павличко).

Продовження табл. № 2.

1	2	3	4	5	6	7	8	9
розчленованої структури детермінантні	власне-детермінантні	3.	кондиці- ональні (умовні)	за якої умови?	якщо, якщо б, коли, коли б, раз, як, якби, якже, аби, чи, якщо ... то, якби ... то, як ... то, а що ... то		нефіксований	І якщо впадеш ти на чужому полі, При- йдуть з України верби і тополі (Василь Симоненко); Раз добром нагріте серце, вік не захолоне (Тарас Шевченко); Якби я втратив очі, Україно, То зміг би жити, не бачачи ланів, Поліських плес, подільсь- ких ясенів, Дніпра, що стелить хвилі, наче сіно (Дмитро Павличко).
		4.	каузаль- ні (при- чинові)	чому? через що? з якої при- чини?	бо, щоб, зати́м що, оскіль- ки (поскі́льки), що, адже, позаяк, тому що, через те що, завдяки тому що, з ті- єї причини що, унаслідок того що, від того що, у силу того що, на тій під- ставі що, а що ... то		із сполучником <i>бо</i> – фіксований, з іншими – нефіксований	Любіть землю! Любіть працю на Землі, бо без цього не буде щастя нам і дітям нашим ні на якій планеті (Олександр До- вженко); І тільки при людях, мабуть, дерева тремтять від жаху, бо кращих із них поведуть ні за що ні про що на плаху (Ліна Костенко); А більший меншого кусає та ще й б'є – зати́м що сила є... (Леонід Глібов).
		5.	концеси- вні (до- пустові)	незважа- ючи на що?	хоч (хоча), хай (нехай), бо- дай, дарма що, правда, чи, незважаючи на те що, чи, хоч (хоча, хай, нехай)... але (та, проте, однак)	хто не, що не, який не, як не, де не, куди не, коли не, скіль- ки не, хоч як, хоч який	нефіксований	Поезія співає в серці, хоч її й не витягнеш на папір (Олесь Досвітній); Хоч там не- ма того, що є деінде, зате є те, чого нема ніде (Ліна Костенко); Як не говоріть, а душу треба будити: кого поезією, кого плачем, криком, молитвою (Роман Федорів).
		6.	фінальні (мети, цільові)	навіщо? для чо- го? з якою метою?	щоб, аби, аби тільки, хай (нехай), з тією метою щоб, за тим (з тим) щоб, для (зادля) того щоб, в ім'я того що, щоб... то		нефіксо- ваний	Я воскрес, щоб із вами жити Під шален- ством весняних злив (Василь Симоненко); Для того щоб сміх перевернув світ, точ- кою опори має бути власне серце (Євген Дудар).

Закінчення табл. № 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
розчленованої структури детермінантні		власне-детермінантні		детермінантно-кореляційні				
		7.	кошп аративні	як? як саме? подібно чого?	як, мов, мовби, немов, немовби, немесобитно, наче, начеб, неначе, нібито, бурид, бурихито, ніж, що, прямио (прасно, так само, подібно до того) як, чим... тии		нефіксовані	...дипа заснуло на руді, як слово на долоні мови (Микола Динрановський). П'янии сонцем тило нахилося, Тане й гнетъся в ньому, як свіча, - і тремитиъ схвилюване копосся, Прихилившиъ до мого меча (Олена Тепіга). А бубас - сичиъ на масці, простишио руки без снє, ніби жоду чудесної вісти з невідомих нікому країв... (Ліна Костенко).
		8.	консекутивні (наслідкові)	—	так що (так що аж, так що й)		фіксовані	Місечу, ніводячись вгору, віпрнас в задустилу тмзру, так що виднасться лише срібний край (Михайло Стельмак). За кілька днів вітри евелии еологу, якої із тиии було махвато, бо снєги перенадали невеликї, а морози давали, як на пронастї, так що на горбах озичаиа померзла, і сїба арих теж велась всапу (Тригорій Тютюнник).
		9.	експлікативні (супровідні, приспонувані)	—		що (у різних відмінкових формах), де, куди, звідки, коли, чому, навіщо, як, причому	фіксовані	Після цього більше говориши про звірів, природу, що Лєсю теж дуже цікавило (Микола Олійник). Тиховиу, який ніколи не сприяє і не акбує креви, одвернувся від закушавленої дичини, чим обравше трохи свого коледу - лисичиця (Михайло Коцюбинський). Вони стояли обнявшиъ, чого раніше не дозволили б собі на людях (Олесь Гончар).

Курс лекцій

ОЖОГАН ВАСИЛЬ

**Синтаксис
складнопідрядного
елементарного речення**

Рецензенти:

Аватолій Загнітко, доктор філологічних наук, професор
(Донецький національний університет);

Каленик Шульжук, доктор філологічних наук, професор
(Рівненський державний гуманітарний
університет);

Володимир Олексенко, доктор філологічних наук, професор
(Херсонський державний університет).

Відповідальний редактор:, доктор філологічних наук, професор,
провідний науковий співробітник (Інститут
української мови НАН) **Катерина Городенська**.

Видавництво „ЛОВ”

Здано до набору 03.11.2006. Підписано до друку 01.12.2006.

Формат 60×84^{1/16}. Гарн. „Таймс”. Папір офс. №2. Друк різнограф.

Обл. друк. арк. 6,6. Ум. друк. арк. 6,7.

Наклад 300. Зам. 115.

